

De mythe van de ‘Volksgeest’

De herdenkingscultuur rond ‘1831’: de Belgische Afscheiding herdacht (1832-1932)

MA-thesis PCNI (Political Culture and National Identities)

Versie. 1.2.

Jelmer Rotteveel, 0723789
Klikspanweg 9
2324 LW Leiden

0633649689
jelmer.rotteveel@gmail.com

Begeleiding:

Prof.dr. Henk te Velde
Dr. Ben Schoenmaker (NIMH)

Universiteit Leiden, 22 juli 2011

Inhoud

Inleiding	3
1. Historische context	8
1.1. <i>'A bas le roi!' Het Verenigd Koninkrijk uiteen</i>	8
a. Confrontatie in Brussel.....	9
b. De Citadel van Antwerpen	10
c. De consolidatie van een nieuwe natie.....	11
d. De reactie in het Noorden: het ontwaken van de 'Volksgeest'	12
e. De Tiendaagse Veldtocht	14
1.2. <i>De 'volhardingspolitiek' van Willem I</i>	19
2. De herdenking van 1856	22
2.1. <i>Op zoek naar een nieuwe identiteit</i>	22
a. 1848 en de Aprilbeweging (1853).....	24
b. Het Metalen Kruis	26
c. 'Naatje'	27
d. De mythe van de 'Eendracht'	28
e. De herdenking van 1856: de boodschap.....	32
f. De herinnering	33
g. Nederland en België	34
3. Na vijftig jaar	37
3.1. <i>Politiek/maatschappelijke context</i>	37
a. ds. M.A. Perk: predikant in dienst van het vaderland.....	38
3.2. <i>De kwestie Ginneken en de reünie van 1871</i>	39
a. Ginneken (1869-1871).....	39
b. Het Citadelmonument.....	42
c. Reünie van het Metalen Kruis.....	44
3.3. <i>'De dag van herinnering is in stilte voorbij gegaan'. De herdenking van 1881</i>	45
3.4. <i>De Citadelfeesten van 1882</i>	47
3.5. <i>De herdenkingen: karakter en boodschap</i>	49
a. Karakter	49
b. Het beeld van België.....	51
<i>Conclusie</i>	52

4. 1905-1907: nationalistische alternatieven?	54
4.1. <i>Een herinnering in verval?</i>	54
a. ‘1830’ en de eeuwwende	55
b. De ‘revival’ van het koningshuis.....	55
c. De Rembrandtcultus	56
d. Het requiem van ‘Naatje’	57
e. De mythe van de Volksgeest	59
f. Van Speyk.....	61
<i>Conclusie</i>	62
5. De herdenking van 1856	63
5.1. <i>Drie kwesties</i>	63
a. De Eerste Wereldoorlog en nationale ontwapening	63
b. Belgisch annexionisme, 1919-1931	64
c. De beurskrach van 1929	65
5.2. <i>De herdenking</i>	65
a. Het Legerrevue	65
b. Geen nationale herdenking.....	67
c. De herdenkingen van 8 september.....	68
d. Het belang van herdenken	70
e. Herinnering: de oorzaken van de afscheiding	72
f. De ‘mythe van de volksgeest’ ontkracht.....	73
g. Nationale ontwapening.....	75
h. Herinnering: de strijd	76
<i>Conclusie</i>	78
Epiloog	79
Kaart	
Bijlagen	
<i>Proclamatie 5 oktober</i>	I
<i>Staatscourant, Citadelmonument</i>	II

Literatuur

Inleiding

Slechts vijftien jaar na de samenvoeging van de Noordelijke en Zuidelijke gebiedsdelen zou pijnlijk duidelijk worden dat het Verenigd Koninkrijk van koning Willem I geen lang leven beschoren was. De spanningen die in september 1830 tot uitbarsting kwamen bestonden reeds sinds de vereniging in 1815. Duidelijk zichtbare culturele verschillen tussen het overwegend protestantse Noorden en katholieke Zuiden, in combinatie met een Noord-Nederlandse overheersing van het landsbestuur gaven voldoende aanleiding tot conflict. De gevolgen zijn bekend. Het Verenigd Koninkrijk viel, ondanks verwoede pogingen tot herstel door Willem I, in 1839 officieel uiteen. Enkele van de gevolgen van de Belgische afscheiding en de problemen die de staatkundige herschikking met zich meebracht, tezamen de ‘erfenis’ van 1830-1832, zijn ook ten tijde van dit schrijven, 2011, nog zichtbaar. De gevolgen waren dan ook niet gering. Tussen september 1830 en mei 1839 werd de huidige territoriale omvang van Nederland vastgesteld. Bovendien ontstond uit de afscheiding een nieuwe, onafhankelijke staat: België. Het is opmerkelijk dat een dergelijke ingrijpende gebeurtenis, een cesuur¹ – of, behoudender, een craquelé² – in de Nederlandse geschiedenis, geen prominente plaats in het Nederlands collectief geheugen heeft kunnen verwerven. Zelfs de canon van Nederland bevat geen aparte vermelding. Slechts in een korte biografische tekst over Willem I komt de afscheiding kort ter sprake.³ In 2005 werden in België de gebeurtenissen van honderdvijfenzeventig jaar daarvoor nog door een kleine schare Nederlandse en Belgische historici herdacht. In Nederland lijkt echter in 1981 reeds het doek voor de herdenkingen te zijn gevallen. Toen werd er weinig ruchtbaarheid aan de 150ste verjaardag van de Belgische afscheiding gegeven. De herdenking omhelsde niets meer dan een beperkt aantal publicaties en kleine tentoonstellingen.

Hoe is dit gebrek aan belangstelling te verklaren? Om de oorsprong daarvan te traceren zal in dit stuk verder in de tijd worden teruggegaan. Peter Rietbergen heeft opgemerkt dat de herinnering aan 1830-32 al vrij snel verloren ging. In elk geval zou de herdenking ervan het *fin de siècle* nauwelijks hebben overleefd.⁴ Dat er in de herdenking aanzienlijke slijtage is opgetreden is eenvoudig vast te stellen. Maar dan nog blijft de vraag

---

¹ N.C.F. van Sas, ‘Het grote Nederland van Willem I. Een schone slaapster die niet wakker wilde worden’, *De metamorfose van Nederland. Van oude orde naar moderniteit, 1750-1900* (Amsterdam 2004) 407.

² Volgens Remieg Aerts is het, althans in de context van het ontluikend nationalisme in beide landen, beter te spreken van een ‘craquelé’ dan van een daadwerkelijke breuk of cesuur in 1830. Pas na de afscheiding is er daadwerkelijk sprake van een specifiek ‘Belgisch’ en ‘Nederlands’ nationalisme. Remieg Aerts, ‘Een andere geschiedenis. Een beschouwing over de scheiding van 1830’, in: Peter Rietbergen en Tom Verschaffel red., *Erfenis van 1830*, 18.

³ De canon van de Nederlandse geschiedenis is online te raadplegen. Zie: entoennu.nl (1 juni 2011).

⁴ Rietbergen en Verschaffel, *Broedertwist: België en Nederland en de erfenis van 1830* (Den Bosch 2005) 59.

waarom de Belgische afscheiding geen prominente plaats in het Nederlandse collectieve geheugen heeft verworven. Wanneer trad het ‘verval’, de afbreuk aan de collectieve herinnering aan 1830-1832 precies op? Ten slotte, op welke manier werden de gebeurtenissen in Nederland daarvoor nog wèl herdacht? Over de (historische) politieke relatie tussen Nederland en België verhaalt dit stuk niet. Evenmin zullen de aanleiding voor, of de betekenis van, de Belgische afscheiding hier worden behandeld. In plaats daarvan zal in deze studie de *herdenkingscultuur* met betrekking tot 1830-1832 centraal staan.

In de historiografie heeft de herdenkingsgeschiedenis in de laatste decennia aanzienlijke belangstelling verworven. Een grondige beschouwing van de Nederlandse omgang met een gedeeld verleden, de Nederlandse herinneringscultuur, ontbreekt hierin niet.⁵ Vooral nog vormen de jaren 1830-1832 daarbij echter een bijzonder element. Wetenschappelijke studies met betrekking tot de herdenking van de gebeurtenissen tijdens de Belgische afscheiding zijn tot nog toe beperkt gebleven tot enkele belangrijke elementen, zoals de omstrede totstandkoming – en het verval van – het monument op de Dam (1856-1914) en de ‘heldendaad’ van Jan van Speyk. In *De Erfenis van 1830* samengesteld door Peter Rietbergen en Tom Verschaffel (Leuven 2006) wordt een Nederlands-Belgisch perspectief geboden op de voortlevende herinnering aan 1830 in beide landen. Van Jo Tollebeek en Henk te Velde red., *Het geheugen van de Lage Landen* (Ons Erfdeel 2009) biedt een breder perspectief, waarbij niet alleen 1830 maar ook een veelheid aan andere elementen uit ‘het geheugen’ van beide landen centraal staat. Van een wetenschappelijke beschouwing van de herdenkingscultuur rond de jaren 1830-1832 als geheel is echter geen sprake. In de Belgische historiografie bestaat een dergelijk overzicht sinds 2001, in de vorm van Jeroen Janssens’ interessante studie *De Belgische natie viert: de Belgische nationale feesten (1830-1914)*⁶. Met betrekking tot de Nederlandse herdenkingscultuur rond de jaren 1830-1832 is een dergelijk overzicht voornamelijk niet verschenen.

Een bredere beschouwing van de herdenkingscultuur rond de Belgische afscheiding kan echter een licht werpen op de Nederlandse herdenkingscultuur in het algemeen, en in het bijzonder op de wijze waarop er met een dergelijk omstrede onderwerp uit het vaderlands verleden werd omgegaan. Bovendien biedt de beschouwing van de herdenkingscultuur rond 1830-1832 duidelijk vergelijkingsmateriaal met andere, meer succesvolle herdenkingen, zoals die van Rembrandt en Michiel de Ruyter, die in respectievelijk 2006 en 2007 nog uitgebreid werden herdacht. Daarmee kan, tot op zekere hoogte, een begrip worden geboden van de

⁵ Maria Grever en Kees Ribbens, *Nationale identiteit en meervoudig verleden* (Amsterdam 2007).

⁶ Jeroen Janssens, *De Belgische natie viert: de Belgische nationale feesten (1830-1914)* (Leuven 2001).

voorwaarden waaraan een daadwerkelijk ‘nationale’ herdenking moet voldoen om succesvol te zijn. En te blijven.

Het overzicht dat in dit stuk wordt geboden mag niet de pretentie hebben volledig te zijn. Door praktische bezwaren, maar vooral door het streven naar – in de traditie van de *Annales* – het bieden van een beschouwing over de *longue durée*, is het onvermijdelijk dat enkele nuances hier onvoldoende aandacht genieten. Dit betoog moet dan ook in een ander licht worden gezien. Het dient als een handreiking voor nader, omvangrijker onderzoek. Het doel is hier aan te tonen dat er wel degelijk een duidelijk te ontwaren trend bestaat in de ontwikkeling van de herdenkingscultuur rond 1830-1832. Al bij de eerste grootschalige herdenking in 1856 zijn de eerste tekenen van de constructie van een eigen, zorgvuldig vormgegeven *narrative*, een eigen ‘voorstelling’ van de Belgische afscheiding waar te nemen. Deze ‘voorstelling’, die voldeed aan de wensen van de herdenkers, nam al snel het karakter van een mythe aan, die over een periode van honderd jaar in deze studie zal worden geanalyseerd. Tot aan de beschouwing van de herdenking van 1931 zullen herhaaldelijk dezelfde, elementaire vragen worden gesteld. Wat herdenkt men, hoe herdenkt men, en welke boodschap destilleert men uit het verleden? Aan de hand van deze vragen kan niet alleen worden aangetoond dat de herinnering tot ver in de negentiende- en zelfs tot in de twintigste eeuw voortleefde, maar ook in hoeverre de vorm en het karakter van de herdenking door externe factoren, zowel politiek en sociaal, werden bepaald. Het ontbreken van een beschouwing van de periode na 1931 is een bewuste keuze. Allereerst vanwege zuiver praktische bezwaren. De beoogde omvang van dit werk liet een beschouwing van de naoorlogse periode niet toe. Bovendien bestond het gevaar, indien de jaren na ’45 werden toegevoegd, dat deze studie een nodeloos diffuus karakter aan zou nemen. Een derde argument vormt de aard van de oorlog zelf. De periode 1940-1945 kan namelijk terecht worden beschouwd als een breekpunt – na ’45 werden vele nationale herdenkingen overschaduwd door het trauma van ‘de Oorlog’.

Met een chronologische beschouwing van de ronde herdenkingsjaren (1856, 1881, 1906 en 1931) met als uitzondering de opmerkelijke episode ‘Ginneken’ in 1869-1871 en de Citadelherdenking van 1882, kan een overzicht worden geschetst van de ontwikkeling van de herdenkingscultuur. Ginneken verdient een plaats omdat zij de potentie bezat tot een *lieu de mémoire* uit te groeien.⁷ De Citadelfeesten van 1882 ook, omdat zij in zekere zin een contrast

---

⁷ Het concept *lieux de mémoire*, geïntroduceerd door Pierre Nora in de door hem bewerkte en tussen 1984 en 1992 verschenen (zevendelige serie) *Les lieux de mémoire*, was aanvankelijk uitsluitend bestemd voor toepassing op de Franse geschiedenis. Sindsdien is het concept van ‘plaatsen van herinnering’ –die als

vormen met de herdenkingen van het jaar daarvoor. Dit betekent echter niet dat er buiten deze ‘ronde’ jubilea geen herdenkingen werden georganiseerd. Ook in augustus 1876 en augustus 1891 vonden bijvoorbeeld herdenkingen plaats. Maar om een trend te kunnen herkennen is een beschouwing van de ronde herdenkingsjaren – die vaak een speciale plaats innemen bij onnoemelijk veel herdenkingsgelegenheden – te rechtvaardigen. Door het schetsen van de politieke en sociale context rond de herdenkingsjaren is op te merken dat het karakter en de omvang van de herdenkingen grotendeels – zo niet geheel – werden bepaald door de heersende omstandigheden. Dit is vooral te bemerken in de houding die de ‘herdenkers’ aannemen met betrekking tot België. In tijden van verslechtering van de relatie met het zuidelijke buurland werd oorlogszuchtige taal niet geschuwd – zowel in de redes die tijdens de herdenkingen werden gehouden, maar ook in de nationale pers.

De structuur van dit betoog wordt bepaald door enkele steeds terugkerende elementen. Allereerst bevat ieder hoofdstuk een algemene beschouwing van het heersende politieke klimaat, politieke cultuur en sociale omstandigheden. Dit betekend echter niet dat hierbij het internationaal perspectief ontbreekt.

Het is niet mogelijk – noch wenselijk – om de Nederlandse herdenkingscultuur los te weken uit het internationale verband. Het nauw gesponnen web van Europese trends en invloeden waaraan deze cultuur onderhevig is, mag niet uit het oog worden verloren. Vandaar dat bij de beschouwing van de heersende politieke en sociale omstandigheden op nationaal niveau, ook aandacht wordt geschonken aan invloedrijke gebeurtenissen die zich buiten het nationale kader afspeelden. Een al te grondige beschouwing van de situatie zoals die in België bestond is in dit stuk helaas niet praktisch te realiseren, maar dit sluit niet uit dat op enkele momenten individuele aspecten aan de Nederlandse situatie worden gespiegeld.

Dit onderzoek is allereerst gebaseerd op gedenkbundels die met betrekking tot de herdenkingen zijn verschenen voor de jaren 1856, 1882 en 1931. Deze bundels vormen een schat aan informatie, waaruit al eens – in geringe mate – is geput ten behoeve van onderzoek naar het monument op de Dam, door Mieke van der Wal en Henri Beunders.⁸ Voor een grondige beschouwing van de herdenkingen zijn deze nog niet eerder gebruikt. De methode

---

‘ankerplaats’ voor de (nationale) herinnering kunnen dienen – verrassend geschikt gebleken toepassing buiten Frankrijk. In deze studie zal het concept een aanzienlijke rol spelen. Ook de herdenking van 1830-1832 was in grote mate afhankelijk van *lieux*; zowel in de vorm van concrete als symbolische of mentale ‘plaatsen van herinnering’. Voor een korte introductie van het concept en de toepassing ervan is het raadzaam het hier gebruikte artikel: Pierre Nora, ‘Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire’ *Representations* 26 (Voorjaar 1989) 7-25., te raadplegen.

⁸ Mieke van der Wal, ‘Even onwrikbaar als de geschiedenis uitwisbaar is’, *De Negentiende Eeuw*, jaargang 5, nummer 4 (1981) en Henri Beunders, “‘t Is Naatje’. Een pokdalige herinnering” in: N.C.F. van Sas red., *Waar de blanke top der duinen en andere vaderlandse herinneringen* (Amsterdam 1995).

die gehanteerd werd in dit stuk laat niet toe dat de herdenkingen *an sich* in veel detail worden behandeld – slechts enkele belangrijke elementen werden uitgelicht – maar het nader bestuderen van de bundels in de toekomst lijkt zeker de moeite waard.

Voor deze studie werd een beroep gedaan op een veelheid aan dag- en weekbladen, om op die manier een zo breed mogelijk spectrum aan visies te bieden. De selectieprocedure geschiedde als volgt. Door de analyse de landelijke pers, zoals bijvoorbeeld het Algemeen Handelsblad en Het nieuws van den dag: een kleine courant, werd de opinie op nationaal niveau geschetst. Een herdenking op nationaal niveau, zo valt met enige zekerheid te stellen, zou zeker door de landelijke pers worden opgemerkt en becommentarieerd.

Ten tweede is veelvuldig gebruik gemaakt van een gestructureerde beschouwing van dag- en weekbladen rond de specifieke gedenkdagen. Hierbij speelde het lezerspubliek van bepaalde kranten een belangrijke rol. Zowel van tegen- (bijvoorbeeld het radicale weekblad *Asmodée*) als voorstanders van de herdenkingen (onder andere *Het nieuws van de dag*) werden enkele bladen geselecteerd. Op basis van deze selectie werd een periode van één tot twee weken rond de gedenkdagen systematisch onderzocht. Indien er geen specifieke gedenkdagen bekend waren, werd de tijdspanne uitgebreid tot de maand (of maanden) waarin deze vermoedelijk plaats hadden en eveneens aan een grondig onderzoek onderworpen.

Tenslotte een kanttekening. Voor de spelling van de plaatsnamen met betrekking tot de Tiendaagse Veldtocht zijn in de tekst de hedendaagse benamingen gebruikt, maar de originele spelling in citaten behouden. Naar verwachting zal deze ‘dubbele’ nomenclatuur geen verwarring opleveren. Vaak gaat het slechts om kleine nuances zoals bijvoorbeeld Boutersem, in plaats van Boutersum.

1

Historische context

Om tot een goed begrip te komen van de latere ontwikkelingen in de herdenkingscultuur rond 1830-1832, is het verstandig om allereerst stil te staan bij de historische feiten waarop de herinneringen waren gebaseerd. Aan de hand daarvan is het mogelijk te bepalen welke aspecten in latere jaren kennelijk het herdenken waard werden geacht.

1.1. 'A bas le roi!' Het Verenigd Koninkrijk uiteen

Op 25 augustus 1830 kwamen de reeds sinds lange tijd opgelopen spanningen tot uitbarsting. Aangenomen wordt dat de opvoering van de omstreden opera *La Muette de Portici* van D.F.E. Auber (1782-1871) in Brussel de aanleiding vormde voor de ongeregeldheden.¹ Een opstootje onder enkele bezoekers mondde uit al snel uit in een algehele volksoproer, waarbij politiefunctionarissen zich veelal afzijdig hielden.² De autoriteiten verloren spoedig de controle. Het garnizoen van ongeveer 1200 man, in kleine eenheden verspreid over de stad, was niet in staat de onlusten het hoofd te bieden.³ Enkele panden van de regeringsgezinde krant *Le National* en woningen van gezagsdragers – waaronder die van minister van Justitie C.F. van Maanen (1769-1849)⁴ – werden door de menigte geplunderd en in brand gestoken.⁵

---

¹ 'De stomme van Portici' verhaalde over de Napolitaanse visser Masaniello, die in 1647 een opstand leidde tegen het Spaanse bewind. Al enkele weken voor de onlusten in augustus was het stuk kort verboden, omdat het thema van de opera het publiek bepaald niet onberoerd liet. Uit angst voor relletjes werd *La Muette* korte tijd verboden. Op 25 augustus werd het voor het eerst weer opgevoerd. Tijdens het duet 'Mieux vaut mourir', waarin Marsiello en zijn compagnon Pietro verzen zongen als 'Aan mij land ben ik mijn leven verschuldigd. Aan mij zal mijn land de vrijheid danken', was er al enige onrust in de zaal te bespeuren. Enkele agenten in burger werden herkend en de zaal uitgejaagd. Toen de menigte eenmaal buiten gekomen was liep de situatie uit de hand, en trokken enkele tientallen oproerkraaiers de stad in, waar zij onder het roepen van leuzen als 'A bas le roi', 'Vive la France' en 'Mort aux Hollandais' op grote schaal vernielingen aanrichtten. In: Rietbergen en Verschaffel, *Broedertwist*, 22, alsook: Johan P. Nater, *De Tiendaagse Veldtocht. De Belgische Opstand 1830/1831* (Bussum 1980) 13-21. Ook het werk van Rolf Falter, *1830: de scheiding van Nederland, België en Luxemburg* (Tielt 2005) verhaalt hierover, maar de populair-wetenschappelijke aard van dit werk maakt dat het ondanks Falter's verzekering vrij te zijn van nationalistische 'pathos', aan autoriteit ontbreekt. Vandaar dat voor de beschrijving van de krijgshandelingen hier de voorkeur uit is gegaan naar het eerder genoemde werk van J.P. Nater.

² Hans van der Hoeven, *De Belgische Beroerte. De Tiendaagse Veldtocht en de scheuring der Nederlanden (1830-1839)* (Amsterdam 1973) 35-36.

³ *Ibid.*, 37.

⁴ Van Maanen speelde onder Willem I een belangrijke rol bij het beperken van de oppositie in het Zuiden, met name door het nemen van maatregelen om de persvrijheid te beperken. Hij drong aanvankelijk aan op hard militair ingrijpen, maar de voorkeur voor een zachte aanpak liet dit niet toe. Op 3 september werd Van Maanen ontslagen omdat men in Den Haag hoopte dat zijn aftreden een kalmerende invloed op de situatie zou hebben.

In het Noorden heerste enige tijd verwarring over de te nemen maatregelen. Ook Willem I (r.1815-1840) lijkt de ernst van de situatie niet onmiddellijk te hebben ingezien. Hij sommeerde de Staten-Generaal vervroegd, op 13 september, bijeen te komen en stuurde tegelijkertijd zijn zoons, prins Frederik (1779-1881) en kroonprins Willem (1792-1849) naar het Zuiden. Zij slaagden er niet in het gezag te herstellen en maakten bovendien – tot grote ergernis van Willem I – een administratieve scheiding bespreekbaar.⁶ Op 1 september had de kroonprins een kort bezoek gebracht aan Brussel, waar hij echter door de spoedig grimmiger wordende situatie gedwongen werd eieren voor zijn geld te kiezen, en toevlucht te nemen in zijn paleis aan het Warandepark. Daar aangekomen sprak hij kort met enige notabelen en leiders van de inmiddels opgerichte burgerwacht, waarbij het idee voor een administratieve scheiding werd geopperd. Op 4 september legde Willem dit voorstel voor aan zijn vader, die het onmiddellijk afwees. Een administratieve scheiding was nooit beschouwd als een oplossing voor problemen binnen het Koninkrijk. Bovendien werd de staatsvorm beschouwd als een buitenlandse aangelegenheid – namelijk die van de mogendheden van 1815. Zowel in het Noorden als in het buitenland werd het handelen van de kroonprins als een grote blunder beschouwd. Door zijn optreden had hij in feite de Belgische Revolutie erkend en daarmee reeds tot een succes gemaakt.⁷

a. Confrontatie in Brussel

Toen al snel bleek dat praten weinig zin meer had, besloot Willem I om prins Frederik aan het hoofd van een aanzienlijke troepenmacht naar het Zuiden te sturen om het gezag in Brussel te herstellen. Verdeeld in vier colonnes wisten de troepen van Frederik op 23 september de stad te bereiken en binnen te trekken. Twee daarvan werden door hevige Belgische tegenstand, van onder andere arbeiders en een groot aantal Waalse sympathisanten die her en der barricades hadden opgeworpen,⁸ tot staan gebracht en gedwongen de stad weer te verlaten.⁹ De overige twee trokken richting de bovenstad, waar zich het machtscentrum met de paleizen, het Koningsplein en de Brusselse zetel van de Staten-Generaal bevond. De colonne die door de

---

Toen bleek dat deze hoop ongegrond bleek, werd hij op 5 oktober 1830 in zijn functie hersteld. Zie: www.parlement.com (30 mei 2011) en www.inghist.nl (30 mei 2011).

⁵ Rietbergen en Verschaffel, *Broedertwist*, 22.

⁶ E.H. Kossmann, *De Lage Landen, 1780-1980. Twee eeuwen Nederland en België I, 1780-1914* (Amsterdam 1986) 134-135.

⁷ Rietbergen en Verschaffel, *Broedertwist*, 25.

⁸ Remieg Aerts, 'Een staat in verbouwing. Van republiek naar constitutioneel koninkrijk 1780-1848', in: Remieg Aerts, Henri de Liagre Böhl, Piet de Rooy, Henk te Velde, *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990* (Amsterdam 1999) 81.

⁹ Rietbergen en Verschaffel, *Broedertwist*, 27.

Lakense Poort was binnengedrongen werd echter alsnog gedwongen zich terug te trekken. De andere wist ondanks hevige, maar slecht georganiseerde, tegenstand het tussen het koninklijk paleis en parlamentsgebouw liggende Warandepark te bereiken. Hier bezette zij een drietal rond het park gelegen paleizen en enkele andere gebouwen, en verving de Brabantse vlag door de Nederlandse.¹⁰ Het was niet mogelijk gebleken het Koningsplein in te nemen. De verliezen waren zwaar, en de Nederlandse troepen verschansten zich in het Warandepark. Aan Belgische zijde leek nu het vuur van de opstand enigszins af te nemen, omdat velen geloofden dat met de komst van de Nederlandse troepen de revolutie ten einde was.¹¹ Onder leiding van de Spaanse liberaal en veteraan van de slag bij Trafalgar,¹² Juan van Halen (1788-1864) werd van Belgische zijde niettemin een tegenaanval op het park ingezet. Na vier dagen van hevige gevechten bleven de posities vrijwel ongewijzigd, maar was de positie van de Nederlandse troepen steeds uitzichtlozer geworden. Daarop stelde Frederik voor om over te gaan tot onderhandelingen, maar stuitte daarbij op de onvoorwaardelijke eis van de opstandelingen dat de troepen eerst de stad moesten verlaten. In de nacht van 26 op 27 september werd besloten tot de terugtocht over te gaan.¹³ De prijs voor de Belgische overwinning was hoog – in totaal hadden de gevechten aan ongeveer honderd Nederlandse militairen en driehonderd opstandelingen het leven gekost.¹⁴

b. De Citadel van Antwerpen

De omvang van het bloedvergieten had alle hoop op terugkeer naar de oude situatie doen vervliegen. Prins Frederik droeg het militaire bevel over aan de commandant van de Vesting Antwerpen, een veteraan van Waterloo, generaal D.H. baron Chassé (1765-1849). Zijn hoofdkwartier bevond zich binnen de muren van de Citadel. Deze – nog onder Alva gebouwde – ‘dwangburcht’ werd in 1830 door een legermacht van ongeveer 4000 militairen – zij bood in beginsel plaats aan slechts de helft van dat aantal – bezet.¹⁵ Ook in Antwerpen waren de opstandelingen actief, en op 27 oktober trokken de eerste reguliere Belgische troepen de stad in. Na hevige schermutselingen werden de laatste Nederlandse detachementen die zich nog in de stad bevonden naar de Citadel verdreven.¹⁶ Aanvankelijk was Chassé bereid geweest om de wapenstilstand te aanvaarden en de stad over te geven, maar door de

¹⁰ Nater, *Veldtocht*, 46.

¹¹ Rietbergen en Verschaffel, *Broedertwist*, 28.

¹² *Ibid.*, 30.

¹³ *Ibid.*, 31.

¹⁴ Nater, *Veldtocht*, 48.

¹⁵ G. Teitler en W. Klinkert red., *Kopstukken uit de krijgsmacht. Nederlandse vlag- en opperofficieren 1815-1955* (Amsterdam 1997) 235.

¹⁶ Van der Hoeven, *Belgische beroerte*, 77.

onredelijke voorwaarden van Belgische zijde en de beschieting van een Nederlands fregat op de Schelde, besloot hij harde maatregelen te nemen. Door acht schepen werd de stad – de volksbuurten inclusief – urenlang beschoten. Bij het bombardement vielen vijftachtig doden, voornamelijk onder de burgerij. In het Noorden kreeg Chassé bijval voor deze actie, maar in het Zuiden vormde deze een duidelijk bewijs van de Nederlandse genadeloosheid. Hiervan zou men in de anti-Nederlandse propaganda later gretig gebruik maken.¹⁷ Na het bombardement werd een wapenstilstand gesloten, maar ook daarna bleef het in de stad onrustig.¹⁸

c. De consolidatie van een nieuwe natie

Toen de strijd in Brussel en Antwerpen ten einde was, verschoof voor korte tijd de aandacht naar het oosten. Op het zelfde moment dat de Nederlandse troepen de stad binnen trokken, had een tweede troepenmacht onder generaal G.M. Cort Heyligers (1770-1849) een onsuccesvolle aanval op Leuven ingezet. Inmiddels was een groot aantal van de uit het zuiden afkomstige Nederlandse militairen gedeserteerd en werd al snel duidelijk dat de restanten van het leger niet langer in staat zouden zijn de verspreiding van de opstand te voorkomen.¹⁹ In Limburg leverden ongeveer 6.500 Nederlandse troepen onder generaal B.J.C. Dibbets (1782-1839) nog strijd met het slecht georganiseerde Belgische leger. Onder leiding van generaal N.J. Daine (1782-1843) (die later het bevel over het Maasleger op zich zou nemen) richtten de Belgen zich op Venlo, dat al snel werd ingenomen. Nadat zij versterkingen hadden ontvangen, sloegen zij het beleg om Maastricht, dat pas op 20 januari 1831 – op aandringen van de mogendheden – werd opgegeven. Hier en daar werd nog enige strijd geleverd, maar de revolutie rolde gestaag over heel België. De gebeurtenissen hadden tot een groot gezagsverlies bij de Nederlandse autoriteiten geleid. Een groot aantal van de uit het zuiden afkomstige militairen deserteerde, waardoor het Nederlandse leger ernstig werd verzwakt. De interne verdeeldheid van de Belgische opstandelingen loste zich goeddeels op in een gemeenschappelijke afkeer van het (Nederlandse) leger en de koning. Op 4 oktober nam het door de opstandelingen georganiseerde ‘Voorlopig Bewind’ het besluit de onafhankelijke Belgische staat te vestigen.²⁰ De afscheiding was een feit.

---

¹⁷ Rietbergen en Verschaffel, *Broedertwist*, 32.

¹⁸ Nater, *Veldtocht*, 59.

¹⁹ Rietbergen en Verschaffel, *Broedertwist*, 31.

²⁰ *Ibid.*, 35.

d. De reactie in het Noorden: het ontwaken van de ‘volksgeest’

In het noorden bracht de nederlaag in handen van de opstandelingen een golf van verontwaardiging en een hevige uitbarsting van (klein-Nederlandse) nationalistische sentimenten teweeg.²¹ In een vlaag van opwinding riepen vele auteurs op ‘tot den heiligen strijd tegen de miltzieke Belgen’.²² De roep om wraak was er niet op gericht de afscheiding ongedaan te maken. In het Noorden, met name in Holland, had een groot deel van de bevolking namelijk nooit echte betrokkenheid bij de sterk in identiteit verschillende zuiderlingen gevoeld.²³ Het ging de publieke opinie om het straffen van de Belgen voor hun ontrouw, om het redden van de Nederlandse eer, en het herstel van het Nederlands’ aanzien in Europa.²⁴ Vorst en volk bleken echter al snel geheel andere doelen na te streven. Willem I was namelijk wèl uit op het bijeen houden van zijn Verenigd Koninkrijk. Later zou dit verschil tussen de publieke opinie en de monarchale ambities nog een grote rol spelen. Voordat tot het nastreven van een van de beide doelen kon worden overgegaan, diende het door massale desertie ernstig verzwakte leger allereerst te worden hersteld. Deze taak kreeg extra urgentie, omdat vanuit België de overmoedige kreet: ‘België vrij tot aan de Moerdijk’ werd vernomen. Hoewel hij voor een wederopbouw van de krijgsmacht niet voldoende financiële middelen bezat, vaardigde Willem op 5 oktober een proclamatie uit, waarin hij de nog trouwe gewesten opriep tot een algehele mobilisatie om het Noorden tegen Zuidelijke agressie te beschermen.²⁵ De eerder genoemde uitbarsting van nationalistisch sentiment vertaalde zich echter niet in een massale toestroom van vrijwilligers.

Weliswaar meldden de leden van enkele studentensociëteiten uit onder andere Utrecht, Leiden en Groningen zich in vrij grote getale aan, en richtten enkele vermogende Nederlanders, waaronder E.W. van Dam van Isselt (1796-1860)²⁶ eigen vrijwilligerskorpsen op – voor aparte dienst, náást het leger – maar deze reacties zijn nauwelijks representatief te noemen. Het aantal aanmeldingen bleef laag. Uiteindelijk werd Willem I gedwongen door middel van een Koninklijk besluit van 11 oktober 1830 de ‘rustende’ schutterijen voor actieve

---

²¹ Dit nationalisme kende een intensiteit die, aldus Van Sas, slechts vergeleken kan worden met dat uit de patriottentijd. Ging het in die periode echter om een enkele politieke stroming, nu ‘ging het (...) om bijna natiebrede sentimenten’. Van Sas, *Metamorfose*, 408-409.

²² Aerts e.a., ‘Verbouwing’, *Kleine gebaren*, 82.

²³ *Ibid.*, 80.

²⁴ Van Sas, *Metamorfose*, 408.

²⁵ Paul Moeyes, *De sterke arm, de zachte hand. Het Nederlandse leger en de neutraliteitspolitiek* (Amsterdam 2006) 20. Zie bijlage I.

²⁶ E.W. van Dam van Isselt was de naamgever en oprichter van het korps vrijwillige jagers, de ‘Jagers van Van Dam’. A. van Gils, ‘Een winderig heerschap: Edmond Willem van Dam van Isselt 1796-1860’, *Bijdragen Gelre* 76 (1985) 89-117, alsook: www.parlement.com (23 mei 2011).

dienst op te roepen.²⁷ Dit besluit had echter nog steeds niet het beoogde effect, zodat op een aantal plaatsen de dienstplicht, zelfs met de inzet van loyale eenheden moest worden afgedwongen.²⁸ Op een aantal plaatsen in Utrecht, Noord- en Zuid-Holland braken onlusten uit. In Twente was zelfs sprake van gewapend verzet.²⁹ Al snel werd duidelijk dat er weinig voor nodig was om het verzet tegen de dienstplicht te laten escaleren. In januari slaagde een colonne van ongeveer 2.000 loyale troepen erin de rust in de oproerige provincies te herstellen, en de meeste dienstweigeraars te dwingen alsnog dienst te nemen.³⁰

Terwijl het leger verwoede pogingen ondernam zijn oude sterkte te herwinnen, bleven op de Schelde rond Antwerpen nog enkele marineschepen actief. Van het daar aanwezige flottielje, zou een van de commandanten zich, dankzij een spectaculaire daad van zelfopoffering, een plaats in de geschiedenisboeken verwerven. Op 5 februari 1831 werd door zwaar weer de kanonneerboot No.2 van J.C.J. van Speyk (1802-1831) – die in oktober 1830 nog aan het bombardement van de stad had deelgenomen – ten noorden van Fort Sint Laurentius tegen de kade geworpen, waar zich al snel een grote menigte Belgische burgers en militairen verzamelde. Enkel van hen wisten zich toegang te verschaffen tot het schip, waarna Van Speyk – onder het voorwendsel dat hij nog enige papieren wenste te halen – de kanonneerboot, zichzelf, en vrijwel de gehele bemanning in de lucht liet vliegen.³¹ Van Speyk's zelfopoffering, hoewel militair volstrekt nutteloos, gaf in het noorden wederom de aanleiding tot een hevige uitbarsting van nationalistische gevoelens. Binnen enkele dagen groeide de onbekende luitenant-ter-zee uit tot een nationale held.³² Dat hij daarbij om het leven kwam, was zijn heldenstatus alleen maar ten goede gekomen. '[G]een mooiere held dan een dode' schreef Henk te Velde.³³ Ter zijner nagedachtenis werden vele (vaak zeer matige) rijmelarijen geschreven, gedenkpenningen geslagen en monumenten opgericht. Met veel ceremonie werd zijn stoffelijk overschot – of wat daar nog van over was gebleven – dankzij bijgezet in de Nieuwe Kerk van Amsterdam, waar ook het grafmonument van Michiel de Ruyter (1607-1676) zich bevond.³⁴

²⁷ F.G. de Wilde, 'De mannen van 1831', *Armamentaria*, Aflevering 16 (1981).

²⁸ Moeyes, *Sterke arm*, 20.

²⁹ Alex Barten en Frank Kraan, 'Stelligen onwil'. *Dienstweigering tijdens de Belgische opstand* (Amsterdam 1996) 18-21.

³⁰ Nater, *Veldtocht*, 53.

³¹ Sandra de Vries, *De lucht in gevlogen, de hemel in geprezen. Eerbewijzen voor Van Speyk* (Haarlem 1988) 18. Slechts de scheepsjongen, Hendrik Frederik Wijler, de bootsman en twee andere bemanningsleden wisten ternauwernood aan de dood te ontkomen. Jeroen Janssens, *De helden van 1830. Alle feiten en mythes* (Antwerpen 2005) 192.

³² De Vries, *De lucht in*, 19.

³³ Tollebeek en Te Velde, *Geheugen*, 150.

³⁴ De Vries, *De lucht in*, 28.

Op effectieve wijze werd zo het verband gelegd tussen heden en verleden. De mythologisering rond Van Speyk's daad zou later een belangrijke plaats in de herdenkingscultuur rond 1830 innemen. Voor hem is echter in dit stuk geen hoofdrol weggelegd. Over zijn daad, maar ook de betekenis en nasleep daarvan, zijn reeds enkele artikelen en boeken van kwaliteit verschenen.³⁵ De aandacht gaat hier, zoals eerder vermeld, uit naar het 'collectief' van de gebeurtenissen zoals deze later werden herdacht. De mythe rond Van Speyk functioneerde echter als een belangrijke katalysator voor de verdere ontwikkelingen. Zoals Jeroen Janssens schrijft in *De helden van 1830*, gold zijn 'heldendood' als 'een teken van de herwonnen levenskracht van de natie, een natie die opnieuw aansluiting vond bij haar roemrijke verleden'.³⁶

e. De Tiendaagse Veldtocht

Van Speyk's dood vormde de opmaat tot de Veldtocht in augustus 1831. Binnen negen maanden waren prins Frederik, luitenant-generaal J.J. van Geen (1773-1846) en luitenant-generaal D.J. de Eerens (1781-1840) er in geslaagd een vrij goed geoefend leger op de been te brengen. Dit was verdeeld in een veldleger dat bestond uit ongeveer 36.000 man – in vier divisies – en een vestingleger van nog eens 50.000 man.³⁷ De Belgische oppositie bestond uit een Maasleger, ongeveer 12.000 man onder divisiegeneraal N.J. Daine³⁸, en een Scheldeleger onder divisiegeneraal M.M. Balthasar. Beide mannen hadden in het Nederlandse leger van vóór 1830 gediend.³⁹ In juli 1831 werden de troepen in Brabant door Willem I en zijn oudste zoon, kroonprins Willem, geïnspecteerd. Het was de eerste keer dat de kroonprins sinds september 1830 weer met het leger in aanraking kwam. Zijn heldendom bij Waterloo in 1815 had inmiddels plaatsgemaakt voor een wijdverspreid wantrouwen bij volk en leger.⁴⁰ Het was van groot belang dat het vertrouwen werd hersteld, omdat zijn populariteit – en daarmee die van het Huis van Oranje – een flinke deuk had opgelopen. Met de inspectie van het mobiele

³⁵ Zoals het eerder genoemde werk van Sandra de Vries, maar ook: Marc van Alphen, 'Van Speyk: trendsetter of trendvolger?' in: Maurits Ebben, Henk den Heijer en Joost Schokkenbroek red., *Alle streken van het kompas: maritieme geschiedenis in Nederland* (Zutphen 2010) 53-71.

³⁶ Jeroen Janssens, *De helden van 1830. Feiten & mythes* (Amsterdam 2005) 192.

³⁷ Te weten: de eerste divisie onder luitenant-generaal Van Geen (9600 man) gelegerd bij Breda en Tilburg, de tweede divisie onder de hertog van Saksen-Weimar (8750 man) bij het kamp van Rijen, en de derde divisie onder luitenant-generaal Jh. Adrianus F. Meyer (7250 man) rond Eindhoven. Daarnaast lag een reservedivisie onder Martinus Cort Heyligers in de omgeving van Boxtel, Oirschot en St. Oedenrode. De titel 'reservedivisie' heeft de laatste waarschijnlijk te danken aan het feit dat zij geheel uit schutterijen bestond, en de kwaliteit van haar troepen niet erg hoog werd geacht. Nater, *Veldtocht* 82.

³⁸ Nieuw Nederlands Biografisch Woordenboek (NNBW) (deel 8, 357) www.inghist.nl (7 juni 2011).

³⁹ Daine werd in het Noorden erg gehaat: onder zijn bevel had een Belgische troepenmacht Venlo weten te bezetten. Nater, *Veldtocht*, 82.

⁴⁰ *Ibid.*, 77.

leger werd voorzichtig de reactie van de troepen op zijn terugkeer getoetst. De populariteit van de koning en zijn prinsen bleek niet onherstelbaar aangetast. Op 1 augustus 1831 nam kroonprins Willem, als veldmaarschalk, het opperbevel weer op zich, met Frederik als zijn tweede man.⁴¹

De volgende dag ging de elfdaagse – maar beter bekend als de Tiendaagse – veldtocht van start. Tijdens de veldtocht werd niet zozeer een militair als wel een politiek-dynastiek doel nagestreefd. Aanvankelijk was de hoofdaanval gericht op Brussel, het centrum van de opstand, maar werd uiteindelijk vastgesteld op Luik. Doel van de aanval was namelijk niet de vernietiging van het Belgische leger – wat uiteraard alleen maar meer kwaad bloed zou zetten – maar het ontketenen van een contra-revolutie. Volgens de (onofficiële) militair attaché, kolonel De la Sarraz, die vanuit Aken de voortgang van de Belgische opstand in de gaten hield, was het uitbreken daarvan door het aanzienlijk aantal Oranjegezinden in Luik, niet onwaarschijnlijk. Deze hoop bleek tevergeefs. Het leger wist echter wel al snel enkele militaire successen te boeken. Het Belgische leger was dankzij een gebrek aan organisatie niet in staat het Nederlandse veldleger voor lange tijd weerstand te bieden. Tot echte veldslagen van formaat had de veldtocht dan ook niet geleid, al vonden er wel enige hevige schermutselingen plaats.⁴² Bij het dorp Ravels kwam het tot een eerste confrontatie, maar de Belgische troepen bleken niet in staat de opmars lang te vertragen.⁴³ Op de tweede dag vonden heviger schermutselingen plaats bij de brug over het riviertje de Natte Loop, maar al snel wisten de Nederlandse troepen onder licht en onnauwkeurig geweervuur Turnhout in te nemen. De zojuist genoemde gebeurtenissen uit de Tiendaagse Veldtocht zouden echter – zoals later te zien is – een vrij kleine rol spelen bij de herdenkingen. Hieronder zullen echter nog kort enige gebeurtenissen worden geschetst, die een prominentere rol in de latere herinnering in zouden nemen.

Als eerste is daar de verovering van een zevental kanonnen tijdens de ‘slag’ bij Hasselt. Twee daarvan werden later op de verjaardag van de koning aan hem, maar enkele andere werden omgesmolten tot een onderscheiding die op 12 september 1831 werd ingesteld en aan alle deelnemers van de Veldtocht zou worden uitgereikt.⁴⁴ Dit ‘Metalen Kruis’ vormde

---

⁴¹ Nater, *Veldtocht*, 80-81.

⁴² De koning werd op deze mogelijkheid gewezen door kolonel De la Sarraz, die naar Aken was gestuurd om vanuit daar de ontwikkelingen in België in de gaten te houden. Vooral in Luik zou zich, volgens De la Sarraz, een groot aantal Oranjegezinden bevinden. Daarom was de verwachting gerechtvaardigd dat deze groepering de aanzet zou kunnen geven voor een contrarevolutie. Vandaar dat er een nieuw operatieplan werd ontworpen waarbij de hoofdaanval in de richting van Luik werd ingezet. Moeyes, *Sterke arm*, 21.

⁴³ Nater, *Veldtocht*, 84.

⁴⁴ *Overijsselsche Courant*, 6 september 1831, dag.

later het symbool voor de in 1852 opgerichte ‘Vereeniging het Metalen Kruis’, die lange tijd een grote rol zou spelen bij de herdenkingen.

Een tweede, meer omstreden episode speelde zich af rond Beringen. De gebeurtenissen bij dit dorp behoren tot de meer obscure elementen van de Tiendaagse Veldtocht, die, zoals we zullen zien tijdens latere herdenkingen, slechts een enkele keer aandacht zouden krijgen. Beringen lag op de marsroute van de derde divisie onder – reeds genoemde – generaal Meyer. De voorhoede werd gevormd door het korps Leidse Jagers, dat deze plaats op 5 augustus bereikte. Bij de schermutselingen met de daar achtergebleven Belgische troepen, viel de eerste in de strijd gesneuvelde student te betreuren. De 19-jarige Lodewijk Beekman (1812-1831) probeerde zich ondanks de waarschuwingen van medesoldaten, een weg door het kreupelhout langs de weg te banen, toen hij in het hoofd werd getroffen. Diezelfde avond werd hij op het kerkhof van Beringen begraven.⁴⁵ Zijn dood gaf aanleiding tot wraakgevoelens, die de studenten op de achtergebleven bewoners en hun bezittingen botvierden. Het dorp werd ontruimd en geplunderd. In de loop van de avond probeerde de divisie in het dorp onderdak te vinden, waarna er – per abuis – door het omvallen van een olielamp brand uitbrak. Al snel rees het vermoeden dat de vijand achter deze brandstichting zat, waarna er korte tijd verwarring, en zelfs bijna paniek onder de manschappen uitbrak. Enkele officieren wisten echter de orde te herstellen en bluswerkzaamheden op gang te brengen. De bluswerkzaamheden duurden tot de volgende morgen waardoor de divisie alsnog de nacht onder de blote hemel, op een akker buiten het dorp moest doorbrengen. De volgende dag trok zij alsnog Beringen binnen.

Voor ons verdere betoog is het interessant om te zien hoe deze toch moeilijk als heroïsch te bestempelen episode later werd gepresenteerd. In het verlengde van deze episode ligt een tweede, die van de schermutselingen bij Hechtel (5 augustus) en Houthalen (6 augustus),⁴⁶ waarbij de schutters zich kranig wisten te weren. Dankzij het kordate optreden van Cort Heyligers en de terughoudendheid van de commandant van het Maasleger wisten de Belgen – ondanks hun overmacht – geen overwinning te behalen. Heyligers had namelijk (bewust of onbewust) doen lijken alsof het hele mobiele leger hem ondersteunde, terwijl in feite zijn divisie vrijwel alleen opereerde. Bij Houthalen was het Nederlandse leger het dichtste bij een nederlaag gekomen.⁴⁷ Bij Kermpst stuitte de derde divisie opnieuw op de voorhoede van het Maasleger, en werden de Leidse Jagers opnieuw op de proef gesteld.

---

⁴⁵ Jacqueline Bel, Willem Otterspeer en Peter van Zonneveld, *De Leidse jagers 1830-1831* (Leiden 1981) 64.

⁴⁶ Rietbergen en Verschaffel, *Broedertwist*, 44.

⁴⁷ Nater, *Veldtocht*, 90-92.

Terwijl de overige Nederlandse troepen zich na het treffen met de Belgische meerderheid terugtrokken, bleef het korps in positie. De commandant van de Jagers had geen orders ontvangen zich bij de terugtocht aan te sluiten. Hierdoor brachten de Leidse studenten een hachelijke nacht in het niemandsland door, voordat zij uiteindelijk toch orders ontvingen terug te trekken.⁴⁸ Alles bezien was het gevecht bij Kermpt van betrekkelijk weinig betekenis en omvang, hoewel latere beschrijvingen anders doen vermoeden.⁴⁹

Als laatste is daar nog de intocht – van Prins Willem – aan het hoofd van zijn troepen, in Leuven. Intussen was de Franse vorst Lodewijk Filips – op verzoek van Leopold I – overgegaan tot het zenden van een interventiemacht van 50.000 man onder het bevel van generaal Gérard.⁵⁰ Hiervan werd de Nederlandse regering op 9 augustus op de hoogte gesteld. Met dreiging van gewapende interventie werden de Nederlandse troepen gedwongen zich weer naar het Noorden terug te trekken.⁵¹

Ondanks deze interventie kan de Tiendaagse Veldtocht wel degelijk als een militair succes worden beschouwd. Frankrijk en Groot-Brittannië waren weinig gecharmeerd door het optreden van Willem I, maar de Nederlandse militaire slagvaardigheid werd effectief gedemonstreerd. Het aanzien in Europa was hersteld, de Belgen kregen de afstraffing die zij verdienden. Het beeld van België als een mogelijke vazal van Frankrijk gaf aanleiding tot een heropening van de onderhandelingen.⁵² De Veldtocht had bovendien bewezen dat machtsvertoon van tijd tot tijd zijn vruchten kon afwerpen. Hoewel men uiteindelijk onder Franse druk had moeten zwichten, werden na het sluiten van de wapenstilstand de scheidingsvoorwaarden opnieuw onder de loep genomen, en de XVIII artikelen in november 1831 aangevuld met een zestal nieuwe – ten gunste van Nederland.⁵³

Het einde van de Tiendaagse Veldtocht betekende overigens niet het einde van de gevechtshandelingen. De Citadel van Antwerpen was nog steeds in Nederlandse handen. In het najaar van 1832 was de bezetting van de Citadel van Antwerpen tot ongeveer 10.000 militairen toegenomen.⁵⁴ Op 19 november sloeg een deel van de Franse legermacht het beleg

---

⁴⁸ Nater, *Veldtocht*, 94.

⁴⁹ Zie hoofdstuk 2. Ook Nater erkend dat het treffen bij Kermpt later het vermoeden deed rijzen een gevecht te zijn ‘van Napoleontisch niveau en omvang’. Bij de schermutseling vielen aan Nederlandse zijde 22 doden, 126 gewonden en 35 manschappen raakten vermist. *Ibid.*, 95.

⁵⁰ Rik Coolsaet, *België en zijn buitenlandse politiek 1830-1990* (Leuven 1998) 42, alsook: Rietbergen en Verschaffel, *Broedertwist*, 102-104.

⁵¹ Nater, *Veldtocht*, 45.

⁵² Rik Coolsaet, *België*, 43.

⁵³ Rietbergen en Verschaffel, *Broedertwist*, 46-47.

⁵⁴ Nater, *Veldtocht*, 57.

voor de Citadel. Chassé had inmiddels van Willem I duidelijke instructies ontvangen. Hij diende de Citadel niet tot het uiterste te verdedigen, en slechts vol te houden tot hij vond dat ‘er genoeg gedaan [was] voor eer en plicht’. Willem I wenste geen ‘roekeloze opoffering van (...) braven’ en bovendien zou een al te groot aantal slachtoffers het – nog steeds door Willem gehoopte – herstel van de oude situatie onmogelijk maken.⁵⁵ Het eerste schot werd niet gelost door de belegeraars, maar door het garnizoen. Het antwoord liet enige tijd op zich wachten, omdat de Franse troepen slechts moeizaam hun geschut in stelling wisten te brengen. Toen het uiteindelijk – op 4 december – losbarstte hield het bombardement aan tot het einde van het beleg. Op 23 december, na een beleg van drieëntwintig dagen, achtte Chassé dat hij aan de opdracht van de koning had voldaan. Inmiddels waren er onder de bezetting enkele honderden doden gevallen, die ter plaatse werden begraven.⁵⁶ Van de Antwerpse Citadel restte niet meer dan smeulende puinhopen en bomkraters.⁵⁷

Behalve Chassé zou ook Graaf M.D. van Limburg Stirum (1807-1891), ten tijde van het beleg 1e luitenant, in latere jaren veel aandacht genieten. Toen twee dagen na aanvang van het Franse bombardement het levensmiddelenmagazijn in brand werd geschoten, werd hij tijdens de bluswerkzaamheden getroffen. Hierbij raakte Van Stirum zo ernstig gewond, dat zijn (rechter)been moest worden geamputeerd. Zijn been werd later op de Citadel begraven, waardoor het later nog een – bescheiden – rol zou spelen tijdens de herdenking in Ginneken in 1871.⁵⁸ Zoals gezegd was op 30 november het eerste schot gelost door de verdedigers. Deze gebeurtenis viel samen met Limburg Stirum's verjaardag, waardoor hij felicitaties later in ontvangst zou nemen onder het spreken van de woorden ‘een gedenkwaardige dag, mijn vriend – de dag van het eerste schot!’.⁵⁹

Net als de Tiendaagse Veldtocht had ook de verdediging van de Citadel ertoe bijgedragen dat het bewijs van de Nederlandse slagvaardigheid op effectieve wijze werd gedemonstreerd. Als blijk van erkenning, werd in opdracht van koning Willem I aan alle verdedigers – ook aan hen die in de omliggende forten gelegerd lagen – een bronzen medaille uitgereikt, officieel de ‘Antwerpsche medaille’ geheten, maar later ook bekend als de ‘Citadelmedaille’.⁶⁰

---

⁵⁵ Moeyens, *Sterke arm*, 23.

⁵⁶ J.G. Giestrop, ‘De militair geneeskundige dienst op de Citadel van Antwerpen tijdens het beleg in 1832’ *Militair geneeskundig tijdschrift* (1937) 7.

⁵⁷ Teitler en Klinkert, *Kopstukken*, 247.

⁵⁸ Zie hoofdstuk 3.

⁵⁹ Teitler en Klinkert, *Kopstukken*, 247.

⁶⁰ Puype, ‘Het beleg van de Antwerpse Citadel’, *Armamentaria*, 17 (1981) 61.

De zojuist besproken elementen uit de woelige jaren 1830-1831 zullen alle, in meer of mindere mate, een rol spelen in de latere herdenkingscultuur. Hoe deze gebeurtenissen in al dan niet gewijzigde vorm later tijdens herdenkingen de revue zouden passeren, zal in de volgende hoofdstukken aan bod komen.

1.2. De volhardingspolitiek van Willem I

Het is van belang om hier nog enkele woorden aan de nasleep te besteden. In december 1832 was de gevechtsfase van de opstand beëindigd, maar de jaren tot 1839 bleven in het teken staan van wederzijds wantrouwen. Dit was het gevolg van de volhardingspolitiek van Willem I. Nadat de Tiendaagse Veldtocht en het beleg van de Citadel van Antwerpen waren geëindigd, werd in december 1832 een wapenstilstand gesloten, maar een definitieve vrede liet vervolgens lang op zich wachten. Dit betekende dat het Nederlandse leger, inmiddels bestaande uit ongeveer zeventigduizend man, tot 1839 onder de wapenen bleef. Begin 1831 kreeg de scheiding haar beslag in de zogenaamde januariprotocollen. Hierin werd bepaald dat het grondgebied van Nederland zou worden teruggebracht tot de grenzen van de republiek van 1790, en dat België 16/32ste deel van de staatsschuld op zich diende te nemen. Willem I ging hiermee akkoord, maar de – in juli 1831 aangetreden koning Leopold I⁶¹ weigerde de protocollen te accepteren. Hij drong aan op gunstiger voorwaarden. Tijdens zijn beëdiging had hij verklaard zich in te zullen zetten voor het verkrijgen van (delen van) Zeeuws-Vlaanderen en Limburg. De grootmachten kwamen hem nu tegemoet, en de protocollen werden in juni 1831 vervangen voor de XVIII artikelen. Hierbij bleven de grenzen van 1790 als uitgangspunt dienen, maar werd besloten dat over de kwestie Maastricht, Zuid-Limburg en Luxemburg nog aparte onderhandelingen zouden plaatsvinden. Ditmaal weigerde Willem echter akkoord te gaan. Zolang hij deze artikelen niet kon accepteren, verklaarde hij Leopold als een vijand te beschouwen.⁶² Hoewel hij uiteindelijk werd gedwongen zijn volhardingspolitiek in 1839 op te geven, zullen we zien dat de kwestie in dat jaar bepaald niet werd opgelost.

De tijdelijke *status quo* tot 1839 zou voor België gunstiger gevolgen blijken te hebben dan voor Nederland. Zolang Willem I de artikelen niet accepteerde, behielden de Belgen *de facto* het bezit van delen van Limburg – inclusief Maastricht – Luxemburg en (een deel van)

---

⁶¹ Rietbergen en Verschaffel, *Broedertwist*, 39.

⁶² Moeyes, *Sterke arm*, 18.

Zeeuws-Vlaanderen – zij protesteerden dan ook niet.⁶³ Toen Willem zijn verzet in 1839 opgaf, werd dit dan ook in het zuiden niet zonder gemengde gevoelens ontvangen.⁶⁴ Aanvankelijk had de volhardingspolitiek de koning vooral binnenlands voordeel opgeleverd. Het overwegend protestante klimaat zorgde ervoor dat de katholieken zich zoveel mogelijk op de achtergrond hielden. Ook werd de liberale oppositie tijdelijk tot zwijgen gebracht, omdat liberalisme in deze periode vooral werd geassocieerd met de Belgische ‘tuimelgeest’. Bovendien werd de discussie over staatkundige hervormingen op de lange baan geschoven, zodat de positie van de koning voorlopig onaantast bleef.⁶⁵ Er diende zich echter een groeiend besef van het verschil tussen de belangen van de monarchie en de (financiële) belangen van de natie aan. De weigering de scheidingsvoorwaarden te bekrachtigen, bracht aanzienlijke kosten met zich mee. Zoals gezegd bleef het Nederlandse leger lange tijd gemobiliseerd. De kosten konden, ondanks de input uit de koloniale opbrengsten, nauwelijks worden gedragen. Enige tijd werd zelfs gespeculeerd dat Willem I zelfs zijn persoonlijk vermogen had moeten aanspreken.⁶⁶ Voor veel militairen was de Tiendaagse Veldtocht een groot avontuur en een klinkende overwinning geweest, maar de daarop voortdurende mobilisatie was een ernstige domper op de vreugde. Slechts een aantal bevoorrechte groepen, waaronder de studenten, werd toegestaan uit dienst te treden.⁶⁷ De langdurige mobilisatie van tussen de zeventig- en tachtigduizend militairen – meer dan een tiende van de mannelijke bevolking – betekende een grote aanslag op de staatsfinanciën.⁶⁸ Bovendien leidde de mobilisatie tot sociale onrust in de garnizoenssteden, omdat verveling onder de troepen leidde tot wrijving met de bevolking in Limburg, Zeeuws-Vlaanderen en Brabant, de provincies die zich vier jaar lang ‘in de frontlijn’ bevonden.⁶⁹ Op internationaal niveau had de koppigheid van Willem grote gevolgen. Het ongenoegen van Frankrijk en Groot-Brittannië leidde uiteindelijk tot een hoge mate van internationaal isolement. Door middel van blokkades van de Nederlandse zeehavens probeerden de beide grootmachten ‘handelskoning’ Willem I tot inkeer te brengen.⁷⁰ Ook in de binnenlandse politiek werd de spanning uiteindelijk te groot. Aanpassingen aan het politieke stelsel, de handelspolitiek en het buitenlands beleid werden

---

⁶³ Kossmann, *Lage Landen*, 140.

⁶⁴ Rietbergen en Verschaffel, *Broedertwist* 47-48.

⁶⁵ Van Sas, *Metamorfose*, 471.

⁶⁶ Stijn Van de Perre, ‘Wie krijgt de schuld?’ in: Frank Judo en Stijn Van den Perre red., *De prijs van de Scheiding. Het uiteenvallen van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden (1830-1839)* (Kapellen 2007) 162.

⁶⁷ Nater, *Veldtocht*, 121.

⁶⁸ Kossmann, *Lage Landen*, 141.

⁶⁹ J.G. Kikkert, *Bericht van de Tiendaagse Veldtocht: België en Noord-Brabant in de frontlijn, 1830-1834* (Rotterdam 1980)

⁷⁰ Moeyes, *Sterke Arm*, 22.

onnodig uitgesteld. In de woorden van Remieg Aerts, beperkte de ‘buitenlandse politiek (...) de binnenlandse ontwikkeling’.⁷¹ Mede daardoor werd de volhardingspolitiek uiteindelijk een ‘politiek, financieel en militair fiasco’.⁷² Ook Willem I kwam tot het inzicht dat zijn politiek op niet minder dan het failliet van de Nederlandse staat uit kon lopen. In februari 1839 zou hij dan ook eindelijk de vierentwintig artikelen aanvaarden.⁷³ De kwestie België was hiermee – voorlopig – voorbij.

---

⁷¹ Aerts e.a., ‘Verbouwing’, *Kleine gebaren*, 85.

⁷² Moeyens, *Sterke arm*, 24-25. Voor een beter inzicht in de totale financiële gevolgen van de volhardingspolitiek en de Belgische afscheiding, zie het eerder genoemde werk van Judo en Van de Perre.

⁷³ Aerts e.a., ‘Verbouwing’, *Kleine gebaren*, 90.

2

De herdenking van 1856

In augustus 1856 werden de gebeurtenissen rond 1830 voor het eerst op grote schaal herdacht. De herdenking in de hoofdstad duurde van 25 tot 29 augustus. Het hoogtepunt van deze ‘augustusfeesten’ – feesten, want van een ingetogen karakter was geen sprake – was de onthulling van een monument ter herdenking van de ‘volksgeest van 1830-1831’ of, zoals de officiële naam luidde: ‘de Eendracht’. Het is niet noodzakelijk lang bij de ontstaansgeschiedenis van het monument stil te staan. In plaats daarvan zullen in dit hoofdstuk de feesten rond de onthulling centraal staan, waarbij de aandacht vooral uitgaat naar vier belangrijke aspecten. Wat was het karakter van deze herdenking? Welke gebeurtenissen werden specifiek herdacht? Wat was de boodschap die men uit het verleden haalde? En, als laatste, wat was de houding ten opzichte van België? Alvorens aan deze kwesties aandacht zal worden besteed, is het echter belangrijk allereerst een blik te werpen op de politieke en sociale context waarbinnen deze herdenking zich afspeelde.

2.1. Op zoek naar een nieuwe identiteit

Met de bekrachtiging van de scheidingsvoorwaarden in april 1839 werd Nederland gereduceerd tot de grenzen van de oude republiek van 1790. Deze inkrimping vereiste een mentale aanpassing en het hervinden van een eigen nationale identiteit. Zoals eerder werd beschreven, wenste de publieke opinie slechts een afstraffing van de ontrouwe Belgen, terwijl Willem I bewust naar het behoud van zijn Verenigd Koninkrijk streefde. Dit maakte dat de aanpassing aan de nieuwe situatie voor het volk eenvoudiger was dan voor de monarchie – een staatsvorm die gold voor omvangrijker landen met enig allure.¹ Vóór 1830 was Nederland nog een staat van tweede rang geweest, maar nu was het tot een rompstaatje geworden. Ook psychologisch was het klein geworden. Vooral omvang van grondgebied, leger en bevolking bepaalde de status van de Europese naties.² De inkrimping had ervoor gezorgd dat Nederland op internationaal gebied nauwelijks meer meetelde. In plaats daarvan was het overgeleverd

---

¹ Aerts e.a., ‘Verbouwing’, *Kleine gebaren*, 84.

² *Ibid.*, 83.

aan de grillen van de grote mogendheden.³ In een tijd waarin werd getwijfeld of kleine staatjes op den duur hun onafhankelijkheid zouden kunnen behouden, was het voor onaanzienlijke staten als Nederland en België van groot belang de levenskracht van de natie, maar ook de bereidheid de onafhankelijkheid zo nodig te verdedigen te benadrukken. Dit onafhankelijkheidsstreven vond zijn weerslag in de neutraliteitspolitiek die Nederland tot mei 1940 met enig succes zou volhouden. Men wilde onafhankelijk blijven, maar vooral ook met rust gelaten worden. Het sentiment dat in de periode vanaf 1840 heerste wat betreft de internationale positie van Nederland – maar ook België – laat zich kort samenvatten. Remieg Aerts karakteriseerde het nationale gevoel van de jaren 1840 als volgt: ‘[g]ekrenkte trots, wantrouwen ten opzichte van het buitenland, afkeer van internationale politiek en het zelfgenoegzaam koesteren van “grote herinneringen”.’⁴ In de decennia na 1830,

moesten de twee jongste staten van Europa, Nederland en België, na vijftien jaar samenleven hun eigen weg volgen. Om sterk te staan moesten de twee nieuwe koninkrijken (...) een visie op een eigen nationale cultuur ontwikkelen. Dat gebeurde in een proces waarin het verleden werd gebruikt als repertoire waaruit naar believen kon worden geput om kleur en structuur te geven aan het heden en richting aan de gewenste toekomst.⁵

De herdenking van 1856 was een moment waarop veelvuldig van dit repertoire gebruik werd gemaakt. Nederland baseerde zijn zelfvertrouwen en zelfrespect op zijn roemrijk verleden. Daarbij speelde, in de woorden van C.A. Tamse, ‘(...) een spiegeleffect. De glorie van de Oranjes straalde af op de nationale geschiedenis, terwijl de onmiskenbare grootheid van de Republiek weer aan de historie van het vorstenhuis luister bijzette.’⁶ De revolutie van 1830 was zeer bepalend geweest, zowel voor de Nederlandse als de Belgische geschiedenis. Dermate bepalend, dat zij al snel de vorm van een (figuurlijke) *lieu de mémoire* zou aannemen.⁷

---

³ C.A. Tamse, *Het Huis van Oranje en andere politieke mythen* (Amsterdam 2002) 49-51.

⁴ Aerts e.a., ‘Verbouwing’, *Kleine gebaren*, 84-85.

⁵ Rietbergen en Verschaffel, *Erfenis*, 8.

⁶ Tamse, *Huis van Oranje*, 268.

⁷ Rietbergen en Verschaffel, *Erfenis*, 13.

a. 1848 en de Aprilbeweging

Met betrekking tot de herdenking in 1856 speelden twee eerdere gebeurtenissen een belangrijke rol. De grondwetsherziening van 1848 en de Aprilbeweging 1853 bepaalden voor een groot deel de perceptie van de herdenking in de ogen van politieke tegenstanders. Na de vastlegging van de Belgische afscheiding, diende de grondwet aan de nieuwe situatie te worden aangepast. In 1840 vond een wijziging plaats, maar deze legde, behalve de bevestiging van de omvang van het koninkrijk, geen definitieve regelingen vast. Een voorstel van negen liberalen, de ‘negenmannen’ waartoe ook Van Dam van Isselt behoorde – werd afgewezen. In 1848 maakten de ongeregelheden in het buitenland – de revolutie in Parijs in het bijzonder – grote indruk. De angst voor het naar Nederland overslaan van de revolutionaire dreigingen maakte de rol van de koning cruciaal. Onder invloed van de buitenlandse onrust sommeerde hij een aantal liberalen, waaronder J.R. Thorbecke (1789-1872), een grondwetsherziening te ontwerpen. De herziening die zij voorstelden legde vrijheid van drukpers, vergadering en vereniging vast en benadrukte bovendien de scheiding tussen kerk en staat.⁸ De grondwetsherziening had met name op het gebied van religie en voor de positie van de koning grote gevolgen. De scheiding van kerk en staat had als belangrijkste gevolg dat de Nederlands Hervormde Kerk niet langer een bevoorrechte positie innam, en veel beperkingen op andere religieuze stromingen werden opgeheven.⁹ Deze laatste maatregel zou, door de reactie die erop volgde, later bekend worden als de Aprilbeweging van 1853, uiteindelijk de val van Thorbecke’s kabinet inluiden.¹⁰ De grondwetsherziening had ook gevolgen voor de positie van Willem III, die aanzienlijk zou worden beperkt. De invoering van de ministeriële verantwoordelijkheid en het onschendbaar stellen van de koning, maakte dat hij niet langer onderwerp van politiek debat mocht zijn. Bovendien kon – en mocht – hij niet langer zelfstandig politiek voeren. Een minister zou voortaan de verantwoording voor zijn politiek handelen moeten afleggen.¹¹

In liberale kring bestond tot omstreeks 1860 de vrees dat de hervormingen een hevige conservatieve reactie teweeg zouden brengen. Deze vrees leek niet ongegrond. Elders in Europa hadden reactionairen met succes veel van de maatregelen uit 1848 terug weten te

---

⁸ Ronald van Raak, *In naam van het volmaakte. Conservatisme in Nederland in de negentiende eeuw van Gerrit Jan Mulder tot Jan Heemskerk Azn.* (Amsterdam 2001) 67.

⁹ Henk te Velde, ‘Van grondwet tot grondwet. Oefenen met parlement, partij en schaalvergroting 1848-1917’, *Kleine gebaren*, 105-106.

¹⁰ Van Raak, *Het volmaakte*, 68.

¹¹ *Ibid.*, 101.

draaien.¹² De regering werd verweten de positie van protestanten aan te tasten ten voordele van de katholieken. Van de koning werd verwacht deze ‘onnationale’ politiek van Thorbecke weer ongedaan te maken.¹³ Willem III leek er zelf ook op uit te zijn de beperkingen van zijn macht ongedaan te maken. Hierbij kon hij rekenen op de steun van een aantal conservatieve groot-protestanten, waaronder enkele (hoge) militairen.¹⁴ Vanuit militaire kring werd een dergelijke poging ondernomen, maar het grillig karakter van de koning zorgde dat deze weinig succesvol was. De koning bleek zich – als het erop aan kwam – niet te lenen voor een *coup d’etat*. Zijn eigen pogingen beperkten zich tot twee zaken: het in het zadel brengen van een kabinet dat een poging kon doen de situatie van vóór 1848 ‘in reactionair-conservatieve zin’ te herstellen¹⁵ en beïnvloeden van de benoeming van de Minister van Oorlog. Enkele van deze ministers bleken het niet zo nauw te nemen met de ministeriële verantwoordelijkheid.¹⁶ Net als de legerleiding waren zij van mening dat het leger niet de politiek, maar de vorst diende te gehoorzamen. De legerleiding beriep zich in deze kwestie op de grondwettelijke bepaling dat het opperbevel over het leger bij de vorst rustte, en dat hij daardoor een hoge mate van zeggenschap over ‘zijn’ leger behouden moest. Uiteindelijk bleek de liberale vrees voor een coup ongegrond, hoewel in 1853 wel degelijk geruchten over een militaire staatsgreep de ronde zouden doen.¹⁷

De grondwetsherziening had ook voor katholieken grote gevolgen. Gebruikmakend van de mogelijkheden die de herziening hem bood, besloot de paus over te gaan tot de herstructurering van de kerkelijke hiërarchie, dat zonder het recht bisschoppen te mogen benoemen, niet mogelijk was geweest. Hierbij zou uitgerekend het protestantse bolwerk Utrecht de zetel van de aartsbisschop worden.¹⁸ De herinvoering van de pauselijke hiërarchie werd in protestants- conservatieve kringen opgevat als een bedreiging voor de Nederlands’ onafhankelijkheid als protestantse natie, en had een hevig protest – met als belangrijkste onderdeel een petitie ondertekend door ongeveer 200,000 personen – tot gevolg. Daarnaast verschenen ruim tweehonderd pamfletten die gekenmerkt werden door een opmerkelijk fel antikatholicisme.¹⁹ De protestantse agitatie richtte zich in sommige gevallen direct tegen de katholieke gelovigen. Hieruit bleek dat het ‘orthodox-protestants conservatisme’ kon leiden

---

¹² Ben Schoemaker, *Burgerzin en soldatengeest. De relatie tussen volk, leger en vloot 1832-1914* (Leiden 2009). 57. Alsook: Tamse, *Huis van Oranje*, 249.

¹³ Van Raak, *Het volmaakte*, 72.

¹⁴ Schoemaker, *Burgerzin*, 57. Tamse, *Huis van Oranje*, 249.

¹⁵ Beunders, “‘t Is Naatje”, 101.

¹⁶ Te Velde, ‘Grondwet tot grondwet’, *Kleine gebaren*, 106.

¹⁷ Schoemaker, *Burgerzin*, 57.

¹⁸ Van Raak, *Het volmaakte*, 69.

¹⁹ *Ibid.*, 71.

tot een hevige, emotionele reactie en zelfs georganiseerd verzet, waarbij de vorst als symbool of als leider werd ingezet.²⁰

b. Het Metalen Kruis

Het karakter van de herdenking van 1856 is eenvoudig te schetsen, omdat ter ere van deze gelegenheid door S.J. van den Bergh en W.J. Hofdijk een *Gedenkboek der oprichting van het monument ter herinnering aan den volksgeest van 1830 & 1831* (Dordrecht 1858) werd samengesteld.²¹ Alvorens in te gaan op de interpretatie van de gebeurtenissen rond de afscheiding, is het noodzakelijk eerst aan de herdenkers zelf enige aandacht te besteden. In het vorige hoofdstuk werd vermeld dat Koning Willem I een onderscheiding uitreikte aan alle deelnemers van de Tiendaagse Veldtocht. In 1852 ontstond bij één van de dragers van het Metalen Kruis, de Utrechtse oud-student J. H. Burlage (1806-1873),²² het idee om voor 1856 een ‘algemeene re-unie’ in Amsterdam te organiseren. Deze reünie diende een andere vorm te hebben dan zoals die op lokaal niveau werden georganiseerd. Hij had zich namelijk in stilte afgevraagd:

(...) waarom alleen dat voorrecht [van herdenken] voor de oude Akademieburgers, en ook niet voor hen, die, verstoken van het hooger onderwijs, daarom zeker niet minder goede soldaten, niet minder getrouwe krijgskameraden, niet minder moedige verdedigers van de onschendbaarheid des erfgronds (...)?²³

Daarom wenste hij een bijeenkomst voor *alle* dragers van het Metalen Kruis, maar vooral ook een bijeenkomst op *nationaal niveau*. Hij werd bij zijn voornemen gesteund door een andere oud-strijder, E.W. Van Dam van Isselt (1796-1860).²⁴

Het doel van de reünie was om de herinnering aan de in 1831 getoonde ‘Eendracht [die Nederland] machtig had gemaakt’ te behouden voor het nageslacht.²⁵ In januari 1853 besloot Burlage, samen met twee veteranen van het beleg van de Citadel, F. C. Zillesen en Brandon Mandolpho, tot het oprichten van een vereniging voor de dragers van de eremedaille.

²⁰ Van Raak, *Het volmaakte*, 69.

²¹ S.J. van den Bergh en W.J. Hofdijk, *Gedenkboek der oprichting van het monument ter herinnering aan den volksgeest van 1830 & 1831* (Dordrecht 1858).

²² NNBW (Deel 4, 349) www.inghist.nl (3 mei 2011).

²³ Inmiddels waren de Utrechtse oud-strijders reeds tweemaal bijeen gekomen. Van den Bergh en Hofdijk, *Gedenkboek*, 8.

²⁴ *Ibid.*, 9. Alsook: www.parlement.com. (22 juli 2011).

²⁵ *Ibid.*, 11.

Op 19 april 1853 ontstond uit dit voornemen de Vereeniging het Metalen Kruis.²⁶ Dankzij de, op verzoek van enkele leden, gepubliceerde *Naam- en ranglijst der leden en afdelingen van de Vereeniging 'Het Metalen Kruis'* (1856) is vrij nauwkeurig de omvang van de vereniging vast te stellen. In 1856 telde *Het Metalen Kruis* 2200 leden, waaronder 39 baronnen, 56 jonkheren en 41 dragers van de Citadelpmedaille, verdeeld over negenentwintig afdelingen.²⁷

c. 'Naatje'

Om de herinnering voort te laten duren – ook na de dood van de oud-strijders – ontstond onder de leden van *Het Metalen Kruis* het voornemen een monument, ter ere van de 'volksgeest van 1830-1831' op te richten.²⁸ Omdat andere thema's of symbolen enkele groepen uit de samenleving voor het hoofd zouden kunnen stoten, werd gekozen voor iets abstracts, een analogie van de 'volksgeest van 1830-1831'. Zoals in het vorige hoofdstuk werd beschreven was de volksgeest echter minder krachtig dan men nu deed voorkomen. Vanaf 1856 werd echter een mythe, de mythe van de eendracht van 1831, steeds meer vormgegeven.

Koning Willem III (r.1849-1890) die eerder het verzoek het beschermheerschap voor de vereniging *Het Metalen Kruis* had aanvaard, bepaalde dat het monument een plaats zou krijgen op de Dam, tegenover het Koninklijk Paleis. Ook stelde hij een feestcommissie samen, waarvan Prins Willem Frederik Hendrik voorzitter werd.²⁹ De overige leden van deze commissie vormden, wat Henri Beunders opmerkte, 'een klein, royalistisch clubje'. Een betere karakterisering zou wellicht zijn: een klein, *Orangistisch* clubje. Het is, in het licht van de gebeurtenissen van 1853, niet opmerkelijk dat het monument vrijwel direct als een 'politiek manifest' werd beschouwd. Het paste precies in het reactionair-conservatieve streven naar het herstel van de situatie vóór de grondwetswijziging.³⁰ Net als in 1853 werd de koning weer duidelijk ingezet als symbool en leider. Uit liberale en katholieke kringen klonk al snel kritiek, die treffend in vier punten werd samengevat door cultuurhistorica Mieke van der Wal.

²⁶ *Naam en Ranglijst der leden en afdelingen van de Vereniging 'Het Metalen Kruis'* (Gorinchem 1856) 5.

²⁷ De vereniging kende afdelingen in Utrecht, Amsterdam, Delft, Alkmaar, Meppel, Groningen, Zwolle, Arnhem, Den Haag, Blokzijl, Leiden, Gouda, Rotterdam, Dordrecht, Bergen-op-Zoom, Breda, Nijmegen en Haarlem (opgericht in 1853) en in Hoorn, Kampen, Lobith, Tiel, Sluis, Zutphen, Zaltbommel, Amersfoort, Zaandam en Middelburg (1854). Een drietal plaatsen kenden twee secties, te weten Hoorn (afdeling West-Friesland), Leiden en Dordrecht. Het hoofdbestuur bestond in 1856 uit: voorzitter prins Willem Frederik Hendrik, A.J.C. baron Schimmelpenninck van der Oije, E.W. van Dam van Isselt, J.D.C.C.W. baron D'Ablaing van Giessenburg, W.L. Diemont van Langerak, C. Baron Nepveu, M. baron van Geen, eerste secretaris G. Falck en tweede secretaris J.H. Burlage. *Naam en Ranglijst*, 2-4.

²⁸ Van den Bergh en Hofdijk, *Gedenkboek*, 16.

²⁹ Van der Wal, 'Even onwrikbaar', 229.

³⁰ Beunders, "'t Is Naatje'", 97-101.

De leden van het Metalen kruis wensten met het monument vooral zichzelf te eren, zij vormden een reactionaire politieke groepering, en het was niet nodig de gebeurtenissen rond de afscheiding weer op te rakelen.³¹

d. De mythe van de 'eendracht'

Het is belangrijk te onthouden dat het monument niet diende ter herdenking van de slachtoffers en al helemaal niet om een nederlaag – het verlies van de zuidelijke gebieden en de vernedering door Franse interventie – te herdenken. In plaats daarvan vierde men de opleving van het nationale élan. Het was de eendracht van de jaren 1830 die het herstel had gebracht van het internationaal aanzien, de eer had gewroken en het volk naar de overwinning had geleid.³² Hiervan werd het monument op de Dam, 'de Eendracht' het symbool. Deze eendracht omvat drie verschillende elementen. De eenheid tussen de verschillende lagen van de samenleving, de eenheid tussen volk en vorst en de eenheid tussen volk en krijgsmacht. Dit laatste is van aanzienlijk belang. In de regel zijn nationalistische manifestaties gericht op het scheppen van eenheid, binnen het volk, of tussen vorst en volk. De nadruk op de eenheid tussen *volk en krijgsmacht* vormt hier een belangrijke uitzondering. Hieronder zullen, in willekeurige volgorde, de drie verschillende elementen nader worden belicht.

Zoals op te maken valt uit het voornemen van Burlage, werden er verwoede pogingen gedaan het feest een duidelijk nationaal karakter te geven, om daarmee de eenheid van het gehele Nederlandse volk te demonstreren. Het is belangrijk te onthouden wat Burlage en zijn medestanders onder de Nederlandse natie verstonden. De natie was per definitie een *protestantse natie*.³³ Achter de façade van eenheid school een grote verdeeldheid – niet alleen de eerder genoemde tweedracht tussen protestanten en katholieken na 1853, maar ook die tussen het 'gewone volk' en de gegoede burgerij. Hoewel werd beweerd dat dankzij de deelname van de schutterijen en studenten met name de Tiendaagse Veldtocht een nationale aangelegenheid was geweest, is het belangrijk te onthouden dat hier het begrip *nationaal* in de context van de negentiende-eeuwse (liberale) cultuur wordt gehanteerd. Net als het liberale nationalisme, was ook het 'conservatief' nationalisme van de herdenkers van 1830-1832 slechts bedoeld voor de elite. Het volk was bij deze nationale manifestatie – volgens de

³¹ Van der Wal, 'Even onwrikbaar', 98.

³² E.R. Sypkens, *De Volksgeest van 1830-1831 herdacht. Een woord ter gelegenheid van het eerlang op te rigten Gedenkteeken 'Het Metalen Kruis'* (Amsterdam 1856).

³³ Beunders citeert professor U.G. Lauts, die op de vraag of hij met de Nederlandse natie een protestantse natie bedoelde, simpelweg antwoordde met 'Ja'. Beunders, "'t Is Naatje'", 100.

liberale traditie – slechts een toeschouwer.³⁴ De daadwerkelijke feestviering/herdenking werd beperkt tot de elite – een vrij kleine kring van conservatieven – gegoede burgers en militairen. Hier schuilt een paradox. Hoewel de herdenkers veel moeite deden de herinnering aan 1830-1832 op nationaal niveau te herdenken, was de herdenking van 1856 nauwelijks nationaal te noemen. De daadwerkelijke herdenkers vertegenwoordigden slechts een zeer klein segment van de samenleving. Zo ook bij de herdenking van 1856, die verder geheel voldeed aan het stramien dat negentiende-eeuwse herdenkingen kenmerkte.

Het volk was in grote getale bij de herdenking aanwezig. ‘Ontelbaar (in *Frankrijks* hoofdstad zou men hebben gezegd onrustbarend!) in den volsten zin des woords, mocht men de volksmassa heeten, die zich (...) langs straten, grachten en pleinen bewoog.’³⁵ Tot op de daken hadden de toeschouwers zich verzameld. Op de Dam had men, ter gelegenheid van de onthulling van het monument, zelfs op het dak van de Nieuwe Kerk een podium gebouwd.³⁶ Voortdurend wordt in het gedenkboek het grote enthousiasme van het volk voor de herdenking benadrukt, maar tevens is in de beschrijvingen een zekere spanning te ontwaren. Herhaaldelijk wijzen de auteurs op de opmerkelijke ‘orde’ die gedurende de festiviteiten heerste.

[M]enigmalen trof het ons, dat die talrijke menigte door geen militaire macht in bedwang behoefde gehouden te worden: waar er eenige aandrang plaats greep, was een enkele wenk der hand van een der Kommissarissen, die aan de spits de waarlyk indrukwekkende kolonne geleidde, genoegzaam om het geringste voorwaart-dringen te beletten.³⁷

Tijdens de herdenking werd bij de werf ‘Koning William’ het schip *Het Metalen Kruis* te water gelaten. Ook hier was het volk in grote getale op de been. Onder de aanwezigen waren prins Frederik, enige leden van het stadsbestuur van Amsterdam, een grote schare oudstrijders, en de tribunes ‘wemelden van aanzienlyke genoodigden en een uitgelezen vrouwenschaar’.³⁸ Aan de overkant van het water stond een ‘onafzienbare menigte’ die het van stapel lopen met ‘herhaalde hoezee (...) doekengewuif en hoedengezwaai’ begroette. Een muziekkorps van de Grenadiers zorgde intussen voor de muzikale luister, waarbij ook het

³⁴ Henk te Velde, *Gemeenschapszin en plichtsbefef. Liberalisme en nationalisme in Nederland 1870-1918* (Den Haag 1992). Voor een nadere toelichting met betrekking tot het liberale nationalisme, zie hoofdstuk 4.

³⁵ Van den Bergh en Hofdijk red., *Gedenkboek*, 123.

³⁶ *Ibid.*, 89.

³⁷ *Ibid.*, 71.

³⁸ *Ibid.*, 72.

Wilhelmus ten gehore werd gebracht. Tijdens de Van Speyk-herdenking in mei 1832 had een soortgelijke gebeurtenis zich voorgedaan. De *Van Speyk*, oorspronkelijk de *Argo*, werd in opdracht van prins Frederik herdoopt.³⁹ Opmerkelijk genoeg was *Het Metalen Kruis* – in tegenstelling tot de *Argo* – geen oorlogsschip, maar een koopvaarder. Een mogelijke verklaring is dat een koopvaarder met een dergelijke naam minder de illusie van enige oorlogszuchtigheid met zich meebracht. Slechts op vreedzame wijze zou *Het Metalen Kruis* ‘aan alle zeën’ zijn bestaan verkondigen.⁴⁰

Omdat ‘[h]et Gemeentebestuur der Hoofdstad (...) zeer juist begrepen [had dat] waar een deel des volks zich vermaakt, aan het andere deel ook de gelegenheid moest worden aangeboden zich te verlustigen en herinneringen mede te nemen’, werden elders in de stad, voor de rest van ‘Amstels burgerij’, volksfeesten georganiseerd.⁴¹ Door een veelheid van activiteiten, zoals mandspringen, het tobbespel, zaklopen, ringsteken en paalklimmen, had de gemeente de oplossing voor ‘het problema hoe men het volk vermaken moet’, enigszins dichterbij gebracht.⁴² De hoofdprijs was klaarblijkelijk bedoeld de band tussen vorst en volk te symboliseren. Deze prijs bestond namelijk uit een portret van koning Willem III, dat door de winnaar met een ‘blijdschap (...) [die] zich bezwaarlijk [liet] beschrijven’ in ontvangst werd genomen.⁴³

Dit vormde het tweede element dat de voorgestelde ‘eendracht’ omvatte. Niet alleen de samenhang tussen de verschillende lagen in de samenleving, maar ook die tussen volk en vorst. Voortdurend werd ook verwezen naar de historische band tussen het Huis van Oranje en Nederland, waarbij de vorsten – in het bijzonder Willem I en zijn zoons – (in woord en beeld) als de helden van de jaren 1830 werden gepresenteerd. Het was Willem I die de wapenroep had doen uitgaan. Willem II was de grote bevelhebber tijdens de Veldtocht geweest, en verdiende koning Willem III niet dezelfde steun die zijn vader in 1831 had gekregen, mocht het vaderland nogmaals in gevaar zijn? De feesten werden duidelijk beschouwd als niet ‘de vereeniging eener joelende menigte, zonder aanleiding of oorzaak by eengekomen, maar [een bijeenkomst met] (...) eene hooge beteekenis, een diepen zin’. Bovendien was het een duidelijk – nooit eerder vertoonde – blijk van samenhang tussen de vorst en zijn onderdanen. ‘Van zoodanig schouwspel toont de geschiedenis geen voorbeeld; zoodanig zilveren feest van liefde, trouw van het volk tot den Vorst, en van den Vorst tot het

---

³⁹ De Vries, *De lucht in*, 28.

⁴⁰ Bergh en Hofdijk, *Gedenkboek*, 71.

⁴¹ *Ibid.*, 72.

⁴² *Ibid.*, 74.

⁴³ *Ibid.*, 77.

volk, is nooit gevierd.’⁴⁴ Dit besef leefde ook bij Willem III zelf. Tijdens de onthulling van het monument op 28 augustus sprak ook hij enkele woorden. In zijn voordracht zei de vorst:

moge dit feest er toe leiden dat de band van trouw, van eensgezindheid en van liefde, die het edele Nederlandsche volk aan zijnen geboortegrond en aan zijne Vorsten verbindt, worde versterkt en bevestigd.

Daartoe drage ook [het monument ‘De Eendracht’] by, dat aan den Volksgeest van 1830-1831 door ons wordt toegewijd, en dat ook door My zal worden begroet met: ‘Leve het Vaderland!’⁴⁵

Het was deze samenhang tussen vorst en volk die ervoor had gezorgd dat Nederland zijn plaats binnen Europa veilig had weten te stellen. Daarbij werd verwezen naar de roemrijke geschiedenis van Nederland en eendracht die het volk, door de eeuwen heen, zou hebben gekend. In de gedenkbundel schreef men:

De geschiedenis van Nederland is rijk aan roemruchtige gebeurtenissen, die ons hart met eerbied en met dankbaarheid vervullen voor den moed en voor de volharding onzer vaders, die, onder leiding der Vorsten van ORANJE, den reuzenstrijd tegen de machtigste rijken hebben volgehouden, en die ons het recht hebben gegeven er ons op te verhoovaardigen, dat wy kinderen zijn van dat kleine gemeenebest, dat eenmaal eene zoo schitterende plaats had ingenomen in de rei der volkeren van *Europa*.⁴⁶

De eendracht omvatte echter nog een derde element. Dit was de samenhang tussen volk en leger zoals deze in 1830 werd getoond. Ook deze samenhang werd in woord en beeld veelvuldig benadrukt. Zo werden op diverse plaatsen waar de oud-strijders zich bevonden – bij het diner, de optochten en de schouwburgvoorstelling – grote ‘krijgstrofeeën’⁴⁷ getoond, die de kracht van het Nederlandse leger gestalte dienden te geven. Bovendien werden zij bij elke tocht, van de Dam naar Artis en elders, begeleid door een escorte van militairen te paard, waarbij ook enkele militaire muziekkorpsen voor muzikale luister zorgden. De retoriek die rond de herdenking werd gehanteerd benadrukt ook voortdurend het *nationale* karakter van

---

⁴⁴ Van den Bergh en Hofdijk, *Gedenkboek*, 42.

⁴⁵ *Ibid.*, 99.

⁴⁶ *Ibid.*, 94.

⁴⁷ *Ibid.*, 48.

het leger dat in 1831 uittrok. Was het leger niet – dankzij de deelname van zoveel schutterijen en studenten, een burgerleger geweest?⁴⁸

In plaats van de door het Metalen Kruis gepropageerde ‘Eendracht’ was tijdens de eerder genoemde Aprilbeweging duidelijk de ‘tweedragt’ in de Nederlandse samenleving gedemonstreerd. In 1856 was er bovendien juist een conservatief kabinet, van der Brugghen, met een duidelijk protestantse signatuur aangetreden. Dit kabinet gaf echter geen blijk van op handen zijnde reactionaire maatregelen. De angst voor een coup van oud-strijders, met de koning aan het hoofd, bleef echter bestaan. In het radicale, satirische weekblad *Asmodée*, waarin vanaf het eerste moment stevige kritiek werd geuit op de oprichters – Burlage in het bijzonder – werd opgemerkt dat het Metalen Kruis:

door velen beschouwd [werd] als eene georganiseerde gewapende magt, die vroeg of laat hare diensten zou moeten bewijzen, in het ten uitvoer helpen brengen van een coup d’etat, eener 18^e Brumaire, in ieder geval in het behulpzaam zijn eener poging ter omverwerping onzer grondwettige instellingen, waarvoor men sedert April 1853 niet zonder grond bevreesd geworden is.⁴⁹

Veel liberalen en katholieken deelden deze mening. Als gevolg hiervan werden andere tegenstanders, waaronder ook *De Tijd* en het *Algemeen Handelsblad*, eveneens uitgesloten van de herdenkingsbijeenkomst. Als gevolg hiervan was men in het *Handelsblad* van 29 augustus 1856 genoodzaakt te vermelden dat: ‘[a]angezien wij niet tot de begunstigen van de feestcommissie behooren’, niet alle onderdelen van het herdenkingsprogramma konden worden bijgewoond en beschreven.⁵⁰

e. De herdenking van 1856: de boodschap

De eerder beschreven boodschap die uitging van de ‘eenheid’ van 1830 speelde een belangrijke rol. Dit was echter niet de enige boodschap die uit het verleden naar voren kwam. Veelvuldig werd door enkele sprekers ook verwezen naar de oude roem van het vaderland. De jaren 1830 werden daarbij duidelijk gepresenteerd als een roemrijke episode uit een geschiedenis die vele kende. Het verleden moest als voorbeeld dienen voor de huidige, maar ook de toekomstige generaties. Hierbij werd verschillende malen de hoop geuit dat de jongere

---

⁴⁸ Van den Bergh en Hofdijk, *Gedenkboek*, 36.

⁴⁹ *Asmodée*, 3 september 1856.

⁵⁰ *Algemeen Handelsblad*, 29 augustus 1856.

generatie, mochten de omstandigheden ertoe leiden, bereid zou zijn dezelfde offers te brengen als die van weleer.⁵¹

f. De herinnering

Hoe werden de gebeurtenissen tijdens de Belgische afscheiding 25 jaar na dato nu geïnterpreteerd? Bij de herdenking van dat jaar was de hoofdrol duidelijk weggelegd voor de gebeurtenissen tijdens de Tiendaagse Veldtocht. Veel aspecten daarbuiten worden in de gedenkbundel die ter herinnering aan het monument en de augustusfeesten is uitgegeven, niet of nauwelijks genoemd. De aspecten die wèl werden herdacht, worden alle als successen beschouwd. Andere, (blijkbaar) minder roemrijk geachte episodes, zoals het beleg van de Citadel van Antwerpen, zijn deels ‘vergeten’. Men spreekt wel over de ‘held Chassé’, maar noemt slechts kort – in de context van de Tiendaagse Veldtocht – de verdediging van ‘de Scheldestad’.⁵² De gebeurtenissen van september 1830, waaronder de (aanzienlijke) schermutselingen in het Warandepark, blijven geheel buiten beschouwing.

Waarschijnlijk omdat de meest prominente leden van Het Metalen Kruis afkomstig zijn uit Utrechtse studentenkringen, neemt de inzet van studenten – de Leidse Jagers in het bijzonder – in de gedenkbundel een vrij prominente plaats in. Zo hadden de Leidse studenten ‘by Beeringhen den roem [opgehouden] van de stad, die aan den moed harer burgerij in oude dagen de Akademie te danken had, [en hier] bewezen, den Hollandschen naam ook op een ander veld dan dat der letteren eere te kunnen doen.’ Bij die gelegenheid was helaas wel, zoals we eerder zagen, student Beekman gesneuveld, die bij de ‘vermeestering van genoemd dorp de dood der helden stierf, en [zijn naam] onsterfelyk heeft gemaakt op de rolle der geschiedenis’.⁵³ Opvallend is de verwijzing naar de ‘heldendood’ van Beekman. De actie wordt duidelijk voorgesteld als een succes, een roemvolle episode, waarbij de ware toedracht handig buiten beschouwing blijft.

Naast Beringen is er aandacht voor een tweede noemenswaardige episode, de succesvolle actie van Cort Heyligers Reserve-divisie bij Houthaalen. Deze wordt hier gepresenteerd als een moment waarop de ‘overmachtigen vijand’, het Maasleger van Daine, werd ‘geslagen’ – dat het leger hier het dichtst bij een nederlaag was gekomen, wordt daarbij niet vermeld. Ook de schutterij, niet altijd gezien als een volwaardig, of effectief deel van de krijgsmacht, werd geroemd om haar ‘vullen van het door de gebeurtenissen van 1830

---

⁵¹ Van den Bergh en Hofdijk, *Gedenkboek*, 97.

⁵² *Ibid.*, 34.

⁵³ *Ibid.*, 65. Zijn dood leverde hem een gedenksteen op, die nog steeds te zien is in de Pieterskerk in Leiden.

verzwakte leger'. Hoewel zij niet had kunnen delen in de 'overwinning bij de Scheldestad'.⁵⁴ Maar desondanks hadden de schutters hun 'bloed niet te vergeefs (...) vergoten ter volvoering van het met zoo veel kennis ontworpen oorlogsplan'.⁵⁵ Het roemen van de schutterij, als volwaardig deel van de krijgsmacht (niet erg gebruikelijk in militaire kring) lijkt samen te hangen met het feit dat de auteurs zo duidelijk de nadruk leggen op het karakter van de Nederlandse krijgsmacht als 'burgerleger'. '[D]e kern van dat overwinnende leger, dat België's geoefende soldaten als een stofwolk uit een deed stuiven, bestond uit de kracht der Noord-Nederlandse burgerij.'⁵⁶

De samenhang tussen volk en leger wordt ook hier weer benadrukt. Als derde komt de geslaagde actie bij Kermpt (7 augustus 1831) aan bod, waar de Jagers behoorden tot het korps 'wier onwrikbare moed Daines in de strijd geharde soldaten deed te rug deinzen, en zich lauweren verwierf by die gedurende dezen veldtocht meest ernstige, ontmoeting met den vijand.' Als laatste kan de 'slag' bij Hasselt, waar 'zege de Hollandsche wapenen kroonde' niet ontbreken. Van het buitgemaakte geschut wordt opmerkelijk genoeg geen melding gemaakt. Wel wordt opgemerkt, dat de resultaten nog beter waren geweest, ware het niet dat het Maasleger gespaard werd dankzij de 'genadigde beschikking van den Veldheer [de Prins van Oranje], aan wiens beleid en uitstekende uitvoering de uitkomst van den Tiendaagschen Veldtocht zeker te danken is.'⁵⁷

g. Nederland en België

Wat was nu het beeld van de Belgen dat tijdens de herdenking naar voren kwam? De relatie met België mocht dan in de jaren sinds 1840 verbeterd zijn, het beeld dat naar voren komt is niet eenduidig. Hierbij is sprake van een paradox. Aan de ene kant wilde men de verworvenheden van 1830-1832 herdenken, maar aan de andere kant de zuiderburen niet teveel voor het hoofd stoten. De redes die werden opgenomen in de gedenkbundel, maar vooral ook de tekst van de bundel zelf, laten deze dubbelzinnigheid duidelijk blijken. De schouwburgvoorstelling *Onthoudt uw dag* had bijvoorbeeld de volgende herinnering in leven geroepen, zo schreven de auteurs. De strijders van 1830-1831 hadden de 'schimpenden en tergenden vijand' terug gedreven, 'vernietigd voor zich heen geworpen' en gedwongen tegenover de rest van Europa openlijk 'zijn nietigheid te bekennen (...) in den hulproep aan

⁵⁴ Over welke 'overwinning' hier wordt geschreven is niet bekend. Het zou zeer opmerkelijk zijn, als men hiermee het beleg van de Antwerpse Citadel mee bedoelde.

⁵⁵ S.J. van den Bergh en W.J. Hofdijk, *Gedenkboek*, 65.

⁵⁶ *Ibid.*, 36.

⁵⁷ *Ibid.*, 66.

Frankrijk.’⁵⁸ Bovendien had Van Speyk, ‘die de banier der vaderen ten hemel had gedragen, toen de *onmenschelykheid en bloeddorst* er naar grepen zijn belagers ‘slechts met hem den dood (...) doen vinden in de golven’.⁵⁹ In materiële zin lijkt er echter sprake van het uitdragen van een geheel ander sentiment. Bijvoorbeeld in de schouwburg, waar de volgende versiering was aangebracht:

Uit de kroonlijst van het portiek, weerszijds van het tooneel, plooiden twee vlaggen neder: de kleuren van *Nederland* en *België*. Gescheiden, maar nevens elkander, symbolizeerende de betrekking en verhouding der beide thands met elkander bevriende Rijken, golven zy nêer en een schild van helder blaauw, tusschen de twee driekleuren in hangende, draagt in zilveren letters het opschrift:

Een man, een man, – een woord, en dat woord nooit geschonden!

Twee volken, elk zijn vlag, door 't Vredewoord verbonden.⁶⁰

Ook tijdens de onthulling van het monument op de Dam was de Belgische driekleur aanwezig, net als de vlag van enkele andere Europese naties. Overigens was deze ogenschijnlijk verbeterde relatie geen aanleiding om de Belgische nationale gevoelens te sparen. In katholieke en liberale kringen werd veel kritiek geuit en wees men er met name op dat het nergens voor nodig was om oud zeer weer op te rakelen.

Vóór de oprichting van een monument was er in het liberale, landelijke, *Algemeen Handelsblad* een ingezonden stuk (van anonieme hand) verschenen.⁶¹ De auteur vroeg zich af of men er niet beter aan deed om van het monument af te zien, zodat de Belgische natie dan als vanzelf ‘de broederhand uit [zou] steken tot de Hollandsche’. In zijn schriftelijke reactie nodigde een vrijwilliger – overigens geen lid van het Metalen Kruis – daarop de auteur uit om eens te gaan kijken naar de door ‘die broederhand’ veroorzaakte verwondingen en verminkingen van enkele oud-strijders.⁶²

De felste kritiek kwam echter wederom vanuit *Asmodée*, waarin tot aan de onthulling van het monument, in elk nummer wel een klein of groot artikel aan het monument, of de oprichters werd besteed.⁶³ E.R. Sypkens, oud-vrijwilliger van 1830-1832 en een van de auteurs van de latere gedenkbundel, voelde zich hierdoor ertoe geroepen een reactie, in de

⁵⁸ Van den Bergh en Hofdijk, *Gedenkboek*, 56.

⁵⁹ *Ibid.*, 54.

⁶⁰ *Ibid.*, 53.

⁶¹ *Algemeen Handelsblad* 11 juni 1855.

⁶² Van der Wal, ‘Even onwrikbaar’, 235.

⁶³ *Ibid.*, 232.

vorm van een brochure, te publiceren. Daarin schreef hij dat men zich over de Belgische nationale gevoelens niet al te druk diende te maken.⁶⁴ België had immers, zonder rekening te houden met Nederland, in 1855 het verkrijgen van zijn onafhankelijkheid grootschalig gevierd. In 1856, zo schrijft hij, ‘zelfs met dubbelen luister’. En waarom niet? Daarmee stond België volledig in zijn recht.⁶⁵ Sypkens was van mening dat men geen rekening diende te houden met andere landen, ook niet bij het herdenken van (recent) geleverde strijd. Dan kon men wel bezig blijven. Dienden Groot-Brittannië en Spanje dan ook bezwaar te maken tegen monumenten als die voor De Ruyter en Willem de Zwijger?⁶⁶ België had gewoonweg het recht niet er aanstoot aan te nemen als Nederland de verworvenheden van 1830 wenste te herdenken. Nederland had dit recht des te meer.

Streed België in 1830-1831 voor zijne onafhankelijkheid – dan toch, (...) waren zijne pogingen om tot die onafhankelijkheid te geraken, alles behalve wettig en eervol! – Belgie’s opstand met de wapenen in de vuist, maakte onze volksbewapening verpligtende – ja wettigde dien ter verdediging van oud Neêrlands grondgebied (...)! Belgie’s wapenkreet was geen zelfbehoud en noodweer gelijk de onze!⁶⁷

Het moge duidelijk zijn, dat de gebeurtenissen tussen 1839 en de herdenking van 1856 duidelijk de toon hadden gezet. De gespannen politieke situatie van de jaren '50 en de verbeterde relatie met het Belgische buurland waren hiervoor grotendeels verantwoordelijk. De vermeende eendracht van 1830-1832 was zeker ook in 1856 ver te zoeken.

---

⁶⁴ Van der Wal, ‘Even onwrikbaar’, 235.

⁶⁵ Sypkens, *De Volksgeest*, 24-25.

⁶⁶ *Ibid.*, 8.

⁶⁷ *Ibid.*, 23.

3

Na vijftig jaar

Het vijftigjarig jubileum vond eveneens plaats in Amsterdam. In de voorgaande jaren hadden de Europese politieke verhoudingen echter enkele ingrijpende veranderingen ondergaan. Zoals in het vorige hoofdstuk, zal voor het vijftigjarig jubileum ongeveer hetzelfde stramien worden aangehouden. Alvorens op de daadwerkelijke herdenking in zal worden gegaan, zal enige aandacht worden besteed aan ds. M.A. (Marie Adrien) Perk (1834-1916)¹ – voor wie hier een belangrijke rol is weggelegd – en daarvoor zal kort de binnenlandse en internationale politieke context worden geschetst.

3.1 Politiek/maatschappelijke context

De jaren 1870 waren zeer roerig, omdat zich enkele zeer ingrijpende veranderingen voltrokken in de (binnenlandse en buitenlandse) politieke, economische en sociale verhoudingen. De Nederlandse elite van vóór 1870 was betrekkelijk homogeen geweest. In deze periode bracht de opkomst van nieuwe, goed georganiseerde politieke groeperingen daar verandering in. Wat men verstond onder *nationale eenheid*, wat voor liberalen na 1848 vanzelfsprekend was geweest, werd nu onderwerp van discussie. Met name als gevolg van de Boerenoorlogen (1880-1881)/(1899-1902) ontstond een ander nationalisme waarbij alle lagen van de bevolking betrokken werden. De liberalen hadden tot 1870 duidelijk hun stempel op allerlei nationale herdenkingen gedrukt. Het liberale nationalisme was exclusief. Hoogtepunten uit het Nederlandse verleden werden dusdanig herdacht en becommentarieerd, dat grote groepen werden uitgesloten. Het grootste gedeelte van het volk speelde slechts de rol van passief toeschouwer. Het nationalisme dat ontstond na de Boerenoorlogen werd een ‘massabeweging’ geleid door politici en intellectuelen. De massasamenleving zorgde voor een vraag naar alternatieve vormen van nationalisme.²

Lang niet alle episodes uit de vaderlandse geschiedenis waren onomstreden. Hierdoor gaven de herdenkingsjaren van bijvoorbeeld de Opstand (1868) en de Unie van Utrecht (1879) aanleiding tot discussie. In het liberale dagblad *Het Nieuws van de dag* werd een uitgebreid artikel geplaatst, waarin betoogd werd dat de gebeurtenissen van 1830-1831 nog

---

¹ NNBW (469, 470 en 471) (10 juni 2011).

² Te Velde, *Gemeenschapszin*, 180.

wèl zinvol herdacht konden worden. Het is opmerkelijk dat aan de geloofskwestie – die bij de hierboven genoemde herdenkingen een grote rol speelde – nauwelijks werd gerefereerd, en dat eerder de afstand in tijd en vorm van het geschiedenisonderwijs als oorzaken van onvoldoende historisch besef werden genoemd. Hierdoor werd een beeld verkregen:

zonder samenhang of goed inzicht in de vervlogen tijden. Wat konden de beeltenissen op die manier anders worden dan nevelbeelden? Zoo iets is niet te vreezen van de dingen, die met den Belgischen opstand in verband staan. De menschen, die hem beleefden, leven voor een klein getal nog in ons midden. Van onze ouders en grootouders hebben we van Hasselt, Leuven en Boutersum gehoord. Met die verhalen leven ook nog de herinneringen voor ons.³

Hier viel in 1880-1882 echter weinig van te merken. Het karakter en vooral ook de omvang van de herdenking waren beduidend anders dan die van de herdenking vijftientig jaar daarvoor. Het ‘klein getal’ van ‘verhalers’ slaagde er ook toen niet in de herdenking een breed, *nationaal* draagvlak te geven. Uitbundige volksfeesten bleven uit. De hoofdrol was weggelegd voor een kleine groep – de oud-strijders, militairen en burgers.⁴

a. ds. M.A. Perk: predikant in dienst van het vaderland

Het is goed kort op te merken dat in dit hoofdstuk een hoofdrol is weggelegd voor – de werken van – ds. M.A. Perk. Hij speelde een belangrijke rol bij de herdenkingen, maar ook bij het vervaardigen van een tastbare herinnering daaraan – de hier behandelde gedenkbundels⁵ zijn van zijn hand. Henk te Velde had reeds geconstateerd dat zijn ‘[l]iefde voor Oranje en vaderland’ en zijn belangstelling voor het leger zorgde ervoor dat hij nauw betrokken was bij herdenkingsfeesten. In zijn *Herinneringen aan personen en feiten* (Leiden 1913) vermeld hij een groot aantal contacten in militaire kring. Zijn oudere broer, P.E. Perk, was ‘kapitein der infanterie’ toen hij op 32 jarige leeftijd overleed⁶ en tussen september 1868 en juni 1872 is

³ *Het Nieuws van den dag: een kleine courant*, 5 september 1881.

⁴ Dit is niet alleen te herleiden uit de kenmerken van de aanwezigen. Tijdens de voorbereidingen van de (later te noemen) Citadelfeesten in 1882, moest de ‘hoogst mogelijke militaire luister haar bestralen’ wilden deze een succes worden. M.A. Perk, *Het laatste bedrijf. De Citadelfeesten in november-december 1882* (Amsterdam 1883) 9.

⁵ Te weten: M.A. Perk, *Een reünie en een uitvaart. Gedenkboek der te Breda gehouden vijfjarige samenkomst van de Vereeniging het Metalen Kruis en van de overbrenging naar het kerkhof te Ginneken der stoffelijke overblijfselen van op de Antwerpsche Citadel begraven Nederl. militairen (20-22 Augustus 1871)* (Breda 1871) de (eerder genoemde) bundel: Idem., *Het laatste bedrijf* en hier minder van toepassing: Idem., *Het Citadelfeestmonument te Ginneken* (Breda 1876).

⁶ M.A. Perk, *Herinneringen aan personen en feiten* (Leiden 1913).

Marie Adrien als predikant werkzaam op de Militaire Academie in Breda, waar hij in contact komt met een aanzienlijk aantal hoge militairen.⁷ Tijdens de herdenkingen van 1881 en 1882, maar ook de episode ‘Ginneken’ zal hij mede dankzij deze contacten, een zeer prominente rol spelen.

3.2. De kwestie Ginneken en een reünie, 1869-1871

a. Ginneken (1869-1871)

Voordat in dit hoofdstuk de herdenkingen van 1881 en 1882 zullen worden geanalyseerd, zal allereerst een opmerkelijke diplomatieke gebeurtenis – die zich rond 1869/1871 afspeelde – kort worden geschetst. Hoewel deze episode enigszins afwijkt van het stramien dat in dit stuk wordt gehanteerd, is het zinvol hier enkele regels aan te wijden. De ‘Ginneken’ episode vormt namelijk een aanzienlijke stap in de herdenkingscultuur rond 1830-1832, namelijk; een poging om een *lieu de mémoire* te stichten, die vergeleken zou kunnen worden met het Belgische Place des Martyrs. Bovendien vormt deze gebeurtenis een duidelijke illustratie van verbetering in de Nederlands-Belgische politieke verhoudingen, waarmee de notie dat de beide landen in een voortdurende tendens van aantrekking – in tijden van internationale spanning – en afstoting – in tijden van relatieve rust – verkeerden. Aanleiding voor de toenadering tussen beide landen was de sloop van de oude Citadel van Antwerpen, ten behoeve van de revisie van het vestingstelsel in en rond deze stad. Op het terrein van de Citadel bevonden zich nog de stoffelijke resten van enkele tientallen gesneuvelde Nederlandse militairen. De kwestie zorgde in Nederland voor enige bezorgdheid. Het voornemen voor de sloop deed namelijk:

menigeen de ontheiliging (...) duchten van reliquiën, iederen rechtgeaarden Nederlander dierbaar, en die ten gevolge van den drang der omstandigheden moesten worden verplaatst. Daartegen moest worden gewaakt! Dit beschouwde men als plicht! Maatregelen moesten genomen worden om de overblijfselen naar den vaderlandschen grond overtebrengen! –

Uit het verzoek om maatregelen sprak, zo schrijft Perk in zijn gedenkbundel *Een reünie en uitvaart*, geenszins ‘wantrouwen jegens [de] Zuidelijke naburen en vrienden (...) Men begreep, dat België gaarne zich zou aansluiten bij een hulde, aan krijgsdeugd gebracht’.⁸

---

⁷ Perk, *Uitvaart*, 52-60.

⁸ *Ibid.*, 65.

Bezorgd over het lot van de gesneuvelden diende J.L. Beijlens, kanselier van het Nederlands Consulaat in Brussel, een verzoek tot repatriëring in bij de Belgische minister van Oorlog, die zeer welwillend bleek. De Nederlandse regering toonde zich eveneens bereid en was zeer verheugd met het voorstel.⁹ Ook de Belgische vorst Leopold II verklaarde zijn volledige medewerking te zullen verlenen, mits de overdracht met het nodige ceremonieel gepaard ging.¹⁰ De gewillige houding van beide regeringen valt relatief eenvoudig te verklaren. Beide landen waren zich door de internationale spanningen – de oorlog tussen Frankrijk en Pruisen (1870-1871) in het bijzonder – weer bewust geworden van hun eigen kwetsbaarheid. Vandaar dat zij – in een trend die door zowel C.A. Tamse en E.H. Kossmann werd benoemd – voor korte tijd hun geschillen in de ijskast zetten.¹¹

Koning Willem III gaf opdracht een eskader samen te stellen dat voor het transport van Antwerpen naar Moerdijk diende te zorgen.¹² Een commissie onder leiding van graaf M. van Limburg Stirum, inmiddels kolonel, werd belast met het begeleiden van de stoffelijke overschotten naar Nederlandse bodem.¹³ Perk was bij deze gelegenheid aanwezig. Zijn zwager, Kapitein-luitenant ter zee Jhr. A. R. Clifford Kocq van Breugel was commandant van het vlaggeschip *De Valk*. Hierop had de commissie zich ingescheept.¹⁴ Als gevolg hiervan raakte Perk bevriend met Van Limburg Stirum, die hem later nog zou uitnodigen mee te werken aan de oprichting van de ‘Anti-dienstvervangings-bond’.¹⁵

Op 20 augustus 1871 vertrok het eskader naar Antwerpen. Daar aangekomen werd het begroet met saluutschoten en een uitbundig vlagvertoon – zowel Belgisch als Nederlands. Ook werd door het daar aanwezige muziekkorps ‘Wien Neêrlands Bloed’ aangeheven. De

⁹ Perk, *Uitvaart*, 66. Naar aanleiding van het plan tot repatriëring werd een beschrijving in de Staatscourant geplaatst. Zie bijlage II.

¹⁰ *Bredasche Courant*, 25 november 1869.

¹¹ Zowel C.A. Tamse en E.H. Kossmann merkten op, dat in de Belgisch-Nederlandse relatie een trend te herkennen is. In tijden van internationale spanning trokken zij, bewust van hun kwetsbaarheid als kleine naties, naar elkaar toe. In tijden van internationale detente kregen zij echter weer de ruimte om zich op wederzijdse ergernissen te richten. Zie: Tamse, *Huis van Oranje*, 130-149 of Kossmann, *Lage Landen*, 59-60.

¹² Niet alle resten, eerst een aantal officieren, in negen kisten (één van de kisten bevatte de resten van twee gesneuvelden). Later werden de resten van gesneuvelden van andere rangen per trein via Moerdijk naar Ginneken vervoerd. Perk, *Uitvaart*, 65.

¹³ De commissie belast met het begeleiden van de overdracht bestond uit: F. van Exter, kolonel en commandant van het 2^e regiment vesting-artillerie, (net als Van Stirum tijdens het beleg aanwezig) W.A. de Gelder, gepensioneerd kapitein ter zee. Veertien onderofficieren werden uitgenodigd zich bij de commissie als ‘Eeredragers’ aan te sluiten. A.J. Carabain, ridder Militaire Willems Orde (MWO), J. van der Bilt, controleur aan het paleis van Willem van Oranje, W. van Starenburg, ridder MWO, J.G. van Schaak, handelaar, J.J. Simons, ridder MWO, J. Snieders, 2^e luit-adjutant schutterij, H. van Tekelenburg, ridder MWO, G.Hoozemans, fabrikant, M. Koster, ridder MWO, N. de Graaf, J. Honing havenmeester, G. Vogel, particulier, F.W. Reise, scheepstimmerman. Een commissie bestaande uit W.H. Doorman, generaal-majoor en lid van het Hoog Militair Gerechtshof, L.E. Tiesselinck, gepensioneerd kolonel, G.H. Meesman, gepensioneerd kapitein-luitenant ter zee, diende de oorlogsschepen te ontvangen in Moerdijk. Perk, *Uitvaart*, 68-69.

¹⁴ Perk, *Herinneringen*, 67.

¹⁵ *Ibid.*, 68.

ceremonie ging gepaard met enkele (welkomst)redes en herhaaldelijke uitwisseling van complimenten. Gedurende de hele ceremonie werd voortdurend – zowel in woord als in beeld – de nadruk gelegd op de vriendschappelijke betrekkingen tussen België en Nederland. Bij de terugkeer van de rouwkoets naar de haven bijvoorbeeld, werden de slippers van de rouwkoets door twee Belgische en twee Nederlandse officieren gedragen. Hiermee getuigden zij:

op treffende wijze (...) van de goede verstandhouding en de vriendschappelijke, zusterlijke betrekking, die, Gode zij dank! thans bestaat tusschen twee natiën, voor veertig jaren zóó vijandig jegens elkander gezind.¹⁶

Bij aankomst aan de kade werden de negen kisten met de resten van tien officieren – de rest, veelal van lagere rang, zou later per trein volgen – in de daarvoor gereed liggende sloepen geplaatst, waarna de beide delegaties officieel afscheid van elkaar namen. Onder de klanken van ‘Wien Neerlandsch bloed’ en het gebulder van het geschut van Raderstoomschip Zr. Ms. *Valk*, keerde de Nederlandse delegatie terug naar de schepen.

Op 21 augustus arriveerde het eskader terug in Moerdijk. Van daaruit werden de kisten in een speciale trein naar Breda vervoerd, om daar op een rouwkoets geplaatst te worden, voor het laatste stuk van de route naar Ginneken.¹⁷ Op het station werd de trein opgewacht door een ‘onafzienbare menigte’ en was het ‘geheele garnizoen in groot tenue’ aanwezig.¹⁸ De keuze voor de begraafplaats bij de Nederlands Hervormde kerk kwam van koning Willem III, en lag voor de hand: daar lag de commandant van de Citadel begraven, generaal Chassé. De gehele ceremonie had duidelijk het karakter van een rouwplechtigheid, niet dat van een feestelijke herdenking. Tijdens de (vele) redes die op verschillende momenten – zoals de aankomst in Moerdijk en Breda – werden gehouden, werden echter wel degelijk de verworvenheden van 1830-1832 genoemd, maar de aandacht ging vooral uit naar de gesneuvelden. De officieren die in de negen kisten lagen werden bij naam genoemd.¹⁹ Tot aan Ginneken werd de stoet begeleid door klokgelui uit Breda, waarna de klokken van Ginneken het overnamen. De stoet werd overall – ondanks de grote hoeveelheid belangstellenden – met ‘eerbiedige stilte’ begroet.²⁰

---

¹⁶ Perk, *Citadel-monument*, 18.

¹⁷ Idem, *Uitvaart*, 91.

¹⁸ Idem, *Ibid.*, 94.

¹⁹ Idem, *Ibid.*, 107-111.

²⁰ Idem, *Ibid.*, 101.

Bij deze tocht deed zich het opmerkelijke geval voor, zoals Perk opmerkte, dat Van Limburg Stirum ‘achter zijn eigen been [aan] kon lopen’²¹. Op het kerkhof bij de Nederlands Hervormde Kerk aangekomen, stelde het escorte van militairen zich in slagorde op. Onder begeleiding van stemmige muziek trok de stoet langs het graf van Chassé. Toen de kisten bij de grafkelder aan waren gekomen, loste een peloton infanterie een saluutsalvo. Het klokgelui hield op, en de minister van Oorlog, generaal-majoor Engelvaart – voor deze gelegenheid vertegenwoordiger van de Koning – en de leden van beide commissies namen plaats naast de grafkelder. Opnieuw hield Van Limburg Stirum een lange rede. Hij roemde de bezetting van de Citadel, waarbij hij de Nederlandse opvattingen over de suprematie van ‘recht’ boven ‘macht’ treffend verwoordde. Want, zo sprak hij, de bezetting:

leverde door verdediging tegen een twintigvoudigen vijand [Frankrijk] het schoonste protest van *recht tegen macht*, waarvan de geschiedrollen der eeuw gewagen. Hoe treffend wordt nu dat protest aan de jongste wereldgebeurtenissen! De groote natie, die op ons toen het recht van den sterkste oefende, was er ver af van te denken, dat binnen veertig jaar, datzelfde recht, met veel meer klem nog, op haar zou worden toegepast! Ziet: de wereldgeschiedenis is het wereldgericht.²²

Hij verwees hier duidelijk naar de recente gebeurtenissen in Frankrijk, dat zojuist een nederlaag had geleden tegen Pruisen. Van Limburg Stirum eindigde zijn rede met enkele dichtregels van Burlage (dezelfde van 1856), die wegens ziekte niet bij de herdenking aanwezig kon zijn. Daarna werden de kisten in de grafkelder geplaatst.²³

b. Het Citadelmonument

Al snel werd een poging gedaan om Ginneken daadwerkelijk tot een *lieu* te maken. Kort voor de overdracht was door Willem III het voornemen geuit een monument op te richten ter nagedachtenis van de gesneuvelden. Op 8 augustus 1871 werd hier melding van gemaakt. Omdat het, in de ogen van de koning, om een ‘nationale zaak’ ging, diende de financiering door vrijwillige giften van het Nederlandse volk tot stand te komen. Graaf Schimmelpenninck werd aangesteld aan het hoofd van een kleine commissie, die de totstandkoming en onthulling

---

²¹ Idem, *Herinneringen*, 68.

²² Perk, *Citadel-monument*, 34. Mijn cursivering.

²³ Idem, *Uitvaart*, 113.

van het monument diende te verzorgen.²⁴ In tegenstelling tot de inzameling voor het monument op de Dam was deze opzet ditmaal wel een succes. ‘Het Nederlandsche volk wilde niet te kort schieten in het kwijten zijner schuld jegens hen, die voor de eer en het belang van het dierbaar Vaderland met liefde hun bloed stortten en hun leven veil hadden’. Tegen het midden van 1872 was er voldoende geld beschikbaar om een prijsvraag uit te schrijven. Het ontwerp diende ‘zooveel mogelijk de feiten’ die men wenste te vereeuwigen weer te geven.²⁵ Uit de inzendingen werd een tweetal ontwerpen gekozen, waarbij men de voorkeur gaf aan het monument dat de vorm had van de citadel. Op de vijf hoeken werden de namen van de Antwerpse Citadel aangebracht, Hernando I, Toledo II, Pacietto III, Alva IV en Duc V. Bovendien werd het monument voorzien van een veelheid aan opschriften, waaronder een over het doel van de oprichting en een gedicht van Burlage.²⁶ De voorgenomen plaats bleek niet geschikt, omdat het monument dan schuil zou gaan achter het kerkgebouw. Daarop werd, in overleg met het kerkbestuur, besloten het een plaats te geven aan de voorzijde, op het plein voor de kerk. Op 23 oktober 1874 werden de kisten vanuit de oude grafkelder naar de nieuwe onder het monument overgeplaatst. Het monument ging tot de onthulling op 30 november schuil achter een houten schutting. Op de dag van de onthulling was het weer zeer slecht, maar dit voorkwam niet dat Breda en Ginneken alsnog in ‘feesttooi’ gehuld waren. De ingang naar het kerkhof was versierd met de Belgische en Nederlandse vlaggen.

Bij de herdenking zou de koning met zijn zoons Alexander en Hendrik aanwezig zijn. Op het station van Breda werden zij ontvangen door klokgelui, en het voltallig garnizoen en officieren ‘van staf- en applicatiescholen en de kadets van de Kon. Mil. Akademie’. Het ‘schoone carillon’, dat op ‘oud-vaderlandsche wijze’ de gelegenheid van muzikale luister voorzag, werd al snel overstemd door het klokgelui en de saluutschoten van de instructiebatterij van de Militaire Academie. Enige liederen van hoge rang heetten de koning en zijn zoons welkom, de voorzitter van de Citadel-Commissie, graaf Schimmelpenninck en haar lid, kolonel Van Limburg Stirum, de Belgische(!) generaal Collignon, de generaal-majoor Engelvaart, gouverneur van de Koninklijke Militaire Academie, vertegenwoordiger van de koning bij de plechtigheid van augustus 1871, de ministers van Oorlog, de Marine en Koloniën en de burgemeester en wethouders van Breda.²⁷ De Koninklijke harmonie *Vlijt en Volharding* hief achtereenvolgens het ‘Wilhelmus’ en ‘Wien Neêrlands bloed’ aan. Per koets vertrokken Willem III en zijn zoons onder begeleiding van een ‘eerewacht te paard’ en een

---

²⁴ Perk, *Citadel-monument*, 45.

²⁵ *Ibid.*, 47.

²⁶ *Ibid.*, 49-50.

²⁷ *Ibid.*, 56.

piket huzaren naar het kerkhof. Daar stonden de genodigden opgesteld rond het monument, onder wie de oud-strijders van de Citadel, dragers van het Metalen Kruis, deputaties van het leger, de vloot, de schutterij en enkele oud-militairen uit Indië. Daarnaast waren enkele leden van het kerkbestuur, gemeente en enige notabelen aanwezig.²⁸ Toen de Nederlandse driekleur, die het monument had bedekt, met ‘een enkele wenk van ’s Konings hand’ was weggevallen, begon Van Limburg Stirum aan zijn feestrede, waarin hij een uitvoerige beschrijving gaf van het monument. Ook verwees hij in het bijzonder naar de opofferingsgezindheid van het vorstenhuis, waarbij hij in het bijzonder verwees naar het sneuvelen van Lodewijk van Nassau op de Mokerhei, graaf Adolf bij Heiligerlee, en de moord op Willem van Oranje, waarmee hij ook nu de link met het verleden duidelijk legde.²⁹ Willem III sprak zelf een kort dankwoord. Hervormd predikant en voorzitter van het kerkbestuur in Ginneken, P.J. Roscam Abbing sloot af. Met genoegen concludeert Perk dat de hele ceremonie ‘een zuiver *militair karakter* droeg.’³⁰ Gering slechts was het aantal in zwarte rokken gekleede burgers die haar bijwoonden. Want ook de hoge staatsambtenaren, de Commissaris des Konings, de Ministers, enz. waren in het kostuum hunner waardigheid. Militaire glans straalde allerwegen u tegen.³¹ Een duidelijke aanwijzing dat het overgrote deel van de herdenkers uit militaire kringen afkomstig was.

c. De reünie van het Metalen Kruis (1871)

In 1871 vond, ten tijde van de overdracht van de gesneuvelde militairen een reünie plaats van de leden van het Metalen Kruis. De vereniging had verzocht om de plechtigheden in Ginneken samen te laten vallen met de vijfjaarlijkse reünie van haar leden. De feestelijkheden vonden plaats in Breda, dat herhaaldelijk had aangegeven dat ‘het prijs stelde op ons leger’ en ‘de komst der edele Vaderlanders’ met verlangen tegemoet zag.³² Van 20 tot 22 augustus vonden de feestelijkheden daar plaats. Als blijvend aandenken werd van deze feesten, alsook de overdracht van de gesneuvelden, een gedenkbundel door Perk – op verzoek van de oud-strijders – samengesteld.

Het karakter van de herdenkingsfeesten laat zich kort schetsen. Zij volgden veelal het stramien van de herdenking in 1856. ‘[E]n feestelijke tint lag over de geheele stad verspreid’

²⁸ Perk, *Citadel-monument*, 57.

²⁹ *Ibid.*, 60-61.

³⁰ Mijn cursivering. Dit was, volgens Perk, zeer belangrijk voor het welslagen van de herdenking.

³¹ *Ibid.*, 73.

³² Perk, *Uitvaart*, 12.

en ook het volk was weer in grote getale aanwezig.³³ De feesten vingen aan met het in ontvangst nemen van het Koninklijk vaandel, door Z.M. de koning, als ‘blijk van Hoogstdeszelfs welgevallen, op den immer gedenkwaardigen dag ter onthulling van het Monument op den Dam (29 Aug. 1856).³⁴ De volgende twee dagen stonden wederom in het teken van vele feestmaaltijden, herdenkingsredes en feestdronken, veelal in en rond ‘Het Hof van Holland’ in Breda. Ook nu was er sprake van veel ceremonieel en militair vertoon. De helden – waaronder Chassé, van Speyk, Koopman, Saksen-Weimar, Seelig en Cort Heyligers – en de plaatsen waar heldendaden hadden plaatsgevonden – Hasselt, Leuven, Boutersem en Beringen – werden wederom in woord en beeld herdacht. Her en der waren indrukwekkende ‘wapentrofeeën’ aangebracht.³⁵

3.3. ‘De dag der herinnering is in stilte voorbij gegaan’. De herdenking van 1881

Het initiatief voor een herdenking in 1881, ruim tien jaar later, was wederom afkomstig uit de kringen van het Metalen Kruis. Aan hun voornemen werd aanzienlijke aandacht besteed in de pers. De ‘vijftigjarige herdenking der instelling van het Metalen Kruis’ zou, zo vermeldde het *Algemeen Handelsblad* – dat om onbekende redenen inmiddels weer op goede voet stond met de organisatie – op 12 september in Amsterdam plaatsvinden, en van ‘huishoudelijken aard’ zijn.³⁶ Waarom deze herdenking ‘slechts’ van huiselijke aard zou zijn, is niet geheel duidelijk. Wellicht omdat de nodige financiële middelen – gezien de slechts kort daarvoor gehouden grote herdenking in Ginneken – simpelweg ontbraken. Maar wellicht was men ook reeds op de hoogte van het voornemen van de Koninklijke Citadel-Vereeniging *Wat ook vall’, Trouw staat pal’* voor activiteiten die in het jaar daarop zouden plaatsvinden.

Op 8 september overleed plotseling de voorzitter van het hoofdbestuur van het Metalen Kruis, prins Frederik, op vierentachtigjarige leeftijd. Daarom werd besloten de herdenking enige tijd uit te stellen, en plaats te laten vinden op 24 en 25 oktober 1881.³⁷ Vergeleken met de herdenking van 1856 droeg die van 1881 een zeer bescheiden karakter. Dat dit het gevolg is van een verminderd historisch besef onder de ‘jeugd’ of het vervagen van de herinnering, lijkt minder aannemelijk dan dat de Metalen Kruisleden zelf voor een bescheiden opzet hadden gekozen. Het is, met behulp van uitgebreide beschrijvingen in de pers, vrij eenvoudig het verloop van de herdenking te schetsen. De plechtigheden vingen aan

---

³³ Perk, *Uitvaart*, 16.

³⁴ *Ibid.*, 17.

³⁵ Perk, *Laatste bedrijf*, 72.

³⁶ *Algemeen handelsblad*, 29 november 1880, dag.

³⁷ *Algemeen Handelsblad*, 25 oktober 1881, alsook: *Het nieuws van den dag: een kleine courant*, 10 september 1881, dag.

na een bezichtiging van enkele kunstwerken in de Diergaarde, het Museum en het deel van de ‘Historischen Atlas’ van A.J. Nijland³⁸, met het thema 1830-1831. De bezichtiging werd gevolgd door een diner op twee plaatsen. In een van de feestzalen van Artis vond een bijeenkomst plaats, maar in nabijgelegen café de *Koningskroon* werd voor de oud-strijders die ‘in liefdadigheidsgestichten’ werden verpleegd, en voor niet-leden van de vereniging een maaltijd georganiseerd. Het *Nieuws van de dag* schatte het aantal aanwezigen op ongeveer 600, waarvan ongeveer 450 oud-strijders.³⁹ Het gezelschap bestond verder uit onder andere het dagelijks bestuur van de gemeente, de commandant van de stad, de intendant van de Koninklijke paleizen en het bestuur van Artis. Kort na aanvang van het diner in Artis arriveerde de adjudant van de koning, luitenant-generaal N. MacLeod. De aanwezigen werden welkom geheten door ds. J.C. van Marken, drager van het Metalen Kruis. In een omvangrijke rede refereerde hij aan de gebeurtenissen in 1830-1831, de sterke band met het Huis van Oranje, maar vooral aan de gesneuvelden. Op de toespraak van Van Marken volgde een rede van luitenant-generaal MacLeod, die bij deze gelegenheid als vertegenwoordiger van de koning optrad. Ook hij benadrukte de sterke band tussen vorst en volk, die de jaren 1830 had gekenmerkt. Bovendien refereerde hij aan de heldendaden van de Prins van Oranje, niet alleen in 1830/1831, maar ook daarvoor, bij Waterloo en Quatre-Bras. Ook benadrukte hij de eenheid die had geheerst, het volk had zich achter de vorst geschaard, maar ook de ‘Nederlandsche vrouwen’, het voorbeeld van ‘Eensgezindheid en Trouw’ in de jaren 1830.⁴⁰ In de *Koningskroon* werden de oud-strijders toegesproken door 1ste luitenant P. Fenegers, die ‘in levendige trekken’ de gebeurtenissen van 1830-1831 aanhaalde, en door de oudjes herhaaldelijk ‘dankbaar [werd] toegejuicht’. Een op de koning uitgebrachte toast werd via een telegram naar de vorst verzonden en kort daarna langs dezelfde weg beantwoord.

De dag werd afgesloten met de opvoering van het stuk *Gewichtige Dagen* van Justus van Maurik (1846-1904), waarbij ‘de geestdrift’ groot was, vooral toen de oud-strijders werden toegesproken door ene mevr. Kleine, in de rol van Nederlandse maagd. Ook werd, tijdens de voorstelling, viermaal ‘Wien Neêrlands bloed’ ten gehore gebracht.⁴¹ Op de tweede dag, 25 oktober, bezochten de oud-strijders enige bezienswaardigheden in de stad, waarna de

---

³⁸ Van zijn hand zou datzelfde jaar een kleine gedenkbundel verschijnen, met daarin een lijst van alle tentoongestelde werken. Deze bundel bevat, opmerkelijk genoeg, in tegenstelling tot de andere gedenkbundels geen enkele beschrijving van de feestelijkheden die plaatsvonden. A.J. Nijland, *De Belgische Revolutie, met de ridders van het Metalen Kruis herdacht te Amsterdam, 24 en 25 oktober 1881* (Utrecht 1881).

³⁹ *Algemeen Handelsblad*, 26 oktober 1881.

⁴⁰ *Algemeen Handelsblad*, 25 oktober 1881.

⁴¹ *Het nieuws van den dag: een kleine courant*, 26 oktober 1881, dag.

dag werd afgesloten met wederom een feestmaal in Artis en een groot vuurwerk op het IJ.⁴² Het is nauwelijks mogelijk om van een ‘nationale’ herdenking te spreken. Weliswaar hing op enkele plaatsen de Nederlandse vlag, hadden ‘vele burgers (...) de driekleur ontroid en [was] het gedenkteeken in het midden der stad als nieuw verzezen, (...) getooid in lover en groen’.⁴³ Maar van grote aantallen aanwezigen, of de organisatie van volksfeesten is geen sprake. De herdenking van 1881 lijkt niet veel meer dan een besloten bijeenkomst, slechts bijgewoond door de veteranen zelf. Een schril contrast met de uitbundige augustusfeesten van 1856.

3.4. De citadelfeesten van 1882

Een andere ‘afwijking’ van de ronde herdenkingsjaren vormden de Citadelfeesten van 1882. Zoals hierboven werd vermeld, was omvang van de herdenking van 1881 beperkt. In 1882 zouden de gebeurtenissen rond de verdediging van de Citadel van Antwerpen, op aanzienlijk grotere schaal worden herdacht. Het initiatief was ditmaal afkomstig van de eerder genoemde Koninklijke Citadel-Vereeniging. Ook nu was Perk nauw bij de voorbereidingen betrokken. Hij werd ‘met goedkeuring en medewerking van den Minister van Oorlog’, benoemd tot vice-president van de ‘hoofdzakelijk uit hooggeplaatste officieren bestaande Regelingscommissie’ en trad op als spreker voor de oud-strijders in Artis.⁴⁴

Om de financiering rond te krijgen en tegelijkertijd de herdenking een ‘meer nationaal karakter’ te geven, rekende de organisatie op financiële steun van derden. Perk was ervan overtuigd dat zowel de regering als de natie er veel voor over zouden hebben om zich bij de waardige huldiging van de nog gering in aantal zijnde oud-strijders aan te sluiten.⁴⁵ Zowel de regering als de ‘natie’ bleven echter, in financieel opzicht in gebreke. Het aanbod van financiële steun voldeed ‘niet geheel aan de verwachting’.⁴⁶ Aanvankelijk was dit, omdat men op slechts 150 gasten rekende, geen groot probleem. Met aanvullende giften konden de tekorten worden opgevangen. Toen echter later bleek dat het aantal aanwezigen niet 150, maar 500 zou zijn, ontstond er bij de organisatie enige paniek. Hoe moest zij zo snel het geld bijeen brengen? Aflasten werd niet mogelijk geacht. Met behulp van inschrijflieden werd een beroep gedaan op de gegoede burgerij, maar vooral dankzij een verhoogde subsidie van het Ministerie van Oorlog werd het tekort – met een klein overschot – opgevangen.

⁴² *Algemeen Handelsblad*, 26 oktober 1881.

⁴³ *Algemeen Handelsblad*, 25 oktober 1881.

⁴⁴ Perk, *Herinneringen*, 120.

⁴⁵ Perk, *Laatste bedrijf*, 9.

⁴⁶ *Ibid.*, 8.

Het karakter van de Citadelherdenkingen was duidelijk massaler. Er zou namelijk onder andere een grote militaire parade gehouden worden, waarbij de vlag van de Citadel vanuit het Koninklijk Paleis zou worden gehaald. Om zoveel mogelijk oud-strijders bij de herdenking te betrekken zou de regering zorg dragen voor het vervoer voor hen die de reiskosten niet konden dragen. Overigens opnieuw een indicatie van de niet erg gunstige financiële situatie waarin de meeste veteranen verkeerden.

Op 6 november verscheen in het *Algemeen Handelsblad* een groot artikel waarmee de organisatie de aandacht op de herdenking wilde vestigen. In dit artikel werden de gebeurtenissen tijdens het beleg opnieuw aangehaald, maar ook werden er lessen getrokken voor het heden. Het stelde de ‘kloeke wijze’ waarop de bezetting zich had verweerd, benadrukte het belang van herdenken en berichtte uitvoerig over de betekenis die het ‘wapenfeit’ had gehad.⁴⁷ Bovendien werd expliciet een verband gelegd tussen heden en verleden. Zo wordt verwezen naar enkele opmerkingen van Johan de Witt, over ‘de aerd van de Hollanders’. De krant stelde dat het Nederlandse volk sinds 1670 niet veel was veranderd. Zolang er geen direct gevaar bestond had het weinig over voor de landsverdediging. Maar zodra het gevaar dreigde, zoals in 1672 en in 1830-1831, alsook in juli 1870, dan was ‘Goddank, de vaderlandsliefde gereed alle offers te brengen, die worden geveerd.’⁴⁸

Op 18 november 1881 ging in het *Algemeen Handelsblad* een oproep uit aan alle dragers van het Metalen Kruis. Voor vervoer zou worden gezorgd. Ook zou er, zoals gebruikelijk, een schouwburgvoorstelling worden gehouden, namelijk het gelegenheidsstuk *Inkwartiering*. Onder de genodigden waren enkele leden van hogere autoriteiten, maar ook veel journalisten die nadrukkelijk waren uitgenodigd. De stedelijke regering zich voor de decoratie van het stadsgezicht tot de burgerij gericht met het verzoek op ‘de hoogtijdagen’, de vlag uit te steken.⁴⁹ Net als in 1856 was de stad daardoor weer rijkelijk versierd. ‘Amstels veste ontving haar gasten feestelijk getooid en verwelkomde hen door het vroolijk gewapper der dierbare Driekleur, waarmede alle openbare gebouwen en tal van bijzonderen woningen prijkten’.⁵⁰ De oud-strijders, schreef Perk, waren – ondanks hun rijpe leeftijd – nog ‘kras’, en zagen er uit alsof ‘zij nog best in staat zouden zijn een veldtocht mede te maken’.

⁴⁷ *Algemeen Handelsblad*, 6 november 1881. In: Perk, *Laatste bedrijf*, 10.

⁴⁸ Perk, *Uitvaart*, 15.

⁴⁹ Van Limburg Stirum werd bij deze gelegenheid – een jaar voor zijn dood – bevorderd tot luitenant-generaal. Teitler en Klinkert red., *Kopstukken*, 247.

⁵⁰ Perk, *Laatste bedrijf*, 27.

Het gezicht van al de oudstrijders, die vaderland en koning trouw gediend hadden, deed den boezem zwellen van rechtmatigen trots op hun bezit, en verlevendigde bij velen de overtuiging, dat Nederland, zoolang het zonen heeft, in wien de geest dier mannen woonde, bij eendracht niets van de toekomst te duchten heeft.⁵¹

Na een hartelijke ontvangst door de matrozen van het opleidingsschip de *Admiraal van Wassenaer* begon de tocht door de stad, waarbij de oud-strijders die te slecht ter been waren werden uitgenodigd plaats te nemen in de, voor dit doeleinde speciaal beschikbaar gestelde, vijftig(!) rijtuigen. De tocht ging naar Artis, met aan het hoofd van de optocht een peloton cavalerie, gevolgd door een muziekkorps van de artillerie en de stoet oud-strijders, daarna het tweede gedeelte van de bemanning van de *Wassenaer*. Aan het einde weer een peloton cavalerie. Opnieuw was er een zeer grote menigte op de been. De orde, waarvan in 1856 voortdurend melding werd gemaakt, werd nu minder goed bewaard. Hoewel het *Nieuws van de dag* berichtte dat de dag in goede orde was verlopen, schreef Perk:

Geheel in overeenstemming met de Amsterdamsche traditie betreffende dergelijke optochten, werd de orde ook thans gedurig verstoord, in spijt der pogingen van politie en kavallerie om haar te herstellen. Zooals gewoonlijk, wisten joelende volkshoopjes, karren en wagens zich herhaaldelijk tusschen de gelederen te dringen en trokken mede.⁵²

3.5. De herdenkingen: karakter en boodschap

a. Karakter

Hoe was nu de verhouding met België? Allereerst valt op te merken dat de relatie tussen Nederland en België – mede als gevolg van de gebeurtenissen van 1869-1870 – aanzienlijk was verbeterd. Het beeld dat naar voren wordt gebracht van Frankrijk is echter opmerkelijk. Van Limburg Stirum had in 1871 al eens gerefereerd aan het conflict tussen Pruisen en Frankrijk, waarbij hij met enige tevredenheid constateerde dat laatstgenoemde door de geschiedenis ‘terecht was geweest’. In deze periode zou echter niet Frankrijk, maar het door de eenwording van 1871 aanzienlijk machtiger geworden Duitse Rijk als belangrijkste

---

⁵¹ Perk, *Laatste bedrijf*, 28.

⁵² *Ibid.*, 34.

bedreiging voor de Nederlandse onafhankelijkheid worden gezien.⁵³ Sinds de Deense oorlog (1864) had de groeiende macht van Pruisen aanleiding gegeven tot een zekere mate van ‘Pruissenvrees’. Onder invloed van de Frans-Duitse oorlog werd onder meer de *Weerbaarheidsvereniging* opgericht (1866) en werd in 1871 het Nederlandse leger gemobiliseerd.⁵⁴ In de jaren 1880 was deze angst weer enigszins afgenomen. In de woorden van een van de voorzitters van de *Olympia-Vereeniging*, geciteerd door Henk te Velde: ‘De Prussenvrees van voor tien jaren begint wat te zakken en te recht; het gevaar, dat ons ducht, dreigt van binnen, niet van buiten. Wie verlangt door anderen geëerbiedigd te worden, *moet beginnen met eerbied te toonen voor zich zelven.*’⁵⁵ Een belangrijk onderdeel hiervan was het levend houden van de herinnering aan het glorieus verleden. Dit was dan ook precies het sentiment dat, zoals we hebben gezien, al eerder werd getoond in 1856, maar ook in 1881 en 1882 zou heersen. Het vaststellen van een vijandbeeld ontbrak hierbij eveneens niet. In de rede die de Utrechtse predikant Winand Jansen hield tijdens de Citadelfeesten van 1882 was de rol van de vijand weggelegd voor Frankrijk. De Franse natie was, tijdens de crisis in België duidelijk zeer opportunistisch geweest. Zo had ze ‘deze welkome gelegenheid [aangeprepen] om de aandacht der staatkundige partijen in eigen boezem af te leiden’. Voor dat doel ‘[trok op] 15den November (...) een machtig Fransch heir de Belgische grenzen over en rukte (...) naar den Scheldestroom op. Hoe dreunde de grond van de voetstappen! Hoe ratelden de raderen van het belegeringsgeschut en der transportwagens! Hoe weêrklonken reeds de krijgsklaroenen als van zegetonen!’⁵⁶ Maar de met de ‘geest van toewijding aan den plicht en van onkreukbare trouw (...), van onuitputtelijk geduld en vastberadenheid (...) [en] van doodsverachting’ bezielde verdediging⁵⁷ belette:

de Fransche krijgsmacht vooruit te rukken, om Staats-Vlaanderen, wie weet? Vlissingen misschien, te bezetten, en te voegen bij België. Hieruit zou een botsing met ons leger te velde zijn voortgevloeid en de daarop ongetwijfeld gevolgde inmenging van de aan de oostelijke grenzen samengetrokken Pruisische troepenmacht. Een Europeesch conflict stond voor de deur! ... Chassé voorkwam dit.⁵⁸

---

⁵³ H.M. Klijnsma, *Om de democratie: de geschiedenis van de Vrijzinnig-democratische Bond, 1901-1946* (Amsterdam 2007) 141.

⁵⁴ Moeyes, *Sterke arm*, 35.

⁵⁵ Te Velde, ‘Grondwet tot Grondwet’, *Kleine gebaren*, 117.

⁵⁶ Perk, *Laatste bedrijf*, 42.

⁵⁷ *Ibid.*, 58-59.

⁵⁸ *Ibid.*, 64.

Hier is duidelijk sprake van zingeving: dankzij de heldhaftige verdediging van de citadel, het enige bolwerk tegen de Franse agressie, werd een conflict op Europees niveau voorkomen. Bovendien had de verdediging van de Citadel bewezen dat ‘eens vijands vaan niet meer, zooals in de vorige eeuw, zonder slag of stoot in Nederland zou [kunnen] worden geplant (...) Zulk een les heeft voor een kleinen staat meestal grooter nut dan eene overwinning!’⁵⁹ De herinnering aan de heldhaftige verdediging herinnerde het Nederlandse volk eraan dat ‘*een klein land, mits bezield met een goeden geest, groote dingen vermag*’.⁶⁰

b. Het beeld van België:

Van België komt een vrij positief beeld naar voren. In de rede van Jansen werd namelijk vooral de nauwe band die sinds 1830 tussen de beide landen was opgebouwd benadrukt.

België werd ons een goede, trouwe nabuur, aan welken ons vele betrekkingen verbinden en met wien wij menig belang gemeen hebben. Zijn welvaart, in stede van benijd of met een vijandig oog beschouwd, wordt door ons toegejuicht en met ingenomenheid begroet.

Vaak wappert België's vlag naast onze driekleur bij feesten en congressen. Het ‘Wien Neerlandsch bloed’ wordt in België met dezelfde geestdrift aangeheven als het eigen volkslied.

En als eens, waarvoor God ons genadiglijk beware! Het tijdstip aanbreekt, dat een gemeenschappelijke vijand ons bedreigt, dan zullen – hiervan is men sinds lange overtuigd – België's zonen naast die van Oud-Holland strijden en, staande in dezelfde gelederen, met elkander wedijveren in moed en zelfverloochening, beide landen tot heil!⁶¹

Jansen reageerde kort op de vrees die er bestond dat de herdenking als doel had ‘de veeten van 1830 op te rakelen’. Critici konden gerust zijn, want, zo stelde hij: ‘[w]elke rechtmatige grieven men moge hebben tegen de houding van het Antwerpsche gepeupel dier dagen, *dat*

---

⁵⁹ Hier refereerde Jansen aan de beschrijvingen van J. Bosscha in *Neêrlands heldendaden te land, van de vroegste tijden af tot in onze dagen* (Breda 1834) in: Perk, *Laatste bedrijf*, 63.

⁶⁰ *Ibid.*, 40.

⁶¹ Perk, *Laatste bedrijf*, 69

gepeupel was de Belgische natie niet'.⁶² Hij maakte hiermee dus een duidelijk – zij het gekunsteld – onderscheid tussen de opstandelingen in 1830 en de uit de opstand gegroeide Belgische natie. Het doel van de herdenking was nobeler dan het oprakelen van oud zeer. Het was een feest van 'vrede, trouw en eendracht' gewijd aan de 'nationalen roem'. De herinnering aan het verleden bood lessen voor de toekomst. Bovendien was het een cruciaal middel ten behoeve van de natievorming. 'Wat' vroeg Jansen retorisch,

stempelt (...) een groep personen (...) tot een natie? (...) Is het niet (...) de eigen taal, de eigen kunst, de eigen zeden en gewoonten, maar bovenal de eigen geschiedenis? Een volk, dat zijn geschiedenis verloochent of miskent, zijn glorieus verleden niet eert, is rijp om te worden opgelost.⁶³

Wederom komt hierin de nadruk op de onafhankelijkheid en het behoud daarvan naar voren. De herinnering aan 1830-1832 was dan eigenlijk niet van belang voor de oud-strijders – zij hadden die tijd zelf beleefd – maar voor:

[de] jongeren, voor de gansche natie, die na 50 jaren rust, dreigt te vergeten wat haar roem en eere is en wat haar eens met zulk een overweldigende, onvergelykelijke geestdrift vervulde, is het nuttig in den geest te verwijlen bij den glorieus strijd.⁶⁴

Conclusie

In deze periode lijkt de kring der herdenkers vrijwel geheel hetzelfde te zijn gebleven. De oud-strijders vormden wederom bij alle herdenkingen het middelpunt. Zij werden hierbij geholpen door enkele prominenten – zoals Perk – die zich in deze jaren lijkt te hebben opgeworpen als een belangrijk behartiger van de belangen van de oud-strijders en het in stand houden van de herinnering aan 1830. De taal die hij hanteerde vloeit over van vaderlandslievende gevoelens. Of deze oprecht waren, zal hier in het midden worden gelaten. Waar het hier om gaat is dat de nog steeds beperkte schare van herdenkers door omstandigheden – zoals de Ginneken episode – maar vooral door de inspanningen van enkele prominenten als Perk de herinnering, althans op beperkte schaal, in leven wist te houden.

---

⁶² Perk, *Laatste bedrijf*, 69. Mijn cursivering. Hieruit blijkt, vrij expliciet, het gekunsteld karakter van de herdenking. Hier wordt, op zeer kunstmatige wijze, een onderscheid gemaakt tussen de Belgische opstandelingen 'toen' en de na 1830, uit de revolutie geboren Belgische natie.

⁶³ *Ibid.*, 70.

⁶⁴ *Ibid.*, 51.

4

1905-1907: nationalistische alternatieven?

In de reeks van herdenkingsjaren vormen 1905 tot 1907 duidelijk een uitzondering. Zoals beschreven in het vorige hoofdstuk, was het enthousiasme – en daarmee de schaal – van de herdenking in 1881 al zeer afgenomen. In het geval van de Citadelfeesten was er nog enig enthousiasme waar te nemen, maar de bijeenkomst ter herdenking van 1831 was slechts een formaliteit geweest. In het geval van de Citadelfeesten was de herdenking succesvoller geweest, met name dankzij *Wat ook val' trouw staat pal* en de inspanningen van Perk. Het Metalen Kruis was vanaf 1891 niet meer actief. Ook de Citadelvereniging lijkt niet meer op eigen kracht in staat te zijn geweest een herdenking te organiseren.

4.1. Een herinnering in verval?

De eerste reden voor de inactiviteit met betrekking tot een herdenking in 1906 is op te voeren dat de leden van het Metalen Kruis niet langer in staat waren een dergelijke herdenking op te zetten vanwege hun zeer ver gevorderde leeftijd. Zoals Perk reeds constateerde waren de oudstrijders tijdens de herdenking van 1882 reeds de zeventig gepasseerd. Het laatste lid van de vereniging overleed in 1908¹ maar de laatste drager van het Metalen Kruis, Corstiaan Hagers, overleed, op 104 jarige leeftijd, in Den Briel, waar hij met het nodige ceremonieel werd begraven.² De in 1856 en 1881 al zeer beperkte kring van herdenkers werd door het sterven van de oudstrijders aanzienlijk kleiner.

Hiermee de belangrijkste aanleiding voor het herdenken van de gebeurtenissen van 1830-1832 te zijn vervallen. Bij de eerdere herdenkingen, 1856, 1871, 1881, 1882 waren de feestelijkheden speciaal georganiseerd rond de oudstrijders. Steeds opnieuw speelden zij een centrale rol. In 1905-1906 was het, dankzij hun zeer hoge leeftijd of sterven, niet langer mogelijk dat zij deze belangrijke rol van levende *lieux* op zich namen.

Het ontbrak de laatste veteranen bovendien vaak aan voldoende financiële middelen om in hun levensonderhoud te voorzien – laat staan om een herdenking te bekostigen. Dit blijkt uit de vermelding in verschillende dagbladen dat van de veertig in 1906 nog levende

---

¹ Nater, *Veldtocht*, 123.

² Moeyes, *Sterke Arm*, 15.

oud-strijders, niet minder dan tweeëndertig financiële steun nodig hadden.³ Ook in materieel opzicht bestond er dus een beperking voor de organisatie van een herdenkingsfeest op enige schaal. In de pers valt in ieder geval over het algemeen weinig aandacht voor het vijfenzeventigjarig jubileum van 1830 te bespeuren. De *Tilburgsche Courant* van 3 augustus 1906 meldde slechts: '[g]isteren, 2 Augustus, was het 75 jaar geleden dat het Hollandsche leger, onder aanvoering van den Prins van Oranje, België binnenrukte en de Tiendaagsche Veldtocht aanving' zonder daarbij enig voornemen voor een herdenking in datzelfde jaar te vermelden.⁴ *Het nieuws van den dag*, besteedde meer aandacht aan 1830-1832. Zo werd op 8 september een uitgebreid artikel geplaatst ter herdenking van prins Frederik Hendrik. Later werd door ene J.W.H. eveneens een vrij omvangrijk artikel aan de gebeurtenissen van 1830-1832 gewijd, waarin hij stelde dat het herdenken van die jaren niet minder dan een plicht was. Hij bleek, zoals later in dit hoofdstuk beschreven, een opmerkelijk fel propageerder van de mythe van de volksgeest. In het artikel vroeg hij zich af – naar aanleiding van de herdenking die in 1905 in België had plaatsgevonden – of Nederland niet ook verplicht was zijn oud-strijders de nodige eer te bewijzen. Inmiddels was in België echter de herdenking al in het teken komen te staan van andere, positievere en minder omstreden gebeurtenissen.⁵

Overigens was één van deze omstreden gebeurtenissen 1906 op een opmerkelijke wijze in de publiciteit gekomen. Aanleiding was het in 1906 verschenen werk *De Tiendaagsche Veldtocht* van J.C.C. den Beer Poortugael⁶, gebaseerd op het dagboek van zijn vader, D.J. den Beer Poortugael, (Leidse) vrijwilliger in 1831. Kort na het verschijnen van dit werk volgde –in de vorm van een brochure – een reactie van A.F. Meijer, die opkwam tegen 'de z.i. onjuiste inzichten omtrent den Tiendaagschen Veldtocht', met name met betrekking tot het handelen van zijn grootvader bij Beringen.⁷ Waarna Den Beer Poortugael nog dat zelfde jaar een brochure aan de episode Beringen wijdde, ter 'bestrijding' van Meijer's

---

³ *Het nieuws van den dag: een kleine courant*, 29 september 1906, dag. De vereniging *Trouw aan Koningin en Vaderland* verleende steun aan behoeftige oud-strijders 'gerechtigd tot het dragen van het Metalen Kruis of Citadel-Medaille'. Zie ook: *Algemeen Handelsblad*, 4 september 1906, ochtend.

⁴ *Tilburgsche Courant*, 3 augustus 1906.

⁵ In België woedde enige tijd een strijd tussen voorstanders van de Septemberfeesten (de herdenking van de Revolutie) en de Julifeesten (waarbij de band tussen vorst en volk centraal stond). Uiteindelijk betekende de juliviering in 1860 de doodsteek voor de septemberfeesten. Dit betekende niet dat de Revolutie niet meer werd herdacht. Men poogde echter de herdenking – de negatieve elementen – te vervangen voor positieve. Janssens, *De Belgische natie viert*, 74.

⁶ J.C.C. den Beer Poortugael, *De Tiendaagsche Veldtocht* (Den Haag 1906).

⁷ *Het nieuws van den dag*, 19 september 1906, alsook: A.F. Meijer, 'Beeringen en Houthaelen' 5 en 6 augustus 1831: tot verdediging der nagedachtenis van den luitenant-generaal Jhr. A.F. Meijer (Harderwijk 1906).

argumenten.⁸ Dit geeft enige indicatie van het – na vijfenzeventig jaar – nog steeds omstreden karakter van de gebeurtenissen.

a. '1830' en de eeuwwende

In tegenstelling tot in België was men er in Nederland niet in geslaagd de herdenking van 1830-1832 te koppelen aan andere nationale herinneringen. Gezien de zeer geringe aandacht in de pers lijkt de herinnering rond 1830-1832 in deze periode aanzienlijk aan slijtage onderhevig te zijn geweest. Bovendien lijkt het alsof de herdenking reeds plaats had moeten maken voor één of meer alternatieven. Deze ontwikkeling hangt nauw samen met de algemene transformatie die het Nederlandse nationalisme rond het *fin de siècle* zou ondergaan. In deze periode vond een transformatie tot neonationalisme – of een geïntensiveerd nationaliteitsbesef – plaats. In de context van de Verzuiling, die in deze periode zich sterk zou gaan aftekenen, betekende nationalisme niet voor ieder hetzelfde. Ieder kon er een eigen natiebeeld op na houden. De verschillende zuilen herschreven en cultiveerden ieder hun eigen versie van het vaderlands verleden, waarbij echter wel onder de oppervlakte het besef van een gemeenschappelijk vaderland bestond.⁹ Het Huis van Oranje, die na de dood van Willem III een *revival* zou doormaken, zou uiteindelijk de factor worden die de vier zuilen aan elkaar verbond. Het neonationalisme zou zelfs in het Huis van Oranje zijn meest geliefde icoon vinden. In combinatie met een vernieuwde belangstelling voor het succesvol optreden van het Nederlandse leger overzee – de expedities op Atjeh en Lombok, de beide Boerenoorlogen (1881-1882 en 1899-1902) en de 'Rembrandtcultus', zou dit vernieuwde nationaliteitsbesef ervoor zorgen dat de herinnering aan de jaren 1830-1832 plaats moest maken voor alternatieven met een breder maatschappelijk draagvlak.

b. De 'revival' van het koningshuis

De dood van Willem III en de regering van eerst regentes Emma en later koningin Wilhelmina, zou een nieuwe fase binnen het koningshuis inluiden.¹⁰ In deze nieuwe fase paste de zeer succesvolle *invented tradition* van prinsessedag (later Koninginnedag) die vanaf 1898 het symbool van de Oranje 'revival' zou worden.¹¹ Aanvankelijk was de nationale feestdag rond Wilhelmina ontstaan als reactie op de 'socialistische dreiging' van de jaren 1880, maar

⁸ J.C.C. den Beer Poortugael, *Beringen: den 5en augustus genomen door 100 vrijwillige Jagers, Leidsche studenten en Houthaelen* (Den Haag 1906).

⁹ Van Sas, *Metamorfose*, 590.

¹⁰ Ibid., 585. Alsook: Henk te Velde, 'Oranje, Koninginnedag en het verloren verleden', *Waar de blanke top*, 133.

¹¹ Ibid., 131.

kreeg al snel een eigen dynamiek. Door het weer zichtbare koningschap van Emma en Wilhelmina kreeg het – met name dankzij de norse Willem III – in het slop geraakte vorstenhuis opnieuw enige allure. In de toekomst zou de toegenomen *royal presence* het nodige politieke voordeel opleveren. De feestdag rond de Oranjevorstin(nen) was voornamelijk het gevolg van de mislukking van vele andere historische gedenkdagen, zoals we eerder hebben gezien bij de viering van de Unie van Utrecht, Den Briel¹² maar ook – in 1884 – de herdenking van Willem van Oranje.

De mislukking van verscheidene gedenkdagen was opmerkelijk genoeg geen gevolg van een *te geringe* interesse voor het vaderlands verleden, aldus Henk te Velde. Het was juist het gevolg van een *te grote* belangstelling. Verschillende groepen bleken vanwege hun eigen belangen, moeite te hebben andere een deel van het vaderlands verleden te gunnen; een verschijnsel dat bij de oprichting van het monument op de Dam reeds zichtbaar was. Prinsessedag vormde een goede oplossing voor de kwestie van de monopolisering van het verleden. Nu werd de aanleiding voor het feest niet in het verleden, maar in het heden gezocht.¹³ Niettemin was er zeker sprake van verzet, met name uit socialistische kringen maar vooral ook uit de hoek van de antirevolutionairen. Zij wilden juist de historische Oranjes herdenken, het verleden herinneren. Voor hen was ‘Oranje de *lieu de mémoire* bij uitstek geweest’.¹⁴ De populariteit die Koninginnedag zou verwerven was grotendeels te danken aan de inspanningen van de burgerlijke elite. Zij presenteerde Oranje als een (nationaal en anti-socialistisch) bindmiddel en de aanleiding voor een eenheidscheppend volksfeest – noodzakelijk in een periode van ontluikende massapolitiek.¹⁵ In dit opzicht was het een eenheidscheppende nationale aangelegenheid zoals die de herdenkers van 1830-1832 hadden gewenst. De oriëntatie op het heden, in plaats van het omstreden verleden, maakte Koninginnedag aanzienlijk succesvoller.

c. De Rembrandtcultus

De cultus die rond Rembrandt ontstond was een tweede element dat de herdenking van 1830 zou overschaduwen. Aanleiding was internationale herwaardering van deze schilder rond de eeuwwende, die door Nederlandse nationalisten met veel enthousiasme werd begroet. De hieruit ontstane Rembrandtcultus zou in deze periode haar hoogtepunt vinden in een grote tentoonstelling in 1898 en een nationale gedenkdag in 1906. Door de tentoonstelling van 1898

---

¹² Zie hoofdstuk 3.

¹³ Te Velde, ‘Oranje’, *Waar de blanke top*, 130.

¹⁴ *Ibid.*, 131.

¹⁵ *Ibid.*, 132

te laten samenvallen met de inhuldiging van Wilhelmina, werden ‘Oranje en Rembrandt subtiel met elkaar geassocieerd.’¹⁶ De commotie rond Rembrandt was dermate intens, dat er – met betrekking tot de schilderkunst – volgens P.B.M. Blaas zelfs gesproken kan worden van ‘Rembrandtiaans nationalisme’.¹⁷

Samengevat zijn er enkele verklaringen te geven voor het uitblijven van de herdenking in 1906. De hoge leeftijd van de oud-strijders maakte hen als (figuurlijke) ‘plaatsen’ van herinnering minder geschikt. Zij waren niet langer fysiek in staat het middelpunt van herdenkingsplechtigheden te vormen. Gebrek aan financiële middelen zorgde voor een verdere beperking. Met het verdwijnen van de oud-strijders uit het straatbeeld krijgt de herdenking nog minder zichtbaarheid en belangstelling dan zij in 1881 al had gehad.

De hoge leeftijd van de oud-strijders, in combinatie met de vier – minder omstreden – alternatieven voor het kweken van natie- en historisch besef; het herdenken van het (recente) militaire optreden in de Oost, het vernieuwde Oranjesentiment en verheerlijking van het cultureel verleden, zou 1831 na vijfenzeventig jaar geen herdenking met zich meebrengen. De natie concentreerde zich liever op positievere zaken, uit het heden.

d. Het requiem van ‘Naatje’

De staat van het monument op de Dam in 1905 was de belichaming van de afname van de belangstelling voor de jaren 1830-1832. Zoals eerder beschreven, had ‘Naatje’ maar een bescheiden rol gespeeld bij de herdenkingen van 1881/82. Kort na de onthulling was al de neus van het beeld afgevroren, en in 1905 verloor zij zelfs een arm, die bij zijn val twee toevallig passerende politieagenten op een haar miste.¹⁸ De schade werd niet hersteld. Herstel voor het Wilhelmina’s bezoek was niet meer mogelijk, maar ook daarna werd dit klaarblijkelijk niet nodig gevonden. In 1882 moest de gehele fundering vernieuwd worden, en werd gesuggereerd dat het wellicht maar beter helemaal kon verdwijnen.¹⁹ Tijdens een bezoek van de Duitse Kaiser en zijn vrouw in 1891 – toen het beeld vrijwel geheel schuil ging achter versierselen – was dezelfde suggestie in de gemeenteraad geopperd, maar kon voor verwijdering nog geen meerderheid worden gevonden. Bij de inhuldiging van 1898 zou het

---

¹⁶ Van Sas, *Metamorfose*, 598.

¹⁷ P.B.M. Blaas, ‘De prikkelbaarheid van een kleine natie met een groot verleden. Fruijs en Bloks nationale geschiedschrijving’ in: *Geschiedenis en nostalgie. De historiografie van een kleine natie met een groot verleden* (Hilversum 2000) 36.

¹⁸ *Het nieuws van den dag, een kleine courant*, 24 mei 1905.

¹⁹ Van der Wal, ‘Even onwrikbaar’, 224.

monument opnieuw volledig worden bedekt met versieringen, en nam niet het monument, maar de Nieuwe Kerk, de centrale plaats in bij de festiviteiten.²⁰

Als *lieu de mémoire* had het monument al geruime tijd zijn functie verloren – als het deze ooit had gehad. In 1906 wijdde het *Algemeen Handelsblad* nog een uitgebreid artikel aan Naatje's vijftigste verjaardag. Het monument had ernstig geleden onder de tand des tijds, stelde de krant. 'Haar jonkvrouwelijk schoon is verworden', stond er te lezen.

Eén arm heeft [Naatje] moeten laten in den strijd om het bestaan, niettemin heeft zij onze deernis niet weten te verwerven, stemt haar lijdensbeeld ons niet tot medelijden, maar wekt het slechts onze spot op.

't Is eenmaal anders geweest. Haar geboorte werd met blijdschap ontvangen begroet door zeer velen, zelfs de hoogst geplaatsten in den lande; haar schoonheid werd geroemd door vriend en vijand mede. Edoch niets is vergankelijker dan aardsch schoon en de heerlijkheid die niet is van deze aarde, die leven blijft alle eeuwen door, wier aanzicht den verwoestenden tand des tijds weerstaat, deze schoonheid heeft Naatje nooit bezeten.

Bovendien, zo herinnerde de krant, was haar oprichting bepaald niet onomstreden geweest. Toen had men geschreven dat het beeld werd gezien als een 'zelfvergoding van de Vereeniging Metalen Kruis'. Haar voortbestaan was meer een last dan een zegen geweest. In de gemeenteraad was men allang niet meer te spreken over Naatje's uiterlijk. 'Zij [was] geverfd, geölid, afgekrabd, verguld, het monument werd bij elke gelegenheid onder een versiering verborgen, zóó mooi vond men het op het stadhuis.'²¹ In 1914 zou het monument uiteindelijk verdwijnen en plaats maken voor de moderniteit – in verband met de herinrichting van de Dam werden nieuwe tramsporen aangelegd. Naatje's onderdelen werden opgeslagen, voor het geval de behoefte zou bestaan het elders te plaatsen. Dit plan werd echter nooit uitgevoerd.²² In de necrologie, die in de *Amsterdammer* aan het monument werd gewijd is enige kritiek op de 'eenheid' die het diende te symboliseren. De zachte zandsteen was duidelijk niet in staat gebleken het Noord-Nederlands klimaat te weerstaan. Was in het verval van Naatje niet enige symboliek te bespeuren?

²⁰ Beunders, "'t Is Naatje'", 102.

²¹ *Algemeen Handelsblad*, 'Het Monument op de Dam', 25 augustus 1906, avond.

²² Van der Wal, 'Even onwrikbaar', 244.

Symboliek van een Twijfel – in de echtheid en het blijvende van het gevierde patriotisme – voorlopig resideerend in het onderbewustzijn der leidende vaderlanders van 1865 [sic]. Hoe het zij, de tand des tijds knaagde met niet minder resultaat aan het beeld van Eendracht, als aan des nageslachts gevoelens van piëteit voor de gloriedaân dezer vadersen.²³

e. De mythe van de volksgeest

Dat er geen herdenking plaatsvond van de Tiendaagse Veldtocht, betekende echter niet dat de herinnering volledig was verdwenen. H.T. Colenbrander publiceerde in 1905 zijn werk gewijd aan ‘De Belgische Omwenteling’²⁴, en in *Het nieuws van den dag* werd in 1906 wel degelijk ruime aandacht besteedt aan de gebeurtenissen van vijfenzeventig jaar daarvoor. Van de hand van een (vooralsnog) onbekende auteur – met de initialen J.W.H. – verscheen een artikel, waarin hij niet alleen de gebeurtenissen nog eens kort uit de doeken deed, maar zich ook afvroeg of Nederland niet – net als België – zijn oud-strijders de nodige eer diende te bewijzen.²⁵ Het voorstel van J.W.H. vond klaarblijkelijk geen gehoor. Uit het artikel is duidelijk op te maken dat hij één van de propageerders van de ‘mythe van de volksgeest’ van 1830 was. In zijn artikel verwoordde hij de volksgeest van 1831 op de inmiddels bekende wijze. Zo schreef hij: ‘de Koninklijke wapenroep vond weerklink in de Hollandsche harten’. Overal zag men ‘de jongelingschap’ in dienst treden.

Maar deze niet alleen boden zich aan, vele ouden van dagen stelden zich eveneens beschikbaar. Vele oud-gediende officieren vroegen herplaatsing, desnoods als gewoon soldaat of ruiter; een oud-generaal trad als gewoon cavalerist in dienst. De Leidsche, Utrechtsche, en de Groningsche studenten vormden zelfstandige korpsen en verschillende personen, daartoe door den Koning gemachtigd, organiseerden troepenafdelingen, uit vrijwilligers bestaande.

De Nederlandsche vrouwen organiseerden loterijen, waardoor de schatkist welkome ondersteuning kreeg, en hanteerden ijverig de naald, om voor onderkleding van de landverdedigers te zorgen.

Alle standen wedijverden in offervaardigheid.

²³ *De Amsterdammer*, geciteerd in Mieke van der Wal, ‘Even onwrikbaar’, 245.

²⁴ H.T. Colenbrander, *De Belgische Omwenteling* (Den Haag 1905).

²⁵ *Het nieuws van den dag: een kleine courant*, 5 augustus 1906, dag.

Twee landbouwers uit de omstreken van Den Haag, kwamen aan een der Ministeriën. ‘er is geen audiëntie,’ zei de portier. ‘Audiëntie kennen wij niet,’ was het antwoord, ‘maar is die er niet, dan moet zij gemaakt worden.’ Zij schonken een zak met f 1000 ‘voor den nood van ’t lieve Vaderland.’

Een der leden van de Associatie-Cassa te Amsterdam gaf f 5000 en verlangde quitantie ‘om daardoor later aan zijne kinderen te laten zien, wat zij in moeilijke dagen aan ’t Vaderland verschuldigd zijn.’

De Leidsche [conservatieve]²⁶ Hoogleeraar van Assen sprak een laatste woord, tintelende van vaderlandsliefde, tot de studenten, die uitrokken, en vroeg wie die geestdrift in hen had gewekt.

De stem van de plicht en geen andere had in hen gesproken; die deed hen den arm wapenen.

Wie niet in een der zelfstandige korpsen trad, liet zich bij leger of schutterij inlijven.

Zóó was den volksgeest, nu vijf-en-zeventig jaren geleden.²⁷

Hierin spreekt duidelijk de mythe van de ‘Eendracht’ die na vijfenzeventig jaar blijkbaar in elk geval bij hoofdredacteur van *Het nieuws van den dag*, remonstrants predikant, P.H. Ritter²⁸, aan weinig slijtage onderhevig was geweest. In een artikel van 5 augustus 1906 uitte hij zijn kritiek op de vereniging van Noord en Zuid in 1815, maar ook – zij het niet expliciet – op de pogingen die Willem I tijdens de Belgische crisis had ondernomen om koste wat het kost zijn Verenigd Koninkrijk bijeen te houden.

De vereeniging van Noord- en Zuid-Nederland (...) door de Mogendheden bepaald als voormuur tegen Frankrijk, door Engeland geischt als voorwaarde voor de teruggave der veroverde koloniën, door Zuid-Nederland niet gewenscht, door Nederland wantrouwend aanvaard, was eene politieke fout. De wensch om beide landen vereenigd te houden, toen uit alles bleek, dat alleen door eene scheiding beide volken zich vreedzaam naast elkaar konden ontwikkelen, was erger dan eene fout.²⁹

---

²⁶ Van Sas, *Metamorfose*, 409.

²⁷ *Het nieuws van den dag: een kleine courant*, 5 augustus 1906, dag.

²⁸ Pierre Henri Ritter was tot 1906 hoofdredacteur van *Nieuws van den dag*. www.inghist.nl (1 juni 2011).

²⁹ *Het nieuws van den dag: een kleine courant*, 5 augustus 1906, dag.

Hoewel er ‘bange dagen’ aan vooraf waren gegaan, dienden de gebeurtenissen van 1830-1832 net als in België óók in Nederland te worden herdacht. De geschiedenis van die dagen was ‘met onuitwischbare letteren’ vastgelegd. Net als J.W.H. verwees ook hij naar het eerbetoon aan oud-strijders in België het jaar daarvoor. Moest Nederland niet hetzelfde doen? De ‘veete’ tussen Nederland en België was dan allang vergeten, maar:

[w]aarom zouden wij dan ook niet trotsch in herinnering mogen brengen, dat onze grootouders hun Hollandsch bloed niet verloochend hebben, toen op hunne offervaardigheid en op hunne vaderlandsliefde een beroep werd gedaan? Het doet een vaderlandsch hart goed te weten, dat vóór 75 jaren de nationale geestdrift zoo algemeen was.

’t is niet meer dan een plicht, die op ons rust, om hun, die destijds het leven waagden, den dood op het slagveld vonden en in vreemde aarde sluimeren, eene dankbare hulde te brengen. Wij zijn het hun verschuldigd. Maar ook zij die, gewond of niet, tot hunnen terugkeerden, hebben recht op een woord van herdenking, een woord van waardering. Enkelen van hen vertoeven nog in ons midden. Hoe lang nog?³⁰

f. Van Speyk

In tegenstelling tot de Tiendaagse Veldtocht, de septemberdagen en het beleg van de Citadel werd Van Speyk wel herdacht. Het initiatief kwam van de (relatief kleine) Onderofficiersvereniging van de Marine ‘Van Speyk’ en vond plaats in de Nieuwe Kerk van Amsterdam, in het bijzijn van ‘[e]n vrij groot getal belangstellenden, onder wie veel oud-militairen, kenbaar aan hun medailles en expeditiekruizen’.³¹ Ook deze herdenking vond dus in een beperkte, grotendeels *militaire kring* plaats.

Tijdens de herdenking werden de bijzonderheden uit de – uiteraard smetteloze loopbaan – van Van Speyk uit de doeken gedaan in een toespraak van de voorzitter van de vereniging, J.A. Graafland. Hij ‘herinnerde aan eenige historische bijzonderheden omtrent Van Speyk’s heldendaad’ en zei overtuigd te zijn dat, mochten omstandigheden er nogmaals toe leiden, wederom ‘alle trouwe vaderlanders bereid gevonden zouden worden om voor Vaderland en Koningin te strijden en hun bloed veil te hebben.’ De herdenking was overigens niet enkel op Van Speyks’ daad gericht, maar werd ook door de ‘oud-President’ van de

³⁰ *Het nieuws van den dag: een kleine courant*, 5 augustus 1906, dag.

³¹ *Ibid.*, 6 februari 1906, dag.

vereniging, P.B. Bosch, verwezen naar de veteranen, ‘wier aantal misschien geen veertig meer bedraagt en die weldra allen tot de geschiedenis zal behooren (...) Leven ze in onze dankbare herinnering voort? Zoo zij het, want een volk dat zijn helden niet eert, is zijn geschiedenis onwaardig.’ Hij sloot af met een steunbetuiging aan de nieuwe vorstin, waarmee hij de gebeurtenissen van 1830-1832 impliciet in verband bracht met het vorstenhuis.³²

Conclusie

In deze periode is een duidelijke slijtage in de herdenking van 1830-1832 te bemerken. Hiervoor zijn meerdere verklaringen te geven, maar de belangrijkste vormt het overlijden of de ver gevorderde leeftijd van de oud-strijders. De herinnering was zeker niet verdwenen, maar zonder de oud-strijders – de figuurlijke *lieux de mémoire* – als middelpunt, bestond er klaarblijkelijk te weinig animo en aanleiding de gebeurtenissen rond de Belgische afscheiding te herdenken. Bovendien bood de opkomst van andere uitingen van nationalistische sentimenten met een breder maatschappelijk draagvlak aantrekkelijker alternatieven.

---

³² *Het nieuws van den dag: een kleine courant*, 6 februari 1906, dag.

5

De herdenking van 1931

Het eeuwjubileum van de Belgische afscheiding viel in een tamelijk ongunstige periode. Zoals op te merken valt uit het vorige hoofdstuk, was vijfenzeventig jaar na '1830' de belangstelling voor herdenken zeer gering geweest. Hoe was dit nu vijftwintig jaar later? Voordat op de herdenking van 1931 zelf zal worden ingegaan, zullen, net als in voorgaande hoofdstukken, kort de heersende politieke en sociale omstandigheden worden geschetst.

5.1. Drie kwesties:

a. De Eerste Wereldoorlog en nationale ontwapening.

Met name in de internationale politiek deden zich enkele invloedrijke gebeurtenissen voor, die, door hun karakter vanzelfsprekend ook hun effect zouden kennen op de herdenkingen van 1930-1932. Een belangrijke kwestie in deze periode vormde opnieuw het probleem van het behoud van de nationale zelfstandigheid. In de negentiende eeuw had Nederland zijn zelfstandigheid weten te behouden en zich grotendeels buiten de greep van de internationale machtspolitiek bewogen. De modernisering en schaalvergroting van oorlogvoering – zo effectief gedemonstreerd in de jaren 1914-1918 – maakte duidelijk dat Nederland niet in staat zou zijn de nationale zelfstandigheid in de toekomst op eigen kracht te verdedigen.¹ Bewapening zou deze kleine natie meer en meer 'onder de macht van de reusachtig bewapende mogendheden brengen'. Zowel de (liberale) Vrijzinnig-democratische Bond (VDB) als de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP) waren daarom groot voorstander van nationale (eenzijdige) ontwapening. De Volkenbond zou hierbij als 'redmiddel' kunnen dienen.² J.W. Albarda (1877-1957) opvolger van Troelstra en in deze periode voorman van de partij, had in september 1930 – als parlementair leider van de SDAP – op een congres van SDAP en het Nederlands Verbond van Vakverenigingen (NVV)

---

¹ Klijnsma, *Om de democratie*, 141.

² Aldus P.J. Troelstra. 'Het verzet der S.D.A.P. tegen onze Nationale Verdediging', *Officieel Orgaan van de Koninklijke Nederlandsche Vereeniging 'Ons Leger'*, (15 februari 1930) 72. Hoewel zij beide voorstanders waren van nationale ontwapening, verschilden zij wel degelijk van mening over de te volgen koers. De SDAP was tegen het leger als zodanig, terwijl de VDB de gedachte van een volksleger voorstond. Het volksleger diende te bestaan uit vreedzame burgers, zonder specifieke belangen, die slechts in tijden van nood onder de wapenen werden geroepen. Klijnsma, *Om de democratie*, 142-144.

verklaard dat ‘wanneer de regeringen de misdaad van de oorlog zouden ontketenen, daartegen elk doelmatig middel geoorloofd zou zijn’. Toen Ruys de Beerenbrouck hem daarna vroeg of hij dan voorstander was van nationale zelfstandigheid, antwoordde hij instemmend, maar voegde daaraan toe dat de SDAP ‘gewapende landsverdediging als nationale zelfmoord’ beschouwde.³

b. Belgisch annexionisme 1919-1931

Een tweede kwestie blijkt duidelijk een deel van de erfenis van 1830 en had specifiek betrekking op de Nederlands-Belgische verhoudingen. Dit was de kwestie van de Belgische aanspraak op Limburg en Zeeuws-Vlaanderen. In deze kwestie kwamen lang onder de oppervlakte doorwerkende economische, politieke en ideologische belangen samen. Al sinds het einde van de gevechtshandelingen had België meerdere pogingen ondernomen om Limburg, maar ook Luxemburg te kunnen behouden. In januari 1839 had een Belgische delegatie zonder succes gepoogd de gebieden te ‘kopen’, of zelfs in te wisselen voor andere gebieden.⁴ In 1911 had zich een soortgelijke kwestie voorgedaan, die echter nooit de hevigheid van de naoorlogse discussie had gekend. Het feit dat het België wel, en Nederland niet direct bij de Eerste Wereldoorlog betrokken was geweest, had grote invloed op de relatie tussen de beide landen.⁵ De trend van aantrekking – in tijden van internationale spanning – en afstoting – in tijden van internationale rust – in de diplomatieke verhoudingen werd zo verstoord.⁶ In oktober 1918 vernam de Nederlandse regering dat er in de Belgische pers druk werd gespeculeerd over de territoriale eisen die de Belgische regering tijdens het vredesoverleg in Versailles (1919) naar voren zou brengen. Het zeer aangeslagen België verlangde, net als Frankrijk, strategisch gunstige grenzen waarmee eventuele nieuwe Duitse agressie beter het hoofd zou kunnen worden geboden.⁷ De Schelde diende, met de annexatie van Zeeuws-Vlaanderen, een Belgische rivier te worden. Nederlands Limburg diende aan het Belgisch grondgebied te worden toegevoegd, en zelfs Luxemburg zou binnen afzienbare tijd moeten worden geannexeerd.⁸ België kon bij dit streven aanvankelijk op Franse steun rekenen, waar men zich zeer had geërgerd aan de Nederlandse afzijdigheid. Toen de Belgische regering uit ballingschap was teruggekeerd, was de roep om annexatie nog

³ Lou de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, Deel I: Voorspel* (Den Haag 1969) 64.

⁴ Van den Perre, ‘Wie krijgt de schuld?’, *De prijs van de scheiding*, 172.

⁵ Tollebeek en Te Velde red., *Geheugen*, 156.

⁶ Zie hoofdstuk 3.

⁷ Hoewel economische overwegingen ongetwijfeld veel invloed hebben gehad, gaven militaire overwegingen de doorslag. Moeyes, *Sterke arm*, 326.

⁸ Kossmann, *Lage Landen*, 43.

duidelijker hoorbaar geworden.⁹ In Nederland gaf dit aanleiding tot een hevige reactie. De Belgische regering steunde pogingen om de bevolking van – met name – Limburg rijp te maken voor annexatie. Erg veel succes had zij echter niet. De bevolking in Limburg, maar ook die in Zeeuws-Vlaanderen en Brabant, vermeldde het ‘Officieel Orgaan van de Koninklijke Nederlandsche Vereeniging “Ons Leger”’ van februari 1930, voelde weinig voor inlijving bij België.¹⁰ De Belgische maatregelen bleken inderdaad vooral een averechts effect te hebben, en hadden zelfs enige agressie tegen Belgische bezoekers van de provincie tot gevolg. Bij enkele confrontaties met de lokale bevolking ‘vielen tientallen gewonden’.¹¹ De Nederlandse verontwaardiging over de Belgische agitatie was bijzonder groot, en het is niet toevallig dat juist in deze periode Wilhelmina een reis door de provincie Limburg maakte. Deze tocht werd door de pers als een groot succes bestempeld. Het was niet minder dan een ‘ware zegetocht! Geheel Zuid-Limburg (...) wilde onze hoge Landsvrouwe (...) toonen dat dit Nederlandsch gebied onherroepelijk Nederlandsch [wilde] blijven en door onverbreekbare banden met het Oranjehuis is verbonden’.¹²

c. De beurskrach van 1929

Een derde ingrijpende gebeurtenis vormt de economische crisis van 1929. Hoewel Nederland zich op het gebied van de internationale politiek betrekkelijk afzijdig had weten te houden, was dit met betrekking tot de wereldhandel geenszins het geval. In 1929 en 1930 bleef de schade die de crisis veroorzaakte beperkt. De Belgische werd het honderdjarig jubileum van de vestiging van nationale staat zonder problemen gevierd. Pas in 1931 werden zowel Nederland als België, door de val van de Britse pond in de wereldcrisis meegesleurd.¹³

5.2. De herdenking

a. Het legerrevue

Welke gevolgen hadden deze drie kwesties nu voor de herdenking? In de aanloop naar het herdenkingsjaar 1931 bestond binnen de regering het voornemen om de gebeurtenissen van 1831 op aanzienlijke schaal te herdenken. Deze herdenking zou, zo schreef *Het Vaderland* van 16 mei 1931, plaatsvinden in de vorm van een grote Legerrevue – in het bijzijn van koningin Wilhelmina – bij het (West-)Brabantse Rijen. In deze contreien was honderd jaar

⁹ Tollebeek en Te Velde red., *Geheugen*, 156.

¹⁰ ‘*Ons Leger*’, Jaargang 17, nummer 10 (15 oktober 1931) 13.

¹¹ Tollebeek en Te Velde red., *Geheugen*, 157.

¹² Moeyens, *Sterke arm* 326.

¹³ Kossmann, *Lage Landen*, 126.

eerder de Tiendaagse Veldtocht van start gegaan. Het duurde niet lang voordat dit plan werd verworpen.¹⁴ Volgens de officiële verklaring van minister-president Ruys de Beerenbrouck had de regering hiertoe besloten omdat ‘tijdsomstandigheden’ een dergelijk militair vertoon onverstandig maakten.¹⁵ Het voorstel was vrijwel direct op kritiek gestuit – met name uit kringen van de SDAP, Albarda in het bijzonder – over de vorm, maar vooral ook over de nabijheid van de Belgische grens. Al snel rees bovendien het bezwaar – wederom vanuit de SDAP – dat een dergelijke manifestatie in de zuidelijke provinciën accentuering van de ‘handhaving van het gezag’ behelsde. Ruys de Beerenbrouck ontkende dit ten stelligste. Hij betreurde dat de ‘overwogen herdenking op eenigszins ruimere schaal van den Tiendaagschen Veldtocht in verband [werd] gebracht met de handhaving van het gezag’. Een dergelijke herdenking had namelijk enkel als doel:

het eeren van de nagedachtenis van hen, die in den Tiendaagschen Veldtocht vielen en aan de gelukkige omstandigheid, dat het Rijk binnen Europa gedurende 100 jaren voor oorlogsrampen bleef bespaard. Een herdenking van een en ander, als uiting van gezagshandhaving, is geen oogenblik in den gedachte geweest.¹⁶

De beschuldiging dat de regering een dergelijke manifestatie zou gebruiken om haar gezag te benadrukken, met name in Limburg, is gezien de eerdere ‘zegetocht’ van Wilhelmina in 1919 niet opmerkelijk. Een andere factor, ook reeds hierboven genoemd, was bovendien net zo goed van toepassing. De slechte economische situatie maakte aanzienlijke bezuinigingen noodzakelijk. Met dit doel werd een speciale Bezuinigingscommissie, commissie Welter, samengesteld die de opdracht had ‘voorstellen te doen (...) in verband met de noodzakelijkheid van een blijvende en aanzienlijke verlaging van (...) Rijksuitgaven’.¹⁷ In een tijd van bezuiniging was een grote, en dus kostbare, militaire parade moeilijk te rechtvaardigen. Dit was namelijk een tweede reden die Ruys de Beerenbrouck opvoerde voor de afgelasting van het evenement. Aan een gebrek van ‘nationaal besef’ bij de regering, zoals fractievoorzitter van de CHU B.Ch. de Savornin Lohman (1883-1946) haar had verweten, lag

---

¹⁴ Het artikel in *Het Vaderland* verscheen onder de – cynische – titel ‘De ontwapenaars kunnen gerust zijn’. *Het Vaderland*, 16 mei 1931, dag.

¹⁵ Rijksbegroting voor het dienstjaar 1932, 2 I. 4. pp. 22.

¹⁶ *Het Vaderland*, 19 februari 1932, dag.

¹⁷ De door de commissie Welter voorgestelde bezuinigingen zouden hard aankomen. In 1933 zou, als gevolg hiervan, zelfs munterij uitbreken op de kruiser ‘De Zeven Provinciën’, op dat moment in Indische wateren gelegen. Aanleiding was de verlaging van de salariering van marinepersoneel. www.parlement.com. Zie ook: J.C.H. Blom, *De Munterij op de Zeven Provinciën* (Amsterdam 1975).

het in elk geval niet.¹⁸ Gepensioneerd luitenant-generaal W.E. Van Dam van Isselt (1870-1951), nazaat van de bekende oprichter van de ‘Jagers van Van Dam’¹⁹, was van mening dat materiële bezwaren niet de doorslag moesten geven. Tijdens een radio-uitzending van de N.C.R.V. – gewijd aan de Tiendaagse Veldtocht – zei hij:

[w]ij mogen dan materieel te arm zijn om dien Veldtocht op passende en zinrijke wijze te herdenken, geestelijk kunnen wij nooit zóó arm zijn, dat het ons aan erkentelijkheid en piëteit ontbreekt om in deze maand even stil te staan bij wat onze levende strijdkrachten 100 jaar geleden door toewijding, ten slotte ook met ‘moed, beleid en trouw’ voornamelijk ten bate van ons, hun nageslacht, tot stand hebben weten te brengen.²⁰

b. Geen nationale herdenking

De opvatting dat van een nationale herdenking kon worden afgezien, werd niet gedeeld door de verenigingen die op het regeringsinitiatief hadden gerekend. In militaire kring werd de afgelasting met verbijstering vernomen, en gaf deze al snel de aanleiding tot beschuldigingen van slapheid en een bepaalde mate van anti-militarisme aan het adres van regering. Dit is opmerkelijk, gezien het feit dat er zich op dat moment vrijwel geen voorstanders van ontwapening zich in de regering bevonden.²¹ Zo werd zij er – door een anonieme auteur – in het ‘Orgaan van de Vereeniging van Officieren van de Nederlandse Landmacht’ van beschuldigd toe te geven aan de druk van voorstanders van ontwapening en socialisten. ‘[H]et slot harer overpeinzingen was, dat er helemaal niets hoorde te geschieden; roode en rose wierookwolken golfdend haar aanstonds toe, immers zooals Cats zeide: ‘Wie met appels vrijt, wordt met klokhuisen geloont’.²²

¹⁸ Volgens De Savornin Lohman ontbrak het de regering aan ‘nationale fierheid’. Om de Belgische regering niet voor het hoofd te stoten, had men zich belachelijk gemaakt. Ruys de Beerenbrouck ontkende echter ten stelligste dat het overlaten van de herdenking aan particuliere organisaties geen enkele aanleiding gaf de regering van ‘een gebrek aan nationaal besef’ te beschuldigen. Tweede Kamer, 28ste Vergadering – 4 maart 1932, Algemeene beschouwingen over de Rijksbegroting voor 1932, 347.

¹⁹ De eerder genoemde oprichter van de ‘Jagers van Van Dam’, E.W. van Dam van Isselt, was zijn oud-oom. *Ter herdenking van de gebeurtenissen in 1830-1832* (Den Haag 1931) 57. Alsook: www.parlement.com (12 mei 2011).

²⁰ E.W. van Dam van Isselt, *Radio-rede voor de Nederlandsche Christelijke Radio-Vereeniging*, 13 augustus 1931. 1-2.

²¹ Het Kabinet Ruys de Beerenbrouck III (1929-1933) bestond uit ministers van de Rooms-Katholieke Staatspartij (RKSP), de Anti-Revolutionaire Partij (ARP) en de Christelijk-Historische Unie (CHU). Geen van deze partijen was onder de ‘ontwapenaars’ te scharen. www.parlement.com (19 juli 2011).

²² *Orgaan van de Vereeniging van Officieren van de Nederl. Landmacht*, Nr. 3. (maart 1931) 304.

Natuurlijk denken wij er niet aan om vuurtjes te willen stoken, of chauvinisme aan te blazen. Maar er zijn, ook qua lauwheid en gemis aan ruggegraat, toch grenzen! En waar nu zekere deelen van ons volk momenteel het mogelijke doen om een geest van defaitisme, van paniek-pacifisme, ja van landverraad, aan te moedigen, daar mogen wij ‘den volksgeest van 1830-’31’ toch zeker wel daar tegenover stellen, liever dan *Jan Salie* te spelen.²³

Bovendien had de regering met het aflasten van een door ‘volk en krijgsmacht’ bijgewoonde herdenking ‘eene gelegenheid tot versterking van het nationaal besef (...) laten voorbijgaan. De lof, die haar voor deze houding is toegezwaaid van de zijde van hen, die nationale weerloosheid prediken of wier hypervoorzichtigheid tot angstpsychose is geworden, moge haar eene aanwijzing zijn, dat niet de juiste keuze werd gedaan.’²⁴ De argumenten van Ruys de Beerenbrouck voor het afgelasten verschenen in het eerder genoemde artikel ‘De ontwapenaars kunnen gerust zijn’. Enige tijd later volgde een reactie op het artikel, opnieuw in *Het Vaderland*, van ene heer J.E. Carrière, die stelde:²⁵

M.I. was het beter geweest dit opschrift te doen luiden: ‘Het Nederlandsche volk kan gerust zijn’. Immers voor het geheele Nederlandsche volk zal het een geruststelling zijn geweest te vernemen, dat ‘ter herdenking van de in 1830-’31 gevallen en ter opwekking tot dankbaarheid voor het feit, dat gedurende een eeuw de vrede (...) heeft mogen heerschen’ niet gebruik zal worden gemaakt van een legerrevue. Een volk, dat aanspraak maakt op eenige beschaving, zal betere middelen weten [dergelijke] gevoelens tot uiting te brengen. In dat verband is het te betreuren, dat de minister als eenig motief voor het niet doo[rga]an van het aanvankelijk gekoesterde plan de tijdsomstandigheden opgeeft.²⁶

c. De herdenkingen van 8 september

De verenigingen Ons Leger, Onze Vloot, de Bond van Christelijke Oranjeverenigingen, Volksweerbaarheid, de Nationale Bond het Mobilisatie Kruis en het Nationaal Jongeren Verbond voelden zich – tot hun grote ergernis – gedwongen op eigen initiatief op 8 september

²³ *Orgaan*, Nr. 3 (maart 1931) 77. Mijn cursivering.

²⁴ *Ter herdenking*, 4.

²⁵ *Het Vaderland*, 16 mei 1931. In hetzelfde bericht stond te lezen: ‘andere plannen nog in de maak’.

²⁶ Ingezonden stuk van de heer Carrière, in *Het Vaderland*, 16 mei 1931.

1931 een herdenking te organiseren. Door de late kennisgeving van de afgelasting²⁷ was de omvang van de herdenkingen sober.²⁸ Opmerkelijk is dat hierbij duidelijk enkele elementen uit de negentiende-eeuwse herdenkingscultuur werden gehanteerd. Dankzij een uitgebreid verslag in het tijdschrift van de *Koninklijke Nederlandsche Vereeniging 'Onze Vloot'* zijn veel van de aanwezigen bij naam bekend, en is het stramien dat de herdenkingen volgden kort samen te vatten. In Bergen op Zoom, Breda, Ginneken, Tilburg, Vlissingen vonden plechtigheden plaats, waarbij een korte herdenkingsrede werd gehouden en kransen gelegd. Ook hield men, in bijzijn van 'vele autoriteiten, belangstellenden en nabestaanden' één minuut stilte in acht.²⁹

In Bergen-op-Zoom werd in het bijzijn van afgevaardigden van de zes verenigingen een krans gelegd op een drietal graven van gesneuvelden van de marine. Daarbij waren onder andere burgemeester en wethouders, enkele kerkvoogden, de garnizoenscommandant luitenant-kolonel A.G.J.C. Wilkens, het bestuur van de 'Utrechtse Studenten-Vereeniging tot Vrijwillige oefening in den Wapenhandel' en de voorzitter van 'Onze Vloot', H.M. van Bemmelen aanwezig.³⁰ In Tilburg vond een kranslegging plaats bij het standbeeld van Willem II, waarbij de Minister van Staat J. Th. de Visser de aanwezigen toesprak. Onder de genodigden bevonden zich enkele afgevaardigden van de 'Bond der Ridders in de Militaire Willemsorde beneden den rang van Officier'³¹, H.P. Gelderman, hoofdbestuurslid 'Ons Leger', Jhr. C.A.L. van der Wijck, secretaris, E.J.H.J. Schut, penningmeester, Dr. J.C. Eringaard, hoofdbestuurslid 'Onze Vloot', Dr. M. Barkey Wolf van Geeswijk, hoofdbestuurslid van de 'Bond van Christelijke Oranjeverenigingen', J.M. van Gogh, voorzitter en W.J.M. Linden, secretaris van 'Volksweerbaarheid', luitenant-generaal b.d. (buiten dienst) K.F.E. Gerth van Wijk, voorzitter en kolonel b.d. M.J.E. Bos, secretaris van de 'Nationalen Bond Het Mobilisatie Kruis' en W. de Vries, hoofdbestuurslid van het 'Nationaal Jongeren Verbond'.³² Ook bij het standbeeld van Willem II aan het buitenhof in Den Haag werd door enkele officiersverenigingen, waaronder 'Vereeniging van Officieren van de Nederlandse Landmacht' ook een krans gelegd.³³

In Ginneken vond eveneens een korte herdenking plaats. Daar voltrok de plechtigheid zich rond het Chassé-monument bij de Nederlands Hervormde Kerk. Hierbij waren oud-

²⁷ De verenigingen hadden slechts enkele weken voorbereidingstijd. *Ter herdenking*, 4.

²⁸ *Het Vaderland*, 9 september 1931, avond.

²⁹ *Koninklijke Nederlandsche Vereeniging 'Onze Vloot'*, Afl. 10, jaargang 23 (oktober 1931) 171. Zie ook: *Het Vaderland*, 9 september 1931, avond.

³⁰ 'Onze Vloot', Afl. 10, jaargang 23 (oktober 1931) 172.

³¹ *Ibid.*, 173.

³² 'Ons Leger', jaargang 17, nummer 10 (15 oktober 1931) 92.

³³ *Ibid.*, 297.

minister van Oorlog en voorzitter van de Koninklijke Vereniging ‘Ons Leger’, J.J.C. van Dijk, de burgemeester van Papendrecht en tweede secretaris van ‘Ons Leger’, secretaris van het herdenkingscomite P. van Rees, kapitein-adjutant van het 6^e regiment infanterie, J.P. van Pelt, hoofdbestuursleden van ‘Onze Vloot’, N.J.J. van Rijn van Alkemade en R. Zuyderhoff, voorzitter van de Bond van Christelijke Oranjeverenigingen, Ds. I. Voorsteegh, burgemeester van Breda en hoofdbestuurslid van Volksweerbaarheid, W.G.A. van Sonsbeeck, oud-voorzitter van de Nationalen Bond het Mobilisatiekruis, luitenant-generaal b.d. W.H. van Terwisga, en de secretaris van het Nationaal Jongeren Verbond, Th. M. Bautz aanwezig.³⁴

Na afloop van de plechtigheden vertrokken alle afgevaardigden naar Breda, waar zij zich verzamelden in het Stadhuis, waarbij ook enkele familieleden van Vice-Admiraal Koopman, Generaal de Constant de Rebecque en Chassé aanwezig waren.³⁵ Nadat de burgemeester van Breda hen welkom had geheten, trokken zij allen richting Catharinastraat 93, waar zich voor de aanvang van de Tiendaagse Veldtocht het hoofdkwartier van het mobiele leger had bevonden.³⁶ Daar werd een gedenksteen onthuld die in de gevel was aangebracht. Hier hield de inmiddels gearriveerde generaal J.C. Snijders ter ere van de gelegenheid een ‘kernachtige toespraak’.³⁷

d. Het belang van herdenken

Welke herinnering werd er nu, honderd jaar later, naar voren gebracht? In alle tijdens de herdenkingsplechtigheden gehouden redes komt allereerst het ongenoegen over het uitblijven van een nationale herdenking naar voren. Herdenking op nationaal niveau was belangrijk, zo sprak de voorzitter van ‘Ons Leger’, J.J.C. van Dijk. Want:

[h]erdenking is een *nationale plicht*, want geen volk mag zijn geschiedenis vergeten of voorbijgaan (...) Indien er één volk is, dat reden heeft om zijn geschiedenis, ook de geschiedenis van zijn strijd, te herdenken, dan is het wel het volk van Nederland. Het is bevoorrecht boven zoo vele volken, want in en door den strijd heeft het zijn nationale eenheid, zijn nationale goederen van vrijheid en onafhankelijkheid verworven, heeft het zich op den nationalen bodem een nationale cultuur mogen scheppen; en in dien strijd – ook dat is een van onze rijke goederen – is de geschiedenis van ons volk op het innigst

³⁴ ‘Ons Leger’, nummer 10, jaargang 17 (15 oktober 1931) 92.

³⁵ ‘Onze Vloot’, Afl. 10, jaargang 23 (oktober 1931) 175.

³⁶ ‘Ons Leger’, nummer 10, jaargang 17 (15 oktober 1931) 98-99.

³⁷ ‘Onze Vloot’, Afl. 10, jaargang 23 (oktober 1931) 175.

samengeweven met die van het huis van Oranje, het vorstelijk geslacht, dat door Gods gunst aan ons volk werd geschonken.³⁸

De bewoordingen hadden duidelijk niet misstaan tijdens de negentiende-eeuwse plechtigheden van 1856 en 1881. Ook nu kwamen enkele – reeds bekende – elementen naar voren. Ten eerste de ‘nationale verplichting’ die een volk met een rijke geschiedenis als Nederland heeft om te herdenken. Maar daarnaast ook – in lijn met de opvattingen uit de negentiende eeuw – is de (historische) band tussen vorst en volk weer van zeer groot belang. Ook wordt opnieuw de nadruk gelegd – wellicht gezien het beroep van de spreker niet uitzonderlijk – op de relatie tussen *krijgsmacht en volk*. Hetzelfde gebeurde in de gedenkbundel. Van Dam van Isselt schreef:

[e]en nationale herdenking van die periode, waarin (...) de volkskracht zich openbaarde en volk en krijgsmacht nauw verbonden waren, mocht met reden worden verwacht. Zij zou – in een tijd van slapheid en verwarring der geesten, waarin reeds het spreken over eene herdenking van historische feiten, die van overwegend belang zijn geweest voor ons nationaal bestaan, wordt uitgekreten als ‘militarisme’ – verfrisschend en versterkend hebben gewerkt.³⁹

Ook voor Van Dijk, die sprak van ‘een tijdperk, waarin de strijd om het bestaan de volle geestkracht vraagt, waarin met alle middelen moet worden gewaakt tegen moedeloosheid en inzinking’, was deze band voor het voortbestaan van de natie zeer belangrijk. Hiervoor was een herdenking met een nationaal karakter, ondernomen ‘door zowel volk als leger’, noodzakelijk.⁴⁰ De nadruk op ‘nationaal’ en ‘het volk’ is vrij opmerkelijk, als men bekijkt wáár deze herdenkingen plaatsvonden. De eerdere, als ‘nationaal’ bedoelde herdenkingen hadden alle plaatsgevonden in de hoofdstad. Nu werd gekozen voor enkele minder centraal gelegen locaties, als Breda, Ginneken, Vlissingen, Bergen-op-Zoom en Tilburg.⁴¹ Of dit het gevolg was van de korte tijd die men kreeg de herdenking voor te bereiden is niet geheel duidelijk. Wellicht had de keuze voor plaatsen als Ginneken en Breda eenvoudigweg de praktische reden dat in Amsterdam een *lieu de mémoire* voor 1830, een duidelijk

³⁸ ‘*Ons Leger*’, nummer 10, jaargang 17 (15 oktober 1931) 92.

³⁹ *Ter herdenking*, 3.

⁴⁰ ‘*Ons Leger*’, nummer 10, jaargang 17 (15 oktober 1931) 92-93.

⁴¹ In Breda, bij de gedenksteen in de gevel van Catharinastraat 93 (de locatie van het hoofdkwartier van het mobiele leger in 1830-1832). Ginneken (Nederlands Hervormde kerk), Vlissingen en Bergen-op-Zoom, op de graven van gesneuvelden van 1830-1832. In Tilburg, bij het standbeeld van Koning Willem II.

verzamelpunt voor een nationalistische manifestatie ontbrak. ‘Naatje’ was immers reeds in 1914 verdwenen, en het zou nog tot ver na de hier behandelde periode, duren (1956) voordat de Dam plaats zou bieden aan een daadwerkelijk nationaal monument.⁴²

e. De herinnering: de oorzaken van de afscheiding

Wat was nu precies de herinnering zoals deze in 1931 nog bestond, en wat was de boodschap die eruit sprak? Allereerst was, volgens Van Dam van Isselt, de ‘gedwongen’ en opgelegde’ samenvoeging van Nederland en België een grote vergissing geweest. Het Verenigd Koninkrijk was aan een ‘incompatibilité d’humeur’ tussen beide landen ten onder gegaan. Hieraan lagen een uiteenlopende geschiedenis, verschil in zeden, belangen en ideologie ten grondslag.⁴³ Een herdenkingsbundel, voor de herdenking van 1931 samengesteld door Van Dam van Isselt, bevat een uitgebreide beschouwing van de gebeurtenissen in 1830-1832. Opvallend is dat veel aandacht wordt besteed aan de eerste maanden van het oproer in Brussel, maar vooral ook aan de terughoudendheid van de Noord-Nederlandse autoriteiten en de zeer slechte organisatie van het leger. Zo hadden de militaire en civiele autoriteiten zich tijdens de onrust in Brussel ‘lijdelijk (...) laten meeslepen door den stroom der gebeurtenissen’.⁴⁴

De Prins van Oranje werd in een geheel ander licht beschouwd dan tijdens de eerdere herdenkingen. Zijn acties tijdens de onrustige septemberdagen gaven volgens de bundel juist blijk van ‘grooten persoonlijke moed’, zoals tijdens zijn tocht naar Brussel, waar hij zich, slechts door een klein gevolg omringd, onder de opstandelingen had begeven.⁴⁵ Ook had hij veel blijk gegeven van koelbloedigheid, toen bij Leuven zijn paard door vijandelijk vuur werd getroffen. Bij die gebeurtenis was ‘[g]een enkele ontroering van schrik of vrees (...) op het gelaat van den moedigen Oranjezoon waarneembaar’ geweest.⁴⁶ De kritiek die hij in latere jaren had gekregen voor zijn toeschietelijkheid ten opzichte van de opstandelingen in 1830 was in de ogen van Van Dam van Isselt onterecht. Willem I had hem – al veel te laat – naar het zuiden gezonden om orde op zaken te stellen – en desnoods onafhankelijk koning van België te worden. De koning liep voortdurend achter de feiten aan, en om zijn aanzien in de publieke opinie te bewaren, was de Prins ‘ten offer gebracht en openlijk gedesavouéerd.’⁴⁷

---

⁴² Menno Landstra en Desmond Spruijt, *Het nationaal monument op de Dam* (Amsterdam 1998).

⁴³ *Ter Herdenking*, 13.

⁴⁴ *Ibid.*, 14.

⁴⁵ *Ibid.*, 15.

⁴⁶ ‘*Ons Leger*’, nummer 10, jaargang 17 (15 oktober 1931) 94.

⁴⁷ *Ter herdenking*, 19.

Een opmerkelijke gedachte, gezien het feit dat Willem II tijdens de septemberdagen van 1830, met zijn welwillendheid jegens de opstandelingen, juist zijn vader was afgevallen.

Intussen had de regering in Den Haag de situatie zeer onderschat. Opmerkelijk is dat de Belgische onafhankelijkheidsstrijd nu meer als strijd voor het Belgisch nationaal belang werd afgeschilderd, zij het met tegenzin. Zo had de regering te laat gezien dat het ‘thans reeds ging om de vrijwording van een zelfstandig volk’⁴⁸. Zelfs een auteur in ‘Ons Leger’ moest toegeven dat de Belgische afscheiding toch echt een positief doel had gehad, namelijk nationale ontplooiing.

De nacht van de 25sten Augustus te Brussel was het begin van een gewelddadige – laten we het na 100 jaar met de Belgen ridderlijk meevoelen – nationale beweging van een zich bevrijdend volk. Eenmaal opgelaaid tot een machtige, geheel België omvattende beweging zijn er, toen de hartstochten ontketend waren, dingen gebeurd, die het daglicht niet kunnen zien, doch die wij thans dienen te vergeten. Wij moeten nu de Belgische revolutie zien, voor wat zij in haar strekking geweest is, een nationale beweging.⁴⁹

De reactie daarop was onverstandig geweest. Als reactie op de onlusten had de regering een troepenmacht gezonden, die voor het merendeel uit Belgen bestond. Nadat Frederik tijdens de gevechten rond de poorten en het Warandepark van Brussel ongeveer ‘1000 man’ verloren had, trok hij zich terug. Belangrijke fouten waren er gemaakt. De vijand had te veel tijd gekregen zich voor te bereiden, en Prins Frederik werd te veel gedwongen ‘lankmoedig, zuiver verdedigend’ op te treden.⁵⁰

f. De ‘mythe van de volksgeest’ ontkracht

Opvallend is Van Dam van Isselts kritiek op de zogenaamde kracht van de volksgeest in de jaren 1830. De volksgeest was aanvankelijk alles behalve krachtig en algemeen geweest. Het leger was allerm minst populair – vooral vanwege het hoge aandeel uit het zuiden afkomstige militairen. Daardoor was de ‘legerzaak’ niet onmiddellijk tot een ‘volkszaak’ geworden.

---

⁴⁸ *Ter Herdenking*, 15.

⁴⁹ ‘*Ons Leger*’, (15 maart 1930) ‘De houding van het leger in de revolutiedagen van 1830’. 25.

⁵⁰ *Ter herdenking*, 15.

Slechts trapgewijze zijn na Aug. 1830 onze Regeering en onze wat lauwe volksgeest wakker geworden. De overgrootste meerderheid van onze bevolking – dien strijd van 15 jaren moede – wilde de Belgen wel kwijt en liep dus aanvankelijk niet warm; bovendien voelde de Noord-Nederlander zich geenszins zelf getroffen in die nederlagen te Brussel, toegebracht aan ons leger, allerminst een volksleger, doch nog half een soldeniersleger, dat bovendien voor de helft uit Belgen bestond. Zoo ondervond ons leger aanvankelijk weinig steun in onzen volksgeest.⁵¹

Bovendien werd deze volksgeest door het slappe optreden van regering en vorst nauwelijks aangewakkerd. Daar kwam echter verandering in toen duidelijk werd dat de restanten van het leger in allerijl – door ‘Belgische horden’ achtervolgd, de aftocht moesten blazen en de overmoedige kreet ‘België vrij tot aan den Moerdijk’ werd vernomen. Toen werd de regering pas wakker en toen ‘kwam ons volk krachtig in beweging. Van *legerzaak* werd het thans een *volkszaak*’.⁵²

Een machtige golf van vaderlandsliefde, van geestdrift en van zich in daden uitende offervaardigheid voor de nationale zaak was daarop door zeer breede lagen van ons volk gegaan. TOEN gingen hoogleraren en predikanten daarin mede voor onze *spes patriae* en van den kansel. Het Vaderland, zelfs ons echt-Nederlandsch grondgebied verkeerde in gevaar.⁵³

De geestdrift en offervaardigheid waar in de jaren 1830 over werd gesproken moest echter wel in de context van die tijd worden gezien. Het was belangrijk, aldus Van Dam van Isselt, om rekening te houden met het feit ‘dat men destijds gewoon was in eenigszins gezwollen tot hoogdravende taal te spreken, te schrijven en vooral... te dichten.’⁵⁴ Voor velen waren de woorden van 1830 ‘niets dan holle klanken, opgeschroefde taal van overspannen dichterlijke geesten’.⁵⁵ Dat dit niet betekende dat de volksgeest daadwerkelijk zo krachtig was geweest als de vele dichters hadden doen voorkomen, bleek uit de teleurstellende reactie op de proclamatie van 5 oktober 1830. Door de geringe opkomst van vrijwilligers werd zelfs kort overwogen op grote schaal

⁵¹ Van Dam van Isselt, *Radiorede*, 6-7.

⁵² *Ter herdenking*, 42.

⁵³ Van Dam van Isselt, *Radiorede*, 8.

⁵⁴ *Ter herdenking*, 42.

⁵⁵ *Ibid.*, 41.

buitenlandse troepen te werven. Er was zelfs sprake van het uitvaardigen van een tweede proclamatie, waarvan werd afgezien, omdat een dergelijke handeling het aanzien van de koning zou kunnen ondermijnen.⁵⁶ De kwaliteit van het leger, toen het eenmaal – met veel moeite – was samengesteld, liet nogal te wensen over. Dit kwam omdat Nederland nog niet de ‘industrialisatie der natie’ kende. De regering had toendertijd niet zijn toevlucht genomen in ‘verbreeding of veralgemeening van den dienstplicht’ of tot ‘verdieping’, het oproepen van meer lichten. Omdat men rekende op ‘vrijwillige dienstneming’ was de mobilisatie in 1830 en 1831 een fiasco geworden. Hierin school ‘de bemoedigende les’, dat de ‘tegenwoordige legertoestanden’ zich op een veel hoger plan bevonden dan honderd jaar eerder. Daarom mochten voor de toekomst resultaten mochten verwacht, die niet minder waren dan die werden behaald tijdens de Tiendaagse Veldtocht.⁵⁷

g. Nationale ontwapening

De herstructurering en veralgemeening van de dienstplicht waren echter niet de enige lessen die uit de jaren 1830 konden worden getrokken. De situatie waarin Nederland zich toen bevond, had laten zien hoe snel een klein land aan de ‘rand van de afgrond’ kon komen te staan. In de geschiedenis van de Belgische omwenteling school daarom een waarschuwing. Het was belangrijk om tijdens de herdenking van die tijd ‘het besef levendig [te] houden en [te] versterken, dat geen volk straffeloos zijn levende strijdkrachten verwaarloost [en] dat in het internationaal verkeer het recht nog altijd alleen dan van waarde is, wanneer het door de vereischte *macht* wordt gerugsteund.’⁵⁸ De vereniging van landmachtofficieren onderschreef deze mening. Zij was zeer sceptisch over de uitvoerbaarheid van het plan voor (inter)nationale ontwapening.

Gesteld, dat het mogelijk zou zijn, de internationale betrekkingen zoodanig te regelen, dat de oorlog als instrument van internationale politiek blijvend tot het verleden zou behooren, dan zou hierdoor het vraagstuk van de wapenbeperking tegelijkertijd zijn opgelost. Zoover zijn wij thans niet. En gelet op de lessen van de

---

⁵⁶ *Ter herdenking*, 48.

⁵⁷ *Ibid.*, 67.

⁵⁸ *Ibid.*, 78.

Geschiedenis en op hetgeen wij thans overal kunnen waarnemen is de hoop, dat de menscheid dit eenmaal zal zien gebeuren, vrijwel gelijk nul.⁵⁹

Dit was een duidelijke waarschuwing tegen nationale ontwapening. De strijders van 1830-1831, zouden volgens Van Dam met ‘deernis’ zijn vervuld als zij zich hadden gerealiseerd er honderd jaar later een stroming zou zijn die op ‘onverantwoordelijke wijze’ het kleine Nederland wilde overhalen over te gaan tot nationale ontwapening.⁶⁰

[N]ationale zelfverdediging is het bewijs van zelfbewustzijn, het kenmerk van nationaliteit, eeretitel en wapenschild; nationale ontwapening daarentegen zelfverzaking, weerloosheid, de voorbode van nationalen ondergang door zelfmoord. (...)

In dien zin spreekt ook de [Tiendaagse Veldtocht] tot ons. Want de geesten dier mannen van vòòr 100 jaar, die tenslotte met mannelijken moed krachtens de mannelijke Daad van hunnen Koning voorwaarts zijn gegaan, zij roepen het nageslacht toe – stellig ook heden, toen men vóór 100 jaar vi coactus op zijn schreden moest terugkeeren – die oud-Hollandsche wapenspreuk: ‘Vigilante Deo Confidentes’;

dat wil zeggen: ‘Waakt, op God vertrouwende.’⁶¹

h. De herinnering: de strijd

Waar bestond de herinnering aan de gebeurtenissen in 1830-1832 nu precies uit? Met name de Tiendaagse Veldtocht speelde gedurende de herdenkingen op 8 september – en in de later verschenen bundel – een grote rol. Zo werd er door de eerder genoemde J. C. Snijders een gedenksteen onthuld aan het gebouw waar het hoofdkwartier aan de vooravond van de Veldtocht zich had bevonden. Bij deze gelegenheid benadrukte hij het grote succes van de Tiendaagse Veldtocht:

De Tiendaagsche Veldtocht werd een triomf der Nederlandsche wapenen, een zegetocht onzer troepen, onder de geniale leiding der Koninklijke Prinsen en hun Chef van den Generalen Staf, den Generaal de Constant Rebecque. Die campagne

⁵⁹ ‘*Orgaan*’, No. 3. (maart 1931) 83.

⁶⁰ Van Dam van Isselt, *Radiorede*, 26.

⁶¹ *Ibid.*, 27.

zou met stelligheid tot een volledig succes hebben geleid, indien ons Leger niet in zijn zegevierenden opmarsch door het ingrijpen der Mogendheden en de bedreiging van een overmachtig Fransch leger gestuit ware geworden.⁶²

Bovendien werd aan de ‘partijdige Londensche Conferentie’ getoond dat men niet ‘ongestraft aan de Nederlandse eer’ kon tornen.⁶³

Toen de Nederlandse troepen het zuiden binnen trokken, kwam het bij ‘Quaed Mechelen, Oostham en Beringen’ tot ‘vrij scherpe gevechten’ met de voorhoede van het Belgische Maasleger. Beringen werd ‘bijna [zonder] eenig oponthoud’ veroverd.⁶⁴ De verovering van het dorp gaf echter aanleiding tot wangedrag bij de Nederlandse troepen. In dergelijke mate, dat generaal Meijer, in zijn dagorder van 6 augustus, werd gedwongen op te merken dat bij het eerste treffen met de vijand,

[de] soldaten [van de Reserve-divisie] zich bij het doortrekken van dorpen aan allerhande buitensporigheden, het plunderen van huizen, het vernielen der goederen, het inslaan der glazen en zelfs het mishandelen der ingezetenen [hadden] overgegeven.⁶⁵

Dit was te wijten, aldus Van Dam van Isselt, aan een gebrek aan capabele officieren in het Nederlandse leger. Bij Boutersem zouden de gevolgen daarvan wederom duidelijk blijken. Daar werden de Nederlandse troepen, zeer in de minderheid, gedwongen kort na de verovering het dorp weer te verlaten. ‘Bij krachtiger gevechtsleiding was dit niet nodig geweest, want [zowel] de gevechtsleiding aan Belgische zijde [als] de schietvaardigheid van [hun] troepen [was] ontoereikend.’⁶⁶ ‘Zoo was het niet overal, en zo bleef het ook niet (...) Licht en schaduw wisselden elkaar af. Wie de waarheid verhult, dient de domheidsmacht. Dus wijs ik ook op de donkere zijden.’⁶⁷ Zoals eerder vermeld werd de ontsnapping aan omsingeling van het Maasleger van Daine toegeschreven aan de grootmoedigheid van de Prins van Oranje⁶⁸. In de gedenkbundel vermeldt Van Dam van Isselt echter dat de ontsnapping van Daine eigenlijk het gevolg was van het optreden van ‘de politiek’. De

⁶² ‘*Ons Leger*’, jaargang 17, nummer 10 (15 oktober 1931) 99.

⁶³ *Ter herdenking*, 77.

⁶⁴ *Ibid.*, 84.

⁶⁵ *Ibid.*, 86.

⁶⁶ *Ibid.*, 93.

⁶⁷ *Ibid.*, 86-87.

⁶⁸ Zie hoofdstuk 2.

regering had immers, in de hoop een contrarevolutie te ontketenen, haar invloed op de krijgshandelingen doen gelden.⁶⁹ Afgezien daarvan was, in de woorden van J.C. Snijders,

[de] Tiendaagsche Veldtocht (...) een triomf der Nederlandsche wapenen, een zegetocht onzer troepen (...) Die campagne zou met stelligheid tot een volledig succes hebben geleid, indien ons Leger niet in zijn zegevierenden opmarsch door het ingrijpen der Mogendheden en de bedreiging van een overmachtig Fransch leger gestuit ware geworden (...)

Is er voor ons aanleiding om deze historische feiten met voldoening en trots te gedenken? Mogen wij het toejuichen, dat de herinnering daaraan door een blijvend gedenkteeken ook bij het nageslacht zal worden levendig gehouden? Ik aarzel niet, bij deze vragen volmondig en krachtig ‘ja’ te beantwoorden.⁷⁰

Snijders boodschap was duidelijk: de Tiendaagse Veldtocht was een militair succes en als zodanig diende dit, als voorbeeld voor de volgende generaties, zeker herdacht te worden.

Conclusie

Wat valt nu uit het bovenstaande te concluderen? Ook in de jaren 1930 vormden enkele belangrijke politieke, sociale en economische kwesties wederom een belangrijke factor. De – al dan niet terecht gevreesde – dreiging van het Belgisch annexionisme had een toenemende voorzichtigheid tot gevolg bij de regering, waardoor van overheidswege concrete steun uitbleef en houding ten opzichte van de Belgen wederom verstarde. Financiële overwegingen vormden – althans, zo luidde de officiële verklaring – een tweede obstakel. De nationale ontwapening had ten slotte een aantoonbare invloed op de vorm van de herdenking. Was men in 1830 niet ook geheel onvoorbereid geweest? De lessen uit het verleden vormden voor de, nog steeds grotendeels uit militairen bestaande kring van herdenkers, een belangrijk argument tegen die van de ‘ontwapenaars’ in het heden.

---

⁶⁹ *Ter herdenking*, 88.

⁷⁰ ‘*Ons Leger*’, jaargang 17, nummer 10 (15 oktober 1931) 99.

Epiloog

Het herdenken van de jaren 1830 was reeds in het eerste jubileumjaar, 1856, problematisch. De omstreden aard van de gebeurtenissen rond de Belgische afscheiding en het gebrek aan eensgezindheid in de Nederlandse samenleving werden de herdenking fataal. Uiteindelijk zou de verdeeldheid tot gevolg hebben dat de herinnering slechts door een kleine groep in leven werd gehouden. Deze kan het beste omschreven worden als een beperkte, hoofdzakelijk militaire kring van oud-strijders, (hoge)militairen, geestelijken, (veelal conservatieve) politici en notabelen. De oud-strijders vormden vanaf het eerste moment het middelpunt van de herdenkingen. Toen er, door sterfte en ouderdom, rond het *fin de siècle* slechts enkelen over waren, viel daarmee de belangrijkste motivatie voor het herdenken van 1830-1832 weg. De herinnering leefde voort, maar zonder de veteranen. De figuurlijke *lieux de mémoire*, de belichaming van de heldenmoed en de Volksgeest, die bij de herdenkingen van 1856 en de jaren 1880 nog een sleutelrol hadden gespeeld.

In de samenstelling van de kring van herdenkers schuilt een paradox. Keer op keer poogden zij de herdenking een nationaal karakter te verschaffen. *Zij* waren het waren het die de nadruk zouden leggen op de vermeende eenheid die het Nederlandse volk in 1830 had getoond. *Zij* claimden het nationale gevoel te uiten, maar in plaats daarvan representeerden zij slechts een beperkte groep protestanten, reactionairen en conservatieven. Wat zij onder de Nederlandse natie verstonden was een protestantse natie. Hiermee lieten de herdenkers liberale, katholieke en (later) socialistische elementen in de samenleving buiten beschouwing. De draagkracht van de voorstelling, de mythe, die zij – met name van de ‘Volksgeest’ van 1831 – creëerden, was te beperkt om daadwerkelijke nationale draagkracht te verkrijgen. Dit gegeven zou tot in de eerste drie decennia van de Twintigste Eeuw nauwelijks veranderen.

De vermeende eenheid van 1830 – en daarna – werd door de herdenkers echter herhaaldelijk benadrukt. Op deze manier schiepen zij hun eigen voorstelling van de ‘volksgeest’ van 1831. ‘De Volksgeest van 1831’ was zeer krachtig geweest. Als één man had het Nederlandse volk zich achter zijn vorst geschaard, en had het met de Tiendaagse Veldtocht een klinkende overwinning behaald – en daarmee de positie en het aanzien binnen Europa veiliggesteld. Aan deze eigen voorstelling, het eigen *narrative* van een kleine groep militairen en notabelen, werd tijdens latere herdenkingsjaren nog veelvuldig gesleuteld. De jaren ‘1830 en de mythe van de volksgeest vormden samen een repertoire waaruit voortdurend – al naar gelang de politieke en sociale omstandigheden – kon worden geput. In 1856 – kort na de tumultueuze jaren 1848 en 1853 – was dit de eenheid tussen vorst en volk, leger en volk, maar ook tussen de verschillende lagen van de samenleving. In 1881 en 1882

was deze nauwelijks gewijzigd, maar werd de kracht van de Nederlandse onafhankelijkheid – en de bereidheid deze te verdedigen – juist benadrukt. In 1906 leefde de mythe van de volksgeest nog in bepaalde kringen, maar niet voldoende om tot een daadwerkelijke herdenking te leiden. In 1931 werd de mythe gedeeltelijk gedeconstrueerd. De volksgeest was niet zo krachtig geweest als men in 1856 had beweerd. De nadruk lag op een ander element uit de herinnering. De lessen die in 1931 werden getrokken waren die van de waakzaamheid. 1830-1832 had de kwetsbaarheid van een klein land getoond. Een kwetsbaarheid, die door nationale bewapening, alertheid en vertrouwen in Gods kon worden verminderd.

Door de beschouwing op de *longue durée* van de herdenkingscultuur rond 1830-1832 is de ontwikkeling ervan duidelijk te traceren. Aanvankelijk waren het de oud-strijders die, georganiseerd in de vereniging het Metalen Kruis vooral verantwoordelijk waren voor de herdenkingen. Toen het aantal oud-strijders tijdens de herdenkingen van 1881 en 1882 al sterk was afgenomen, en er rond 1906 nauwelijks nog maar een handvol in leven was, had dit onvermijdelijk invloed op de herdenking. Voordat zij daar te oud en te zwak voor waren, hadden de veteranen de rol gespeeld van een soort levende *lieu de mémoire*. In 1906 was dit, door ouderdom en sterfte onder de oud-strijders, niet langer mogelijk. Bovendien werden er vanaf het *fin de siècle* een aantal aantrekkelijke alternatieven – met een beduidend grotere maatschappelijke draagkracht – geboden voor de uiting van nationalistische gevoelens. Ook ontbrak het aan een daadwerkelijke *lieu* die als verzamelpunt van dergelijke gevoelens kon dienen. Het monument op de Dam was daarvoor bedoeld, maar was – en de eerste tekenen daarvan waren al voor de onthulling zichtbaar – te omstreden om in die hoedanigheid te functioneren. Ginneken, een mogelijk alternatief, zou eveneens nooit een succesvolle *lieu de mémoire* worden. De herinnering ontbeerde een nationaal monument, daadwerkelijke eenheid en een onomstreden algemene boodschap. De herdenking van 1830-1832 was in feite één *van*, *voor* en *door* militairen. Het gebrek aan draagvlak buiten deze kring maakte dat de herinnering aan de Belgische afscheiding vrijwel geruisloos uit het Nederlandse collectieve geheugen kon verdwijnen.

Bijlage I

Proclamatie Willem I (5 oktober 1831)

Uwe krachten, bewoners der getrouwe gewesten! worden in deze oogenblikken tot bescherming van uw geboortegrond vereischt. De toestand van dit Rijk vordert dat eene algemeene wapening te dien einde spoedig tot stand gebracht zij, en dat dezelfde veerkracht, die elders tot vernieling aangewend wordt, hier tot behoud van al wat u dierbaar en heilig is, in 't werk worde gesteld [...] Welaan! *Te Wapen*, op de dringende bede van Uwen Vorst. *Te Wapen* voor de zaak van orde en recht. *Te Wapen*, zonder ootmoedig en biddend opzien tot den Almagtigen God, die Nederland en Oranje zoo dikwerf uit de grootste gevaren heeft gered.¹

Bijlage II.

Staatscourant

De *Staats-Courant* van 8 Augustus 1871 maakt bekend, dat op den 21. en 22. van dezelfde maand, de overblijfselen der bij de *verdediging van de Citadel van Antwerpen* in December 1832 gesneuvelde en aldaar begraven Nederlandsche militairen van de Belgische autoriteiten zullen overgenomen, met groote plechtigheid naar Nederland overgebracht, en op het kerkhof te Ginneken bij Breda, naast het graf van den generaal Chassé, ter aarde besteld worden.

Het Nederlandsche volk zal de edele gedachte van zijnen Koning hoog waarderen, waardoor aan het gebeente van hen, die voor de eer en onafhankelijkheid van hun Vaderland het leven lieten, eene eervolle rustplaats in Nederlandschen bodem verzekerd wordt, nu de rust van hun graf in den vreemde, door slooping der Antwerpsche oude vestingwerken, wordt bedreigd; en voorzeker komt in menig Vaderlandschlievend,

---

¹ In Moeyes, *Sterke Arm*, 18.

Nederlandsch hart de wensch op, om aan de nagedachtenis dier braven eene dankbare hulde te brengen.

Die wensch wordt ook door de ondergeteekenden ten volle gedeeld; en het is teneinde daaraan te kunnen voldoen, en daartoe ook anderen de gelegenheid te geven, dat zij zich vereenigden met het doel, om de oprigting te bevorderen van een waardig *gedenkteeken* op de plaats, waar het stoffelijk overschot der op de Citadel gesneuvelden voortaan in Nederlandsche aarde rusten zal.

Zij, die aan dit echt Vaderlandsche gedenkteeken een steen wenschen toetebrengen, worden genoodigd de geldelijke bijdragen, die zij daartoe wel willen bestemmen, intezenden per aangeteekende brief aan een der ondergeteekenden of wel te bezorgen bij den heer burgemeester der gemeente hunner woonplaats, die de goedheid wel zal hebben, de door hem ontvangen giften, door de tusschenkomst van den heer Commissaris des Konings in de provincie waarin zijne gemeente gelegen is, aan den eersten ondergeteekende te doen toekomen, en zooveel het betreft militairen van de zee- en landmagt, bij de kommandanten der schepen en de chefs der korpsen, waartoe zij behooren, aan wie de wijze zal worden kenbaar gemaakt, waarop de gelden aan de ondergeteekenden kunnen worden toegezonden.

Van de ontvangen giften zal in de *Staats-Courant* melding worden gemaakt.

Mr. R.J. graaf Schimmelpenninck van Nijenhuis, Grootmeester van het Huis des Konings, te 's Gravenhage.

W.H. Doorman, generaal-majoor, lid van het hoog militair gerechtshof, ridder van de M.W.O., versierd met het Metalen Kruis en de Medaille der Citadel van Antwerpen, te Utrecht.

M.D. graaf van Limburg Stirum, generaal-majoor, adjudant des Konings in b.d., te 's Gravenhage.

W.A. de Gelder, gep. kapitein-ter-zee, ridder van de M.W.O., versierd met het Metalen Kruis en de Medaille der Citadel van Antwerpen, te Vlissingen.

Mr. J.J. Cremers, ridder der M.W.O., versierd met het Metalen Kruis, lid der Eerste Kamer der Staten-Generaal, te Groningen.

C. Schiffer van Bleiswijk, voorzitter der vereeniging Het Zilveren Kruis te Wittenburg, te Wassenaar.

Mr. N.P.J. Klein, voorzitter der Vereeniging het Metalen Kruis, lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, te Utrecht.

Jhr. Mr. W.M. de Brauw, voorzitter der afdeeling 's Gravenhage van het Metalen Kruis en lid der Tweede Kamer van de Staten-Generaal, te 's Gravenhage.

J.W. Schubart, voorzitter van de Nederl. Weerbaarheidsbond, te Utrecht.

J.W. Vader, lid van de Staten der provincie Zeeland, te Cortgene.²

---

² Perk, *Citadel-monument*, 44-45. Oorspronkelijk uit de Staatscourant, 8 augustus 1871.

Literatuur

Aerts, R., Henri de Liagre Böhl, Piet de Rooy, Henk te Velde, *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990* (Amsterdam 1999)

Barten, A. en Frank Kraan, '*Stelligen onwil*'. *Dienstweigering tijdens de Belgische opstand* (Amsterdam 1996)

Beer Poortugael, J.C.C. den, *Beringen: den 5en augustus genomen door 100 vrijwillige Jagers, Leidsche studenten en Houthaelen* (Den Haag 1906)

Beer Poortugael, J.C.C. den, *De Tiendaagsche Veldtocht* (Den Haag 1906)

Bel, J., Willem Otterspeer, Peter van Zonneveld, *De Leidse jagers 1830-1831* (Leiden 1981)

Bergh, S.J. van den, en W.J. Hofdijk red., *Gedenkboek der oprichting van het monument ter herinnering aan den volksgeest van 1830 & 1831* (Dordrecht 1858)

Blaas, P.B.M., *Geschiedenis en nostalgie. De historiografie van een kleine natie met een groot verleden* (Hilversum 2000)

Blom, J.H.C., E. Lamberts red., *Geschiedenis van de Nederlanden* (4^e druk; Baarn 2007)

Blom, J.H.C., *De Mouterij op de Zeven Provinciën* (Amsterdam 1975)

Bosscha, J., *Neêrlands heldendaden te land, van de vroegste tijden af tot in onze dagen* (Breda 1834)

Colenbrander, H.T., *De Belgische Omwenteling* (Den Haag 1905)

Coolsaet, R., *België en zijn buitenlandse politiek 1830-1990* (Leuven 1998)

Ebben, M., Henk den Heijer en Joost Schokkenbroek red., *Alle streken van het kompas: maritieme geschiedenis in Nederland* (Zutphen 2010)

Falter, R., 1830. *De scheiding van Nederland, België en Luxemburg* (Tielt 2005)

Grever, M. en Kees Ribbens, *Nationale identiteit en meervoudig verleden* (Amsterdam 2007)

Hoeven, H. van der, *De Belgische Beroerte. De Tiendaagse Veldtocht en de scheuring der Nederlanden (1830-1839)* (Amsterdam 1973)

Janssens, J., *De Belgische natie viert: de Belgische nationale feesten (1830-1940)* (Leuven 2001)

Janssens, J., *De helden van 1830. Feiten & mythes* (Amsterdam 2005)

Jong, L. de, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, Deel I: Voorspel* (Den Haag 1969)

Judo, F., en Stijn Van de Perre red., *De prijs van de Scheiding. Het uiteenvallen van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden (1830-1839)* (Kapellen 2007)

Kikkert, J.G., *Bericht van de Tiendaagse Veldtocht: België en Noord-Brabant in de frontlijn, 1830-1834* (Rotterdam 1980)

Klijnsma, H.M., *Om de democratie: de geschiedenis van de Vrijzinnig-democratische Bond, 1901-1946* (Amsterdam 2007)

E.H. Kossman, *De Lage Landen, 1780-1980. Twee eeuwen Nederland en België. Deel 1, 1780-1914* (Amsterdam 1986)

Landstra, M. en Desmond Spruijt, *Het nationaal monument op de Dam* (Amsterdam 1998)

Meijer, A.F., *'Beeringen en Houthaelen' 5 en 6 augustus 1831: tot verdediging der nagedachtenis van den luitenant-generaal Jhr. A.F. Meijer* (Harderwijk 1906)

Moeyes, P., *De sterke arm, de zachte hand. Het Nederlandse leger en de neutraliteitspolitiek* (Amsterdam 2006)

Naam en Ranglijst der leden en afdelingen van de Vereniging 'Het Metalen Kruis' (Gorinchem 1856)

Nater, J.P., *De Tiendaagse Veldtocht. De Belgische Opstand 1830/1831* (Bussum 1980)

Nijland, A.J., *De Belgische revolutie met de Ridders van het Metalen Kruis herdacht te Amsterdam* (Utrecht 1881)

Perk, M.A., *Een reünie en een uitvaart. Gedenkboek der te Breda gehouden vijfjarige samenkomst van de Vereeniging het Metalen Kruis en van de overbrenging naar het kerkhof te Ginneken der stoffelijke overblijfselen van op de Antwerpsche citadel begraven Nederl. militairen (20-22 Augustus 1871)* (Breda 1871)

Idem., *Herinneringen aan personen en feiten* (Leiden 1913)

Idem., *Het laatste bedrijf. De Citadelfeesten in november-december 1882* (Amsterdam 1883)

Idem., *Het Citadel-monument te Ginneken* (Breda 1876)

Raak, R. van, *In naam van het volmaakte. Conservatisme in Nederland in de negentiende eeuw van Gerrit Jan Mulder tot Jan Heemskerk Azn.* (Amsterdam 2001)

Rietbergen, P. en Tom Verschaffel, *Broedertwist: België en Nederland en de erfenis van 1830* (Den Bosch 2005)

Idem. red., *De erfenis van 1830* (Leuven 2006)

Sas, N.C.F. van., *De metamorfose van Nederland: van oude orde naar moderniteit, 1750-1900* (Amsterdam 2005)

Idem., red., *Waar de blanke top der duinen en andere vaderlandse herinneringen* (Amsterdam 1995)

Schoemaker, B., *Burgerzin en soldatengeest. De relatie tussen volk, leger en vloot 1832-1914* (Leiden 2009)

Sypkens, E.R., *De Volksgeest van 1830-1831 herdacht. Een woord ter gelegenheid van het eerlang op te richten gedenkteeken 'Het Metalen Kruis'* (Amsterdam 1856)

Tamse, C.A., *Het Huis van Oranje en andere politieke mythen* (Amsterdam 2002)

Teitler, G. en Wim Klinkert red., *Kopstukken uit de krijgsmacht. Nederlandse vlag- en opperofficieren 1815-1955* (Amsterdam 1997)

Ter herdenking van de gebeurtenissen in 1830-1832 (Den Haag 1931)

Tollebeek, J. en Henk te Velde red., *Het geheugen van de Lage Landen* (Ons erfdeel 2009)

Velde, H. te, *Gemeenschapszin en plichtsbef. Liberalisme en nationalisme in Nederland, 1870-1918* (Den Haag 1992)

Vries, S. de, *De lucht in gevlogen, de hemel in geprezen. Eerbewijzen voor Van Speyk* (Haarlem 1988)

Overige bronnen

De canon van Nederland

entoen.nu

Nieuw Nederlands biografisch woordenboek

www.inghist.nl

Parlementair Documentatiecentrum Universiteit Leiden. Biografisch archief

www.parlement.com

Radio-rede voor de Nederlandsche Christelijke Radio-Vereeniging, 13 augustus 1931.

E.W. van Dam van Isselt.

Albarda, J. en J.H. Bom, Overzicht gedenktekens en monumenten met betrekking tot de Nederlandse krijgsmacht 1815-heden *Mars et Historia* (1991)

Archivalia

Archief Tweede Kamer der Staten-Generaal

Archief 'Vereeniging het Metalen Kruis'

Periodieken

Armamentaria

Algemeen Handelsblad

Asmodée

Bijdragen Gelre

Bredasche Courant

Het nieuws van den dag: kleine courant

Het Vaderland: staat- en letterkundig nieuwsblad

Koninklijke Nederlandsche Vereeniging 'Onze Vloot'

Leidschrift

Militair geneeskundig tijdschrift

Negentiende Eeuw

Officieel orgaan van de Koninklijke Nederlandsche Vereeniging 'Ons Leger'

Orgaan van de Vereeniging van Officieren van de Nederl. Landmacht

Overijsselsche Courant

Representations

Tilburgsche Courant